

ڪٿا سائين ولايت راءِ جي

پاڪ پهريون

جنم - وڌيا - نوڪري - ۽ جيل

ساڳئي هالن جي ڳوٺ ۾ رهندڙ منشي ڪراڙ مل جي پٽ منشي پرتاب راءِ کي ۱۸۲۵ع ۾ هڪ پٽر ڄائو. نالو رکيائونس ولايت منشي پرتاب راءِ به شاديون ڪيون هيون. پهرين ۽ استريءَ مان به پٽ تيرتداس ۽ رتن لعل هئا. ولايت راءِ جن جي ۽ استريءَ مان چيتي ٻائيءَ جي ڳرپ مان پيدا ٿيا.

ساڄ ننڍا سڀاڻ وڏا. ولايت راءِ جن جڏهن پنجن ورهين جا ٿيا تڏهن کين اسڪول موڪليو ويو. ماستر قاضي مسلمان هوندا هئا، جن وٽ هنن پاڪ جي اڀياس جو پربند ڪيو ويو.

پوءِ ولايت راءِ جا وڏا عامل ڪامورا هئا ۽ سندن هلندي پچندي گهڻي هئي. هو ميرن جا منشي هئا. منشي ڪوٽائڻ ۾ هاڻي ته اهم ڀڄو لڳي، پر اڳي ميرن جي ڏينهن ۾ منشي رياستن جو سڄو ڪاروبار هلائيندا هئا. پنهنجي وڏائي ڏيکارڻ لاءِ

منشي سر تي ڪلنگي ڌريندا هئا. سندن ڪم
لکڻڻ ڪرڻ ۽ ڪاروبار سنڀالڻ جو هوندو هو.
سنڌي هوندي کان وٺي ولايت راء جي ٻڌي
ڪليل هئي ۽ ذهن تڪو هو. پنهنجي ڪلاس ۾ هو
ٻين جو ڪم کان گهڻو وڌيڪ سمجهڻ لڳو ويٺو.
هئا ۽ سندن عجب، عدل پريا سوال ٻڌي ماستر
ڏاڍو خوش ٿيندا هئا. سٺي دماغ سان گڏ وري
سندن مضمون وڻندڙ ۽ آڪر مونيءَ جي ڊاٽن جهڙا
هوندا هئا. ولايت راء اڀياس ڇڳيءَ طرح ڪيو ۽
پنهنجي قاضي استادن جي نظرداريءَ ۽ سنڀال
هيٺ عربي سنڌي ۽ پارسي زبانن کي ڇڳيءَ طرح
مطالع ڪيو. پنهنجون درجو پارسي پاس ڪري پڙهڻ
بند ڪيائون.

مائٽ پنهنجي بچڙي کي هوشيار ۽ صالح ڏسي
گڏ ٿيڻ لڳا. دنيا جي دستور موجب ولايت راء
جي مائٽا پتا جي دل ۾ ولايت راء جي وڙيءَ ڏسڻ
جو خيال اٿن ٿيو. انهن جي دلين ۾ اها اڃا
ڏاڍي ٿيڻ لڳي ته ولايت راء مڪت ٻڌي، گهوڙي
تي چڙهي، ڪنوار گهر وٺي اچي پيو.

مائٽيون اچڻ لڳيون. ليڪ ڪوٺڙيءَ مان هڪ
عاملن جو گهر پسند ڪيائون. ڇوڪريءَ جو پيءُ
مهرن وٽ عهددار هو. پر عجب ته اهو آهي جو
کيس اها به خبر ڪانه هئي ته کيس ڏيئي هئي.

جنهن جي شادي ٿيڻي هئي. شاديءَ جو واقعو
دلچسپيءَ جهڙو آهي، تنهن ڪري الهيءَ جو وران
ڪرڻ ضروري آهي.

ڳالهه هيئن آهي ته ميرن جي ڏينهن ۾ وڏا
ماڻهو پنهنجي ڏينهن کي ڄمڻ وقت ڪنهن نه ڪنهن
رستي مارائي ڇڏڻ هڪ معمولي ڳالهه ڪري
سمجهندا هئا. ولايت راء جو شهر جو ميرن جو
وڏو منشي هوندو هو سو به ائين ڪندو هو. جڏهن
سندس استريءَ کي سور ٿيندا هئا تڏهن دائيءَ کي
اها آڳيا ملندي هئي ته جيڪڏهن ڌيءَ ڄمي ته
کيس جنم جي هينان دٻائي ماري ڇڏبو.

حڪم جي انحرافي ڪير ڪري ٿو؟
جو خالو ائين ٿيو. مائو جيڪا پنهنجي گريپ ۾
ٿو مهنه ٻار سانڍي، سور کائي، سا پنهنجي آڻڻ
کي ٻار ٻار ائين ڪاسائڪي نمولي ۾ ٻرزا ٻرزا ڪرڻ
جو حڪم ٻڌي، ڪيترو نه ڏکي ٿيندي هوندي!
پر مير جي منشيءَ کي ڪير سمجهائي؟ جي
دائي اچي پٽ جي واڌائي ڏئي ته مڙس خوش،
پر جي اچي چوي، ”ڌيءَ ڄائي“، ته ڪدم
جواب ايندو: ”موليٰ وڃي، نه ڪڍي.“

ست وڃي منشيءَ جي زال ڪيا جن مان
ان پٽن ڄڻ ۽ مجلس کي زندهه ڇڏيو ويو. باقي

ٻنهن ڌيئرن کي ڇڏي ڇڏائي، جنڊ هيٺان دٻائي
ماريو ويو.

ائين وٽر جو وارو هو. ڌيءُ ڄاڻي. ماما جي
دل ڇڻ لڳي. دائيءَ جي دل ڪمزور ٿي ويئي
ماما روئڻ لڳي. دايون به همدرديءَ جون هنجور
هارڻ لڳيون.

هڪڙو ٻيو ٻچايو ويو. سٽاءُ سٽيو ويو ته چوڪري
کي ٿاس ڪرڻ جي بدران ڪنهن حفاظت واري
جاء تي موڪلي ڏجي. پر هلاڻجي ائين نه دستر
موجب ڪارروائي پوري ڪئي ويئي.

چوڪريءَ جي پالڻ جو ذمو سندس چاچي تي
هموار ڪيو ويو. چوڪريءَ کي جڏهن سلامتي
جي جاءِ تي پهچايو ويو تڏهن وڏي منشيءَ کي
ڌيءُ جي ڄمڻ جي نياڳي خبر ٻڌائي ويئي،
ان سان گڏوگڏ اها به خوشخبري سڻائي ويئي
سندس خالو ٿي چڪو.

ٻيءَ پنهنجي اولاد جي خبر ٻڌي اهڙي
بي پرواهي ڏيکاري، گويا هوا جي جهوڙي تي ڪنهن
وڻ مان هڪ پن ڇڄي ڌار ٿي ويو. سک! کيس اها
خبر نه رهي ته سائس دغا ٿي. هوڏانهن چوڪري
وڌندي رهي. ان جو اهو سهر آيو جو مائٽ سندس
در گولڻ لڳو، ديا.

✓ چوڪري صدمو توڙي سهرت هر چڱي هئي

۽ چڱي ڪل مان هئي. انهيءَ چوڪريءَ سان
ولايت راء جو مڱڻو ٿيو.

چوڪريءَ جي پيءُ کي خبر ٿڌهن پيئي جڏهن
دهل اچي در تي بيٺا. وڏي منشيءَ کي جڏهن سچ
جي خبر پيئي تڏهن مڙس اچي کاڌو. پنهنجي ناني
کي پنهنجي در جو ٻنڀو اورانگهڻ نه ڏي.

شادي نه البت ضرور ٿيڻي هئي، سو گهوت
کي ٻنهي جي پٽ تي ڏاڪڻ رکي اندر ٽپائي آندائون.
سات سڳن ٿيا. ويڏي پڙهيا ٿون. گهوت ڪنوار
کي وٺي راهي ٿيو، پر هن سڄڻ شاديءَ ۾ ڪو نه
بهرو نه ورتو. هن کي ابتري نه ڪارڙ آئي جو
پنهنجي ڪلنگي جا هو پنهنجي سر تي رکندو هو، سا
لاهي ڇڏيائين، ۽ انهيءَ کان پوءِ وري نه پاتائين.

شادي ٿي چڪي. عجيب حالتن ۾ پڄايل، پڄايل
۽ پاليل چوڪريءَ جي شادي، عجيب ئي حالتن
هيٺ، ولايت راء سان ٿي چڪي. ايشور جي ڪرپا
ٿئي ته ڪير وار به نه ونگو ڪري سگهي. راکي
دام نه ماري ڪون!

✓ شادي ٿي ته روزگار جو خيال آيو. اٽڪل سترهن
ورهين کن جي ڄمار جا هئا، جو بوبڪن ۾ ڪنهن
ميروٽ ڪارداريءَ جي ڪم تي رکيا ويا. اها
ڪارداري ڪجهه وقت بعد ڇڏي ڇڏي، جو ميروٽ
جو راج پورو ٿيو ۽ انگريزن جو راج ۱۸۴۳ع ۾

شروع ٿيو، جن وري پنهنجي لهولي ڪاروبار
هلائڻ ٿي گهرايو.

پوءِ هو ميهڙ ويا، جتي ميرن جي هٿ ۾ اچي
ڪجهه حڪومت هئي. ميرن کي نوڪريءَ لاءِ
عريض ڪيائون. انهن کين گهرايو ۽ سندن عريض
ڏنائون ۽ پڙهيا ٿون. سندن فضيلت اچڻ جي
ويهڻ اٿڻ جي ڏسي ڪري تعجب ۾ پيا ۽ چيائون
”جهڙا ٿا لڪو توهين اکر، تهڙو ٿي سٺو آهي توهان
جو مضمون. وري توهانجي فضيلت ڳالهائڻ بولھائڻ
جي ۽ اٿڻ ويهڻ جي سا تہ بلڪل ئي عجيب آهي
اسان تہ اوهان کي جيڪر خوشيءَ سان پاڻ وٽ ڪم
۾ رکون، پر اسان کي اهڙو ڪم نہ ٿو سڃڻي،
جو توهان جي لياقت تي پوي. اڳي جڏهن اصل
پنهنجو راج هوندو هو تڏهن تہ گهڻو ڪجهه ڪري
سگهندا هواسون. توهان پاري کي جيڪر وڏو
ڪاردار ڪجي ها. پر هاڻ انگرزن جي اچڻ ڪري
اسان کي گهڻيون اختيارون ڪون آهن، ۽ تنهن
ڪري لاچار آهيون جو توهان کي جواب ڏيڻو ٿو پوي.“
الهيءَ کان پوءِ هنن لاڙ ڪاٽي، سڃاڻول ۽ ميروخان
تعلقن ۾ بهر يائين پٽواري ۽ پوءِ تپيداريءَ جي
نوڪري ڪئي.

ڳچ وقت پڇاڻان خزالي ۾ ڪا گهٽ وڌ ٿاڻي ڏسڻ
۾ آئي ۽ سيدن ڪم ۾ ڪي چوڪون پڪڙيون

ويون. وصول ٿيل پئسن ۾ ڪا هيٺ مٿاهين ڏسڻ
۾ آئي. سو مٿن ڪيس هليو. ۽ کين ڇهه مهينا جيل
جي سزا ملي.

ڀاڻ ٻيو

جيل ۾ سڀنيو - جا ڳرڻا - آزادي

جيل ۾ هڪڙي ڏينهن سڀنيو ڏٺائون، جنهن ۾
کين گورو نالڪ صاحب جن ڏسڻ ۾ آيا. گورو صاحب
کين هٿ کان وٺي اٿاريو ۽ چيائون: ”تون پاڻ کي
ڇو پلجي ويو آهين؟ تون پاڻ کي سڃاڻ نه اصلي
تون ڪير آهين ۽ ڪهڙي ڪم جي لاءِ هن جڳت
۾ موڪليو ويو آهين؟ تون ياد ڪر نه اڳلي جنم ۾
تون هڪڙو رڌو جوڳي هئين. ملتان جي پاسي
رهندو هئين. توکي ٽي ڀائر هئا. توهان سڀني تمام
ڇڱي پڳتي ڪئي هئي، جنهن ڪري پڳوان توهان
سڀني تي ڏاڍو راضي ٿيو هو. اڃا به ڪجهه ڪاڻ
هئي ۽ اوهان کي هن جڳت ۾ ڪجهه ڪم به ڪرڻو
هو، جنهن ڪري اوهان سڀني کي وري هٿ بند
۾ جنم ڏنو ويو آهي. هاڻي اٿي - تنهنجا بند غلام
آيا. وڃي پنهنجو ڪم ٻورو ڪر ۽ پڻ پنهنجي ڀائرن
کي گول، جي تنهنجي واسطي ترسيا وينا آهن.“
الهيءَ سڀني کان پوءِ سندن اندر ۾ آندو اچي

ويو ۽ من ۾ ڦيرو اچي وين - الهيءَ ياد ڳيري ۽ ڏيارڻ جي ڪري هنن پنهنجو پاڻ کي سڃاڻو ۽ اڳتي ڀڳتيءَ ۽ شڪتيءَ جو سما ٻين. اندر ۾ لنو لڳي وين: لنو الهيءَ سر و واپڪ سنسار جي داتا، دين د يال، ڀڳت و نسل پويو جي. اندر ۾ اوچتو اڃيالو ٿي ويو، اندر جون اکيون کلي پيئون.

ارجن گيتا ۾ سري ڪرشن کان پڇيو آهي ته ”هي ڀڳوان، سمجهو ته ڪنهن ماڻهوءَ کي شردا آهي ۽ ڀڳتي ڪري ٿو، پر سندس آدم ڪجهه گهٽ آهي، جنهن ڪري هو پورو سوڀارو ڪونه ٿو ٿئي، يا آدم ڪندي ڪندي سندس سر پر چڻي ٿو وڃي. اهڙي ماڻهوءَ جي گتي ڪهڙي ٿي ٿئي؟ اهو ٿڙيل پڪڙيل بادل وانگر ناس نه ڪونه ٿو ٿي وڃي؟“

ڀڳوان چيو آهي: ”اهڙي شردالو ڀڳت جو ناس ٿئي ٿي ڪونه ٿو. ڪلياڻ مارڻ تي هلڻ جي اوگتي ٿئي ٿي نه ٿي. اهڙو ماڻهو مرڻ بعد پڇ لوڪ ۾ پنهنجي ڪرمن سارڙ رهي ڪري، وري موٽي پوئويءَ تي اچي ٿو ۽ پوتر گهر ۾ جنم وٺي ٿو. اهڙو جنم عام لوڪن ۾ ڏرل آهي. اهڙي گهر ۾ سندس پُورب جنم جا سنسڪار وري اڀرن ٿا. سندس هاڻوڪو آدم وري نڪو ٿئي ٿو ۽ آخر هو

سڌي پائي ٿو. اهڙو آدم ڪندي ڪو ماڻهو
جلدي ته ڪو وري اليڪ جنهن پڇاڻان پنهنجي
شرڙا ۽ پنهنجي آدم جي شڪتيءَ سارو سمٽا پاڻ
الين ڪري ٿو.

انهيءَ منجهان ثابت ٿئي ٿو ته سائين ولایت راء
جن ۽ ٻين سندن ڀائرن کي جنم ڏنو ويو، جو شايد
اڳي جنم ۾ سندن آدم پورو نه ٿيو هئو، يا ٻيو ڪو
ڪم ڪرڻو هون. پر ماڻا جي چار ۾ قاسمي ڪين
اڳيون جنم ۽ ڪرتب وسري ويا هئا. انهيءَ ياد
ڏيارڻ لاءِ گورو نانڪ صاحب جن سائين ولایت راء
کي سڀني ۾ اچي يادگيري ڏياري. ۽ سائين
ولایت راء وري پنهنجن ڀائرن کي اچي سڃاڻ
ڪيو. اهي سندن ڀائر هئا سائين جيوت سنگهه
قمبر وارو ۽ ديوان چانڊو مل لهرو مل، وڪيل
لاڙڪاڻي وارو.

✓ جنهن ثابتيءَ سان کين جيل جي سزا ملي هئي،
سا وري سرڪار جي چاچ سان ڪوڙي ثابت ٿي.
ڪاغذن ۾ از غيبي فرق پئجي ويو ۽ سندن ڏوهه
نا ثابت ٿيو، جنهن ڪري کين جيل مان چٽ جو
حڪم ڏنو ويو. ✓

پر هو جو الهيءَ وقت تائين ڪنهن موج تي
نراليءَ ۾ اچي ويا هئا، سو جيل ۽ ٻاهر هڪ ڪري
ٻي ڀاڻيائون ۽ جيل مان ٻاهر نڪرڻ تي نه ٻي

چاهيائون. پر قاعدي الوسار جيل ۾ بي ڏوهيءَ کي
رکي نه ٿو سگهجي، سو زوري کين آزاد ڪري
ٻاهر ڪڍيو ويو.

جيل مان جو لڪرڻ ڪونه ٿي چاهيائون، ۽
لڪرڻ بعد جو وڏا سخت ڏسڻ ۾ آيا، تنهن ڪري
ڪن انومان ڪيو ته اتي کين ڪو وڏو مهاڀرش
گڏيو هوندو. جنهن کين پڳتيءَ جي سکيا ڏئي
آهي، ۽ ان جو سنگ چڙڻ ڪونه ٿي گهريائون،
پر اها ڳالهه ڪن سمجهو ماڻهن کي سمجهه ۾ نه پئي
آئي. هڪ ته جيڪڏهن اهڙو ڪو مهاڀرش کين
مليو جنهن ايتري ٿوري وقت ۾ کائڻ اهڙي پڳتي
ڪرائي جو هُو از حد تيج سان ٻاهر نڪرن، ته اهڙو
مهاڀرش پاڻ جيل ۾ ڪيئن ويو؟ مهاڀرش ٿي
ڪري هن اهڙو ڪم ته نه ڪيو هوندو جنهن ڪري
جيل جي سزا مليس!

پر جيڪڏهن اها ڳالهه اعتبار ۾ آڻجي ته اهڙو
ماڻهو ڪنهن سبب سان وڃي جيل ۾ ڦاٿو هوندو،
تڏهن به اها ڳالهه اعتبار ۾ نه پيئي اچي ته ايتري
ٿوري وقت ۾ ولايت راء کي اهڙو ڪري ڇڏي،
جهڙو هو جيل کان ٻاهر نڪرڻ وقت ڏسڻ ۾ آيا.
کين جيل جي سزا ڪل ڇهه مهينا ملي هئي.
تنهن منجهان به به ٿي مهينا معاف ڪئي وئي ۽
آزاد ڪيا ويا پر جيل ۾ سندن گهڻو وقت نه پور هئي

ڪرڻ ۾ ويندو هو. باقي ڪين پگتي ڪرڻ جو
ڪهڙو سمو مليو؟

الهيءَ الزمان جي ڪري ائين سنڌن جيڪي
پوءِ سنڌن ڇيلا ٿيا تن کائن ڇاڇ ڪئي نه رها خبر
پيئي نه جيل ۾ پيو ڪو سنڌ ڪين ڪو نه مليو هو.
پري گورو نالڪ پاڻ مليا هون، جنهن جو
سمورو وستار اڳي ئي مٿي ڪري آيا آهيون.

ڀاڻ ٿيون

وري نوڪريءَ جي تلاش - سير سفر - سڌ منڊلي
✓ جيل مان لڪرڻ کان پوءِ پنهنجي ڳوٺ هالن
پراڻن ۾ آيا، هو وٺا لعل ڏسڻ ۾ ٿي آيا ۽ ڊڪرامب
جا ڏٺي ٿي پيا، ۽ پڳوان جي نالي جو ئي اڀياس
ڪندا رهيا، پر ائين ڪو نه ڪيائون جو سنڀاسڪو
وٽس ڪري وڃي ڪنهن غفا ۾ رهيا، گهر ۾ پينگهي
۾ ئي سمهيا پيا هوندا هئا. الهيءَ وڃي ڪنهن پو ماڻها
ڏيو جو درس ٿيو.

✓ اٽڪل ٻن مهينن کان پوءِ سنڌن پتا ڇڏيو، ”ولايت“
سڄو ڏينهن پينگهي ۾ سمهيو پيو هوندا، نه اڏ
ڪٿان پلندا؟“ ڪين نه خيال آيو ته وري ڪا
لوڪري ٻولجي، جو جو جڳت ۾ هلائڻ لاءِ ڪاهون
ڪي نوڪريءَ کان سواءِ ٻيو ڪو رستو ڪو نه هو.

۽ ههڙن سندن کي اسن جي آڌار تي رهڻو ڪو
هو. اهي ۽ خيال سان ۽ پنهنجي پاڻن کي ڳولي
ڪڍڻ ۽ انهن کي پنهنجي اڳي جنم جي يادگيري
ڏيارڻ لاءِ ڀڄي هونديون جو سڀ ڪرڻ لڳا.

سڀ ڪندي ڪندي سيوهڻ جي شهر ۾ آيا
جتي لعل شهباز جو ديو آهي. اتي سڀني ماڻهن
۾ ڏٺي جي نانو جو پرچار ڪرڻ لڳا ۽ ڪيترن
ماڻهن کي پنهنجو شش بڻايائون. اتي هڪڙو ديارام
نالي ڪامورو هو ۽ چڱي ڪنهن عهدي تي هو
شاهوڪار ماڻهو هو ۽ عالمن جي پنهنجا جو مڪي
هو. اهو سائين ولايت راء جن جا اڀرڻ ٻڌي
چتر ڏسي سندن سڄو شيوڪ ٿيو. سيوهڻ منجهه
ڪجهه وقت گذاري، پوءِ ٻن ڏانهن رخ رکيائون
تنهن کان پوءِ هو لاڙڪاڻي ۾ آيا ۽ اتان جي

ڪن پيڊارن، جهڙوڪ پائي جيساسنگهه، پائي ليلارام
جو پيءُ ۽ پيا، انهن جي ديري تي وڃي لنگه
اٿي هريءَ جي نام جو پرچار ڪرڻ لڳا. ”اوئن“ اکر
جو جاپ ڪرائيندا هئا ۽ چوندا هئا ته اهو اکر سڀ
ڪنهن ماڻهوءَ جي سڄي سر ۾ لي لکيل آهي.
جيڪو پنهنجي درستي اهڙي بچائي جو اهو اکر
کيس پنهنجي سر ۾ لي لکيل نظر اچي، اهو وڏو
جورجي ٿيندو.

لاڙڪاڻي ۾ ديوان چانڊومل پورو مل وڪيل

هو جنهن جا سڀ لڳڻ ٺنڊي کان وٺي اهڙا هوا جو گهڻا ماڻهو ڏسي حيران ٿيندا هوا ته هن کي اهڙا لڳڻ ڪنهن سيڪار يا پنهنجي سانڀر کان وٺي، صبح جو اُٿڻ کان پوءِ، اشدان ۽ نت ليم ڪري، سڪمڻيءَ جو پاٽ ڪندا هوا، تنهن کان پوءِ کائيندا هوا، هو هميشه سچ ڳالهائيندا هوا، جيڪڏهن سچ ڳالهائڻ سان ڪيتري به تڪليف ٿئي يا نقصان پوي ته ان جي پرواهه نه ڪندا هوا.

جڏهن ڪن ماڻهن سائين و لايت راء جن جا پرچار ٻڌا، تڏهن کين خيال آيو ته جيڪر چانڊوئل کي خبر ڪجي ته اهڙي مهاڀرش سان اچي ٿڌجي، جو جو جهڙو آهي سسٽيل ۽ ستيه وان، تهڙو هن کي ستگورو به سائين و لايت راء جن جهڙو هٿ ڳور جي، قاعدو آهي ته جيڪڏهن ڪنهن ڀانڊي ۾ کير جهڙي ڪا پوتر شيءِ وجهڻي هوندي آهي ته جيستائين ان ڀانڊي کي تمام چڱيءَ طرح ملي ۽ ڌوئي، صفا ڪري ۽ پوتر نه ڪيو آهي، تيستائين منهنجي ڪير نه وجهيو آهي. جو جو جيڪڏهن ٿورو به ڪو گند ڀانڊي ۾ رهجي ويندو ته کير ڦٽي نڪو ٿي پوندو. تهڙيءَ طرح جيتوڻيڪ سائين و لايت راء جهڙن مهاڀرشن کي سوين هزارين ماڻهو گڏبا هوا، ۽ انهن سڀني ۾ پرچار ڪندا هوا، پر تڏهن به انهن منجهان تمام گهڻن جو انتھڪرڻ ٿي ۽ پوتر

له هٿ ڪري، منجهن اهو اميرت جهڙو شيد روپ
کير نه وجهندا هئا. چو جو بچاء ان جي فائدي
ڪرڻ جي اهو اڃا به ويندو.

سائين ولایت راء جن کي به خبر هئي ته لاڙڪاڻي
۾ هڪڙو اهڙو ماڻهو آهي جنهن جو تهڪر
بلڪل شد ۽ پوتر آهي، ۽ ڏيان ڪري ڏنائون
ديوان چانڊومل وڪيل سندن اڳلي جنم جو هڪڙو
ڀاءُ به آهي. ڏاڍا خوش ٿيا ۽ هن کي لياپو موڪليا ته
ته اسان سان اچي گڏج.

هيڏانهن ديوان چانڊومل کي خبر پيئي ته هڪڙو
مهاڻو لاڙڪاڻي ۾ آيو آهي، جنهن اوئن ان
جو پوڄار ٿيڻ لڳو آهي. ۽ چوي ٿو ته اهو اوئن ان
سڀ ڪنهن ماڻهوءَ جي سرپر تي لکيل آهي. تنهن
جي ڪري هنن چوائي موڪليو ته جيڪڏهن سائين
مون کي اهو اوئن اکر سڃي سرپر تي لکيل ڏيکارين
ته مان ڏاڍو خوش ٿيندس، ۽ کين پنهنجي
ستگورو ڪندس.

سائين ولایت راء جن چوائي موڪليس، ”ٿو
اسان وٽ اچ ته اهو اوئن اکر اسان تنهنجي سڃي
سرپر تي لکيل ڏيکارين.“ ديوان چانڊومل وٽ
ويو. وڃي نمسڪار ڪيائين. تڏهن سائين ولایت راء
جن کين هڪڙي ڪوٺيءَ ۾ وٺي ويا ۽ اتي صاف
لنگو ڪري اهو اوئن اکر سندس سڃي سرپر تي

لکيل ڏيکارڻون - ۽ کيس اهر به اشارو ڪيائون ته
 ”تون اسان جو اڳي جنم جو جوڳي ڀاءُ آهين -
 پاڻ کي ياد ڪر ۽ پنهنجو جوڳو پورو ڪر.“
 تنهن کان پوءِ ديوان چالڊومل کي پنهنجو اڳو
 جنم ۽ الهيءَ جي وارتا ياد آئي ۽ هو سائين ولايت راءِ
 جن جو شش ٿيو ۽ عمر تائين الهن جي شيوا ڪندو
 رهيو. ۽ پاڻ سندن اپديش وٺي تمام چڱيءَ طرح
 ساندھ ٿي مھنا جوڳو ڪيائين، جنهن منجهان رڳو
 لعل ٿي پيو ۽ ڀڳوان جو درشن پائي وري جنم مرڻ
 جي ڦيري کان مڪف ٿي ويو. (سندس سمورو بيان
 جدا هڪ باب ۾ ٻئي هنڌ ڏنو ويندو.)

✓ لاڙڪاڻي ۾ رهندي هڪڙو ٻيو جوان سندن شيوا
 ۾ اچي ٿيو، جنهن پنهنجو پاڻ کين ارڀ ڪري ڇڏيو -
 ۽ الهيءَ کان پوءِ سدائين ساڻن ٺهليو ٿي رهندو هو -
 ان جو نالو هو ليلارام، جو سائينجن جي سنگتيءَ،
 پائي جيسارام جو پٽ هو.

پائي ليلارام کي به چڱو سمجهايائون ۽ کيس ڪنهن
 وقت تي نه اهڙي شڪتي ڏنائون، جو هو پنهنجي
 سر تي ڪيترن ماڻهن جا دڪ دور ڪرڻ لڳو. هن
 کي سائينجن کان پوءِ پائي ليلارام ڪري ڪوٺڻ لڳا.
 هو ڪيترا سال جيئرو هو، لاڙڪاڻي ۾ رهندو هو
 ۽ ڪٿا وارتا ڪندو هو. گهڻا سنگتي اچي سندس
 اوطاق تي ڪٺا ٿيندا هئا ۽ گهڻا ڇوڙا هيندي هئي.

هن جو پٽ هوندو، جو ”دڪايل“ طور مشهور آهي
۽ ڪوي آهي، تنهن جا سٺا راجا ٺهيل آهن ۽ پاڻ
ڳائيندڙ به سٺو آهي.

لاڙڪاڻي ۾ جڏهن به سائين و لاهيت راءِ جن ايندا
هئا، تڏهن ديوان چانڊو، ل جي اوطاق تي اچي
لهندا هئا. ۽ گهڻو ڪري شام جي وقت مٿي
ڪوئي ئي ڪٿي ميدان ۾ ويهندا هئا. پاڻي ليلارا،
اڳيان ويٺو هوندو هو. ڏاکڻ منجهان ڪنهن جي
اچڻ جو آواز ٻڌندا هئا ۽ سمجهندا هئا ته ڪو نئون
ماڻهو ٿو اچي، ته پاڻي ليلارام کي چوندا هئا ته وڃي
ڏس ته ڪير ٿو اچي ۽ ڇا ڪپيس.

پاڻي ليلارام ڏاکڻ جي دروازي وٽ وڃي
ڏسندو هو ۽ جيڪر ماڻهو ايندو هو تنهن کان
پڇندو هو ته ”بابا، ڇا ڪپيئي؟“ جيڪڏهن ه
چوندو هو ته مون کي بيماري آهي سا لاهيو،
هو سائينجن کي اچي چوندو ته ”سائين، ملائي
بيماري اٿس، سا چوي ٿو ته لاهيو.“

چوندا هوس، ”بابا، لاهيس.“ ته پاڻي ليلارا،
الهي بيماريءَ واري کي هڪ لائي چوندو هو
”بابا، تنهنجو روڳ وڌو، تون هلي وڃ.“ اهڙن
ماڻهي جو هڪدم روڳ لهي ويندو هو ۽ اهي ماڻهو
پوءِ مٿي اچي سائينجن جو درشن ڪري خوش
ٿي ويندا هئا.

گھڻي اهڙا ماڻهو ايندا هئا جي چوڻدا هئا ته
 ”سائين، رام جو نالو ڏيو.“ تڏهن به سائينجن پاڻي
 ليلارام کي چوڻدا هئا، ”بابا، ڏئيس.“ تڏهن هو
 انهن کي اپديش ڪندو هو، جنهن جو اثر انهن
 جي دلين تي عمر تائين رهندو هو، ۽ اهي پاڻ
 کي سائين ولایت راء جن جو شش سڏائيندا هئا ۽
 پنهنجي طاقت آهر پگتيءَ ۾ مشغول رهندا هئا.

پان چوڻون

قمبر ۾ پٿار جبل - نوڪريءَ جي استيفعا -

مڪتيءَ جو مارگر

سڪڙ ڏينهن ائين لاڙڪاڻي ۾ ورتي
 ۽ ڪيترن ئي شائقن کي رام جو نام ڏيئي،
 وري قمبر ويا، جو جوڙيون ڀاءُ اتي سڄهندو
 هون. آخر نوڪري به اتي وڃي ڪيائون، جا
 کين لاڙڪاڻي جي ديوان صويسنگهه جي ڪوشش سان
 ملي. نوڪري هٿن پٿاريءَ يعني زمين ڪڍڻ جي.
 ٽن مهينن کان پوءِ سنڌهر پئي، تعلقي قمبر ۾
 کين پنڌرهن روپيا ماهوار پگهار سان نوپدار مقرر
 ڪيو ويو. انهن ڏينهن جي نوپداري ڪا جهڙي
 نهڙي ڳالهه نه هئي. نوپدار معنيٰ عملدار. ڪا نوپدار
 جي زال هوندي هئي نه جهڙي نهڙي شاهوڪار

۾ نه اڪه ئي ڪار ٻڌندي هيس. سال سال ۾ پيشي
 ٻانهن ٿيڻ لڳي هئي. اڀيدار سائين ڪڙن سڌاوي!
 پگهار جو هوندو هو لالو. ڪمائي هوندي هئي
 اڄ مٽي. اڀيداري نه هئي، پر سون جو ٽڪر هو.
 ولايت راء جن به چڱي اد مبر سان رهڻ لڳا. به
 بيلي وٽن هميشه رهندا هئا ۽ سواريءَ لاءِ وٽن
 به گهوڙا، به بيل گاڏيون هونديون هيون. به ڪوارٽر
 ۽ پيا به ننڍڙا منشي وري تنهن کان سواءِ. بيل
 گاڏيءَ جو نه تن ڏينهن ۾ نالو نشان به ڪونه هو.
 سو. مسافري گهوڙن ۽ بيل گاڏين تي ڪبي هئي.
 ولايت راء جن تن سالن کان پوءِ ئي مهينا موڪل
 وٺي پنهنجي ڳوٺ ويندا هئا ۽ پھچڻ ۾ ڏهه ڏينهن
 لڳي ويندا هون.

قمبر ۾ رهندي هنن جي ساڳي ئي اوستا رهي.
 سڀني ماڻهن ۾ غريءَ جو پرچار ڪرڻ لڳا ۽
 سندن پيشاليءَ ۾ جو چمتو ڪار هو اهو ڏسي ۽
 سندن وچن، جن ۾ تيرن جهڙو اثر هو، اهو ٻڌي
 ۽ سندن تمام وڏن مهاڻائن جهڙي رهيت ڏسي،
 گهڻا ماڻهو اچي سندن شش ٿيا. جهڙيءَ طرح مصر
 ديري داس، جو هڪڙو برهمڻ هو ۽ گيريلي جي
 ڳوٺ، جو قمبر جي ڀرسان آهي، اتان جا شاهوڪار
 ۽ پيا ڪيترا اچڻ لڳا ۽ سائينجن جو درشن پاڻي
 من ڪي شاليت ڏيندا هئا.

ٻي آلهن ۾ هڪڙو اُڪر ڏرياهڙائي مل جي نالي سان ،
 سائين جن جي شيوا جو پڪو لشڪر ڪري ، وٽن
 رهڻ لڳو ۽ دل و جان ۽ سڄي پريم سان رات
 ڏينهن سندن شيوا ڪرڻ لڳو ، جنهن جي ڪري
 الهي اُڪر تي به هنن ڪري ڪجهه گستاخ
 ٿيس . جيستائين اهو اُڪر ڏرياهڙا مل جيئرو هو ،
 تيستائين هن سندن ڏر ۽ کانئن ڀرڻ ڦير واريءَ ڏر ٻار جو
 ڏر ۽ سائين جيوت سنگهه کان پوءِ به ڏر ٻار جو ڏر نه
 ڇڏيو ، ۽ سڄي نشي سان شيوا ڪندو رهيو .

پيداريءَ جو ڪم بلڪل پوريءَ طرح ۽ خاطريءَ
 جهڙو ڪندا هئا . پر جڏهن ڪم مان فارغ ٿيندا
 هئا ، تڏهن پنهنجن دوستن پيدارن جي سنگت ۾
 ويهي روح رهاڻ ڪندا هئا . سڄي سنگت (جنهن
 ۾ پاڻي جيسا سنگهه ، منشي مورو سنگهه ، منشي
 جيرامداس ، منشي ليڪراج ۽ منشي وشنداس هوندا
 هئا ، جي سڀ پيدار هوندا هئا) اچي ولايت راءِ
 جن جي اوطاق ۾ ڪٿي ٿيندي هئي ، جتي ڳالهه
 ٻولهه ۽ گيان گوشت هلندا هئا .

اتين عام طرح ڏسڻ ۾ آيو هو ته سائين ولايت راءِ
 جن پنهنجي سنگت مان جيڪڏهن ڪنهن به ماڻهوءَ
 تي راضي ٿيندا هئا ۽ الهيءَ ماڻهوءَ جي به چاهيا
 هوندي هئي ته مون کي اڀريش ڪن ، جنهن جي

اڀياس سان هن جڳت روپي سمندر مان تري وڃي
 ته ان کي شيد ڏيندا هوا، جو اهڙو زور ڀريو هوندو
 هو جو اهو ماڻهو ڪجهه وقت بي هوشيءَ جي حالت
 ۾ اچي زمين تي لپتي پوندو هو ۽ انهيءَ شيد
 جو اڀياس ڪندو هو ۽ سندس مک منجهان ”هو“
 جو آواز نڪرندو هو. وري جڏهن جڏهن اهو
 ماڻهو سندن حاضريءَ ۾ ايندو هو تڏهن به هن کي
 اها بي هوشيءَ جي حالت اچي ويندي هئي
 جنهن ۾ کيس سروي جي سڌ ٻڌ نه رهندي هئي
 انهيءَ شيد ۾ سمورو خيال رکي اڀياس ڪندو هو
 ڪڏهن ڪڏهن گهڻي اهڙا سندن شش
 وقت اچي حاضر ٿيندا هوا. پوءِ ته هڪڙو عجب
 اسرار لڳي ويندو هو، جو اچي سڀيئي اهڙيءَ
 هوشيءَ ۾ اچي ڪري زمين تي لپتي پوندا هوا
 ۽ انهيءَ شيد جو اڀياس ڪندا هوا ۽ ”هو هو“
 آواز سندن مک مان ڀريو نڪرندو هو. اهڙو نمونو
 شيد ڏيڻ جو ٻيئي ڪنهن سنت وٽ ڏسڻ
 ڪونه آيو.

اها ”مستي“ ۽ ”هو هو“ جا آواز جو گهڻو
 ڪري روز به روز هلندا هوا، سا ڳالهه ڪنهن پاڙيسري
 کي نه وڻي. پر هن پاڻ ۾ انهن کي چوڻ جي همت
 نه سمجهي. سو هو سڌو ويو مسٽر لاڙ ڀٽي

مسٽر لاڙ ڀائيءَ دانهن ٻڌي، ان کي آلت ڏيئي
 چيو: ”مان الهيءَ جو چڱو بددوست ڪندس.
 سڀئي منشين کي جدا جدا هنڌن تي بدلي ڪري
 اڻوڻڻ ۽ ٻوڏ نه هوندا، نه اوڙي پاڙي
 کي ڪڪ ڪندا.“

اها ڳالهه ڪنهن اچي سنگت کي ٻڌائي. سڀ
 گهٻرائجي ويا. خير پيئي نه سائين ولايت راءِ جن
 کي جي مستيءَ ۾ ويٺا هئا. چيائون: ”اسان کي جدا
 ڪير ڪندو؟ ڪير آهي لاڙ ڀائي؟ انهيءَ مٽيءَ
 جي پنوڙي کي هتان ڪٿي ٿا هٿ اچلايون.“

قدرت ايشور جي ۽ بل پگتن جو، جو پوري
 پنهنجن ڏينهن لاڙ ڀائيءَ کي بدليءَ جي تار آڻي.
 سڄيءَ سنگت ۾ عجب جي لهر پکڙجي ويئي ۽ آند
 اچي ويو. سڄي سنگت کين پگت سمجهڻ لڳي ۽
 سندن شڪتيءَ ۾ انهن جو اتساهه پختو ٿيو.

✓ آهستي آهستي سائين ولايت راءِ جا پوئلڳ وڌندا
 ويا، پر هنن ڪليو ڪلايو ويهي ڪرامت جا ڪم ڪونه
 ڏٺڪاريا يا هو پنهنجي تهيداريءَ جو ڪم به ڪندا
 رهيا ۽ چن به ڪندا رهيا: ”هٿ هاج ۾ دل ٻار ڏي.“
 ڪنهن دفعي هڪ تهيدار کان ڪا ڀل ٿي ويئي.
 مختيار ڪار دهران چنداسنگهه به ڪئي هم نه،
 وائي ڪاوڙ مان چيائون: ”سڀ تهيدار بيوقوف آهيو.
 مان نه بي عقلن مان اچي اڙيو آهيان.“

ولایت راء جنهن کي ڏاتار جي ذات سوا هو
 عملدارن جي پرواهه ڪئي ڪري. صلاح مصلحت
 سڀني سنگت ۾ گڏجي ڪئي. فيصلو ٿيو ته استيفعا
 ڏجي. عزت مٿان لک به قربان. سڄي سنگت
 استيفعا ڏني.

مختيار ڪار وانڙو ٿي ويو. سڀني کي گهرائڻ
 سمجهايائين، پر سمجهي ڪير؟ معافي ورتائين تڏه
 وڃي ڪن جي دل ڀڳي. سڀني استيفعا واپس
 ورتي، پر ولایت راء چين: ”هڪ وار ڏاڻا استيفعا
 واپس وٺڻ مون لاء ممڪن نه آهي.“

سنگت به ميٽر منت ڪئي، پر دل جو همد
 ارادو نه ٿي ويو. مختيار ڪار ۽ ٻين عرض ڪيو: ”
 جي نوڪري نه ٿا ڪريو ته پيشن لاء درخواست
 ڪريو.“

پر هنن جواب ڏنو: ”دنيا جون نوڪريون
 ڇاڪريون هاڻي بهتيون اوهان کي، اسان جي ه
 موڪلائي آهي. اسان هينئر نوڪري الهیءَ عمل
 جي ڪنداسون، جنهن مان پورم آندو اڃا به
 جتان پنهنجي رڪتيءَ سان گڏ ٻين جي رڪتي
 جو مارڻ ملي.“ سڀني کڻي چپ ڪئي.

پاڻ پنڄون

شش تي ڪر پا - سندن ٿور جو تجلو -

ساة سنگت جو وقط

سقمبر ۾ جيڪو ٻيو اڳلي جنم جو جوڳي پاء ڳولي
لڌائون، سو هو جيوت سنگهه ۾ اهي سائين ولايت راء
جن جي ڏوريءَ ۾ ڪيئن آيا، سا هڪ عجيب
وارثا آهي. سندن سموري چيون ڪٿا جو اظهار ٻئي
پاڻي ۾ ڪيو ويندو. هتي فقط سندن احوال سائين
ولايت راء جن سان گڏجڻ بنسبت ڪيو وڃي ٿو.
سامشي شامداس قمبر جو هڪ وڏو زميندار منڍ
کان ئي سائين ولايت راء جن جو صدقي شش هو.
سائين جن جي شڪتيءَ ۾ سندس ويساهه جهجهو
هو ۽ کيس اها پڪ هئي ته هو نظر سان لاهل
ڪرڻ جي سمورئي رکن ٿا.

سائين ولايت راء جن قمبر ۾ هرا، نه هڪ ڏينهن
ويهي ويهي منشي شامداس کين چيو: ”سائين،
مون کي هڪ لنڊو پاء آهي، جو ڏاڍو اڙبڻو آهي.
ايشور کيس کائڻ پيئڻ لاء سڀ ڪي ڏنو آهي. پر
هو اجائي اڄ ڀر جي حياتي گذاري رهيو آهي.
سندس عمر هينئر چوٿيهه ورهيه آهي، پر کيس نه
هن وقت جو ويچار آهي ۽ نه اڀرڻ وقت جو اٿو
آهي. سچو ڏينهن اوائن وانگر عاليشان سنڃيل

گهوڙي تي وٺي ٿو سير ڪندو ۽ دل ٻيا جون مون وٽون
 وٺندو. ڏاڍي شوق ۽ ذوق جي حياتي ٿو بسر
 ڪري. پر ارمان ته اسان سڀني کي انهيءَ ڳالھ
 جو آهي. جو هنن ڪي اهڙا نه جادوءَ جا ڪتاب
 پڙهيا آهن ۽ انهن جي زور تي ڪن تي قبضو پائڻ
 آهي جو هيٺ ڪيس اهڙو ته گهمند ٿي پيو آهي جو
 هو پاڻ کي وڏي ٻل جو مالڪ ٿر سمجهي. پنهنجي
 جادوءَ جي زور تي ويچار گهڻو ٿو ڪري ۽ چور يون
 به ٿو ڪرائي. جنهن جي ڪري شهر جا ماڻھو
 منجهائس ڏاڍو ڊکي ۽ ڪڪ آهن. توهان سمجھ
 آهيو، ڪرپا ڪري پنهنجي ٻل سان ڪا سچي
 راهه ڏيکارو.

سائين جن شامداس کي چيو، ”هڪ دفع مون
 ڏانهن وٺي اچينس ته مان سمجهائڻ جي ڪوشش
 ڪرياس.

منشي شامداس جيوت سنگھ کي چيو ته ”سنت
 ولايت راءِ آيو آهي، تنهنسان هلي گڏج.“ جيوت سنگھ
 چيس ته آءٌ سنتن مان ڇا ڄاڻان! مون ٻڌو آهي
 ته ولايت راءِ جنائي آهي. منهنجو جنن وغيره
 سان ڪهڙو ڪم، سو آءٌ وٽس ڪونه ٿو ٿو.
 شامداس اها ڳالھ پيرائڻي اچي سائين ولايت راءِ
 کي ٻڌائي.
 تنهن تي سائين ولايت راءِ جن چيس ته ”جيوت سنگھ

الهن نه ايندو. ان کي وڃي چؤ نه ولایت راه وٽ
لوڪان وڌيڪ جادو آهن، سو هل ته هو توکي
سيڪارهندو، جنهن سان پاڻ ماڻهن کي وڌيڪ هٿ
ڪري سگهندين. پوءِ هو پاڻي پي ڊوڙندو ايندو.“

منشي شامداس ائين ڪيو. ۽ جيوت سنگهه به
سائين گڏجي سائين ولایت راه جن وٽ آيو. تمام
لڪ ڏيڍي ۽ شان سان اچي سندن اڳيان بيٺو،
۽ چيائين: ”ڪٿي آهن اوهان جا جادو؟“

سائين ولایت راه اڪيون کڻي مٿي لهاريو. ليڻ
سان ليڻ ملي، چار ٿيا. نور جو تڃلار سائين جن جي
چشمن مان لڪتو. جيوت سنگهه کي الهيءَ نظر رستي
اڳئين جنم جي يادگيري ڏياري ويئي. بس، پوءِ
نه کيس بي هوشي اچي ويئي ۽ ڏوڻ ڪري زمين
لي ڪري پيو.

ڪوشش سان پوءِ جڏهن سندس مدهوشي غالب
ٿيندي ويئي، تڏهن خمير ۾ اچي ويو، ۽ اندر جون
اڪيون کلي پيس. سڄاڻ ٿيڻ سان هڪدم سائين جن
کي پيرين پيو ۽ چيائين، ”مون کي معاف ڪريو.“
مان برابر ٻلي ويو هوس. هاڻي مان اوهان جو
ٻانهو ٿي رهندس.“

عشق مجازي پر ڪري اڏامي ويو. مستيءَ جو
دؤر شروع ٿي ويو. پوءِ اها ڪٿي ڏني لائين نه
”هٿ هٿ، ڙي جيوت، تر ڇا ڪيو؟ سڄي عمر

ٺي اچائي وڃايءِ! " ٺيٺ ڪيس گهر وٺي آيا. اڳيون شوق، لباس ۽ هلٽ چلٽ، سڀ کانئس وسري ويا. سڄو وقت ويندو چري: "هه، هه، ڙي جيوت توڃا ڪيو!"

جيوت سنگهه، ههڙو شهزادو، عيش عشرت جو پتلو، جو هيئن لڪڙي ۾ بي خود، بي اختيار ٿي پيو. تنهن سڀني کي بي چين ڪري ڇڏيو. هر ڪو منشي شامداس کي ڏوراپا ڏيڻ لڳو. سڀ پيا چوڻ لڳا: "واهه! سڌارو نه سڌاري جي ماڳ، اٽلو جيوت ڇڏي ڀرتا ڦيرائي آئين!"

منشي شامداس وري پڳو سائينجن ڏي - ڇي "سائين، منهنجا مت مائٽ جيوت لاءِ ڪٿي ڪٿي ڪي ٿا چون ته ڇوڪرو ئي سر سام ۾ اچي ويو آهي." سائينجن گهڻو ڀاڳ سان ورائيو، "شامداس، تروس آهي ٽڪڙ نه ڪر. جيوت سنگهه، تنهنجي ڏيهه جو ڏيئون ٿيندو. تون جيوت سنگهه کي نه ٿو سڃاڻين. مون به نه ڪيس چڱيءَ طرح پڇاڻي ورتو. منهنجو ساٿس لوڪان به وڌيڪ سنهنڌ آهي. پر اهي ڳالهون ڇڏ. تون ئي مٿي کي سڙاڻو ڏيئي وڃي آرامي ٿيءَ. جيوت سنگهه مان جلد اوڀرو ٿيندو."

تنهن کان پوءِ به جيوت سنگهه، اهڙو سنڀل ٿي پيو، جنهن ههڙو ڀرو ڪو ورلي ٿيندو! اهڙيءَ طرح ڇهن جو هڪ زميندار سندن تعريف

ي. الهن جي خدمت ۾ آيو اچي عرض ڪيائين ۽
 حضور! منهنجو هڪڙو ئي پٽ ولي محمد، جنهن
 منهنجون هيٺيون اميدون هيون ته منهنجو خالداڻ
 وٽن ڪندو ۽ مون کان پوءِ منهنجو نالو قائم رهندو،
 وڃڻ ۽ پڙهيءَ صحبت ۾ اچي سارو وقت شراب ۽
 پھائڻ جي پٺيان لڳي، سڀ ڪجهه برباد ٿيو وڃي،
 هاڻ ڪو فضل ڪريو، ڪو تعويض ڏيو، ڪا رڪيا
 يا ته منهنجو پٽ سڌري پوي.

زميندار کي چيائون، ”ولي اچيس مون وٽ.“
 زميندار جواب ڏنو، ”ايندو مشڪل.“
 سائينجن چيو، ”بابا، ايندو ڇو ڪين! وڃي
 مهندس نه ڦير ۾ پنجاب کان هڪ لچندڙ ڪچري
 ئي آهي، سا جهڙي آهي جوان ۽ حسين تهڙي
 هي سربلي ڳائيندڙ. ايترو ٻڌي هو اڏامندو ايندو.
 ن ڪيس سنڀرائي هيڏانهن ولي اچ. مڙهي خير
 بندو.“

زميندار ائين ڪيو، ۽ ولي محمد کي ڦير ۾
 لي آيو. اُتي جيئن ڪچريءَ کي ڏسڻ جي خيال
 ان ان جاين ڏانهن نظر پئي ڦيرائي، تيئن سندس
 نه وڃي الهيءَ دريءَ ۾ پئي ڪٽي سائين ولايت راءِ
 من الڌر ويٺا هئا، ۽ سندس اکيون وڃي سندن
 ڪنن سان لڳيون. ڏسڻ سان سندس حوصلا عطا
 ٿي ويا، سندس سڀني مان اڇليءَ جي لهر لڳهي

ويئي ۽ گولي کاڌل ڪيولر والڪر ٿا اچي زمين
لي ڪريو.

ڪجهه دير بعد جڏهن هو هوش ۾ آيو، تڏهن
واٽن والڪر ڏريءَ ڏانهن وري لهارڻ لڳو. ولي محمد
جي پيءُ نوڪر کي سڏ ڪري چيو، ”جوڪرا
وڃ، وڃي ولي محمد لاءِ پيا ڪپڙا کڻي اچ تـ
ڏيکاري اچانس، ۽ پنجاب جي طوائف جو دٻو
۽ ملاقات ڪرائي اچانس.“

نوڪر هلڻ لڳو تـ ولي محمد واٽن والڪر چيو
”چا جي ڪچري، چا جا ڪپڙا! مون کي نه
ڏريءَ وٽ وٺي هلو.“

زميندار پنهنجي پٽ جي هلت چلت ۽ طبيعت
۾ ايترو ڦيرو ڏسي، اندر جو اندر ۾ سائينجن
احسان مڃيندو، کيس انهيءَ ڏريءَ واريءَ جاءِ
وٺي آيو، جتي سائينجن ويٺا هئا.

سائينجن وڏي اچي جوڪري کي گڏيا. هڪ
هڪڙي کيس چيائون، ”مٿي لهار، بابا!“ جوڪري
مٿي نه لهاريو، پر اکين ۾ ڏسڻ جي جرئت هجي
نه اڪيون به ملائي. اکين مان پريشانيءَ جي ڳوڙهن
جو درياهه وهي چڪو.

جي پيرن ۾ ڪري پيو.
سائينجن کيس الاري، گرائڻي هائي چيو، ”اچا،
خوش ره. جيڪي اڳي ئي گذريو، تنهن کي پاد

ڪري دل رڳائڻ نادالي آهي، پر اڳتي لا بهنجهي
 (لڏي) جو لئون ورق وراءِ.

لوھ جو ٽڪر ٻارڻ سان لڳي. سون ئي پيو.
 پوءِ هو موٽي چمن ڏانهن ويو ۽ اها ٻڪ ڪالهي
 نه وري باھ ۾ پئي هن وڌيڪ تجل وڃي ڪڍيو
 يا نه. پر ايتري خبر آهي نه هن ٿري سنگت جڏي
 ڏلي، ۽ انهيءَ وقت کان پوءِ هر هميشه پيو چولڊو هو:
 ”جيڪي ڏنو سو مون ڏنو، توهان ڇا ڄاڻو!“

انهيءَ قسم جي ٻي به هڪ ڳالھ آهي:-

سنگت مان هڪ پوٽي مڙس اچي سائينجن کي
 ويٺي ڪئي ته ”اي سائين، منهنجو ننڍڙو پٽ
 ڏاڍيون چورايون ٿو ڪري. سڙائون به گھڻيون ڏنيون
 اٿالس، پر جيئن ٿڌ، تيئن وڌ.“

سائينجن چيو، ”بابا، توهان کي پنهنجن ٻارن
 سان پورو هلڻ اچي ئي ڪونه ٿو. مار مان ڪو ٻار
 سڌرندا آهن ڇا؟ هاڻ وٺي اچيس مون ڏانهن نه
 مان سمجهايالس.“

پر پوءِ مڙس ويو. وڃي پنهنجي پٽ کي وٺي آيو.
 سائين جن چوڪر جو هٿ ٻڪڙي، ڏانهس لهاري
 چيو، ”پٽ، اها ڳالھ ٺهي؟“

چوڪر و سڀ ڪجهه سمجهي ويو. هٿ ٻڌي،
 انجام ڪيائين، ”سائين، اڳتي وري ائين نه ڪندس.

هن دفعي معافي ڏيو.“

سائين جن ڪٿي کيس سڀني سان لڳايو ته چوڻ
اچي ڏار ڏار روئڻ ۾ ڇڻڪيو. سائينجن چيو، ”شايد
هينئر مونکي هڪ آهي نه اڳتي نون سڌو
هلندڙين. پڇتاءِ جا ڳوڙها اها ثابتي ٿا ڏين. ها
شل ايشور سڪي رکيڻي.“

اهو ڏينهن اهو شينهن، وري الهيءَ جو ڪم
ڪنهن جي سڀيءَ کي به هٿ نه لالو. ايتري
سندن اکين ۾ ڇمڪ، ايتري هڻي اکين ۾ ڪشم
”جهڙو اکين ۾ جادو، تهڙو سامريءَ کي ٺاهي
اهڙي هڪ ڳالهه اڳي به ٿي چڪي آهي:-
هڪڙو ماڻهو هوندو هو، جنهن جو نالو
رجب. الهيءَ رجب کي اصل کان چوريءَ جي
عادت هئي. جيستائين چوري نه ڪندو
تستائين آرام نه ايندو هوس.

ڪنهن وقت رجب هڪڙيءَ ساڌ سنگت
اچي اڪثر ان کي ساڌ سنگت ۽ اتي جي
وارتا ڏاڍي وڻي. ستن جي شيوا ٺهل ڪرڻ
ستن هن کي چيو ته شام جو ڪٿا جي وقت
اسان کي پڪو گهمائيندو ڪر، جو جو اسان کي
گرمي ٿيندي آهي. اها شيوا هن پاڻ ئي قبول ڪئي
تڏهن به عادت الوسار روز ڪانه ڪا چوري
ڪري، پوءِ شام جو اچي ست سنگ ۾ حاضر ٿيندو
هو. پر هڪڙي ڏينهن گهڻي ڪوشش ڪرڻ

ٻه ڪيس ڪا چوري هٿ ڪان لڳي. هيڏانهن
هوڏانهن گهڙو لهارائين ته ڪجهه چوري ڪريان
پر ٻيو ڪجهه هٿ ڪين آيس. هڪڙي ٻي جي
پري هڪڙي هنڌ پيئي هئي، جا ڏٺائين ته
لڏڪي پيئي آهي. ڳوري هئي پر لڏهن به مٿي
تي ڪٿي آئي پڳو.

پڇندو پيو وڃي ته ويچار آيس ته ڪٿا جو
وقت اچي ٿيو آهي. تنهن ڪري پنهنجي گهر
ڪول ويو، پر جتي سنت ڪٿا ڪندا هئا، اوڏانهن
پري ڪٿي آيو. وقت بچائڻ لاءِ تڪو جو آيو ۽
ٻڌ انهيءَ خيال سان ته مٿان ڪو پٺيان نه اچي،
تنهن ڪري ڪيس پگهر گهڙو اچي نڪتو. پري
اچي ٻاهر دروازي جي پٺيان ڪٿي ڪيائين ۽ پاڻ
اندر گهڙي ويو. پڪو ڪٿي وڃي سنتن کي گهمائڻ لڳو.
هونءِ هميشه پڪو فقط سنتن کي گهمائيندو هو.
پر اڄ جو ڪيس پگهر اڪتل هو، سو سنتن کي پڪو
گهمائيندي، پاڻ ڏانهن به ٻي ڦيرايائين. سنتن سهي
ڪري ورتو ته اڄ هن جو هميشه جهڙو حال ڪول
آهي. تنهن ڪري پڇيائون ته ”ابا، جو پگهر
لڪتو آئي؟“

انهيءَ ئي هن سڄي سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي،
ته ”هن طرح مون کي چوريءَ جي عادت آهي،
جهن ڪري ته جي ڳول ڪٿي آءُ پڇندو پڇندو

هت اچي پهتو آهيان. اوهان ڪا ڪرپا ڪريو
 اها عادت مون کان چٽي وڃي.“
 تڏهن سنڌن پنهنجي آڱوڙي سان هن جي
 ٽي ڇڪو ڀڪو ٻيلو هو، سو لاهي ڪڍيو. ال
 ڪرڻ سان هن جي ارڙ ۾ جو چوريءَ جو ال
 لڪيل هو، سو به مڙهي ڇڏيائون. هن جا ڪپا
 کلي پيا. ۽ پوءِ نه هڪڙو چڱو سنڌ ٿي پيو.
 انهيءَ ٽي پاڻ رجب هڪ شبد چيو آهي:
 ”ست سنگت ڪو سڌو پلو، جيسو ڪاغذ ٿا ڪر
 رجب گورپرشاد ٿي، مت ٿيو انگ لڌا ڪر
 جنهن جي معنيٰ آهي ته ست سنگت ڪرڻ سان
 ڪو به ماڻهو سڌري رجي ٿو، جهڙيءَ طرح ڪا
 جيڪو سڀيءَ ۽ گندين اڳڙين مان ٺهندو آهي، جي
 اهو تر آهن، انهيءَ ڪاغذ تي جڏهن ڪٿا وار ٿا
 پر ماڻها جا گڻ ۽ گيت ليکجن ٿا ته پوءِ انهن ڪاغذ
 کي وڌا وڌا برهمڻ به مڻو پيا ٿيڪين ۽ ٿا
 حفاظت سان رومان ۾ ويڙهي پيا رکن. تهڙي
 طرح رجب ٿو چوي ته سندس لڌا ۾ جيڪي
 خراب انگ لکيل هئا، سي ست سنگت جي ڪري
 مٽي ويا، ۽ پاڻ جنم مړڻ جي ڦيري کان چٽي پيو.
 سائينجن جي اکين جي روشني اهڙي هئي جو
 لهارڻ سان ڪپا ڪلي پون. سندن پيشانيءَ جو

آپلار اءِ عجيب هو. جتي اچي رهندا هئا، اتي سندن لاءِ ڪٽ وڃائي ويندي هئي، ۽ پيا ماڻهو جيڪي اءِ درشن لاءِ ايندا هئا سي گلن تي هيٺ ويهندا هئا. سنگت ۾ ڪنهن کي به اڃائي ڳالهائڻ جي جرئت ڪانه ٿيندي هئي. ڪوبه ماڻهو سوال پڇندو هو ته ان کي جواب اهڙو پورو ملندو هو، جو اهو هن کي دل سان لڳندو هو، ۽ اهڙو کيس راضي ڪندو هو جو وري ان کي ٻئي سوال پڇڻ جي حاجت نه رهندي هئي. ڪيچل ۽ مسخري يا پاڻ ۾ ڳالهائڻ بلڪل نه ٿيندو هو. فقط سائين ۽ جو درشن پيا ڪندا هئا، جنهن منجهان سندن من کي گهڻي شانتي رهندي هئي.

پاٽ چئون

هالن پراڻن هر ڏيڙو - ڪٿا ڪيرتن جو پرڀند -

شش جي رهبري

لوڪري ڇڏڻ کان پوءِ اٽڪل اٺ مهينا کن سائين و لائيت راءِ جن قمبر ۾ رهيا. پر پوءِ وڃي پنهنجي گوت هالن پراڻن ۾ رهيا. تنهن وقت سندن عمر لڳ ڀڳ پنجاھ ورهين جي هئي. اتي پنهنجي اوطاق ۾ اچي پنهنجو ڏيڙو جمائائون، جتي چلڻ لهي پيئي هوندي هئي، آيو ويو به ٿرڪا

ڪڍي ۽ چار گيان جون ڳالهيون ڪري ويندو هو.
 ظاهري رنگ ڀلڪو، لباس ۽ لپٽي ۾ ڪو به فرق
 ڪونه آين. ٻاهران ڏسڻ ۾ پورو گرهستي ڪامورو،
 پر اندر ۾ پورن پورن اڀاسي ۽ لاهولي لعل. من
 سدا مندار ڏي مائل، اندر ۾ اڪند جاپ جاري،
 هالن ۾ اچڻ سان پوشاڪ سادي ڪيائون، پر
 نمونو ساڳيو ڪامورو ڪو. اوطاق ۾ جيڪو اچي سو
 جيڪا جائي جاري ٺهي هجي، سا پلي کائي وڃي.
 پاڻ ڪت تي پنهنجا هوا، ۽ جيڪو پيو اچي سو به
 ڪت تي ويهي. سڀ کي هڪ درشتيءَ سان ڏسندا
 هوا. پنهنجي سر گهرج کان وڌيڪ ڪين ڳالهائيندا
 هوا، پر جيڪڏهن ڪو اچي صلاح پڇندو هو ته
 جواب ملندو هوس، نه ته بس.

پيشانيءَ ۾ ايج ويو وڌندو. اکين ۾ نوراني نور
 چمڪڻ لڳو. پري پري کان سوال ۽ پڇڻ پنهنجون
 منڍ ڪامنائون سڌ ڪري ويا ۽ شش ٿيا. گرهستي
 توڙي ساڌو، سڌ اوڙي جوڳي، فقير ۽ درويش،
 صوفي ۽ اداسي، ڪامورا، سينيا، ارهمن ۽ نجاڪ
 به صدقي شش ٿيڻ لڳا. اوڙن جو شيد سائينجن
 اچارڻ لڳا، ۽ ٻين کان اچارائڻ لڳا. لڪو درياھ ٺومل،
 مائي هيمل ۽ مائي ايسر الي سندن شيوا ۾ رهڻ
 لڳا. رائر د بالڊاس هالن وارو مهبت روز گل ڪٽي
 ايندو هو.

اٺو سهڻي کي چئين ٻڃي اُسر جو ٻوندو هو. صبح جو ڪٿا ٿيندي هئي جا اٽڪل ٻه ڪلاڪ کن هلندي هئي. ان کان پوءِ مائي هيمل ٻڪتاري تي پڄن ڪندي هئي، ۽ تنهن کان پوءِ سڀ ٿيرون ڪندا هئا. ٿيرون ٿي جوئر جا ڀوڙيا ۽ ڏڏ جا ڪٽورا هوندا هئا. جوئر ۽ لسيءَ مان جو پوئين جي مڙو ايندو هو، سو جيڪر کين ڪنهن راجا جي لذت طعائن مان نه اچي. وٽن ٻه ڀليون ڳئون هيون، جن مان ڏڏ، مڪڻ ۽ کير جام ملندو هو، جو سنگت ۾ وراهيو ويندو هو. ٿيرون کان پوءِ گيان گوشت شروع ٿيندو هو. گيان جي جت گنگا و هي الهيءَ کان وڌيڪ مڙو پيو ڪهڙو؟

چئين ٻڃي شام جو وري سڀ اچي ڪٿا ٿيندا هئا. وري ڪٿا شروع ٿيندي هئي ۽ مائي هيمل پڄن ڪندي هئي، جنهن جي اهرت روپي ٻاٽيءَ جو رس وٺي، آيو ويو پاڻ کي تازو توالو ڪري ويندو هو.

چئين نه سائينجن جي اها سکيا هئي ته ڪو به ٻيڪ نه بدلائي ۽ نه ورن آشرم ٿياڳي، تنهن ڪري جدا جدا ذاتين ۽ وران جا ماڻهو سندن شش ٿيا، جن سڀ پنهنجي ٻوڙاڻي خيالن ۾ لڳا رهيا. ارهه پٺن مان مصر شوداس ڳوڙ ٻلي وارو ۽ مصر ديويداس بدعاب وارو، جا جڪن مان مهراج چمنداس، ٽڪاڻيدارن

مان ٻاڻو د يال داس هالن وارو ۽ ڀائي گرداس
 وارو، ٺڪرن مان درياھڙو مل ڳير ٻلي وارو، ڀائيند
 مان ڀائي ٻالو ۽ ٻيا ڪيترا لاڙڪاڻي ۽ قمبر جي
 پسگردائيءَ جا ڀائيند جن جا نالا هن وقت ياد
 آهن، ڪامورن مان جيوت سنگھ، چانڊو مل
 ساڌو سنگھ، جميعت راءِ، ڪلاچند، شامداس، ليلا رام
 ديارام، جيرا مداس، رامچند واڌواڻي، ۽ تنهن کان
 سواءِ ڪيئي نصير آباد، رتيدري، لاڙڪاڻي
 حيدرآباد سنڌ جي پسگردائي جا سينيون ۽ عام
 سندن ڪرپا جا محتاج بطجي اچي سندن چرن ۾ پاڻ
 سائينجن جي ڪرپا سڀني تي ٿي. جيڪو نش
 رکي سندن ديا جو اٻلاڪي بطجي وٺن آيو، سو ٿري
 ويو. ايترن سڀني ششن مان سڀ کان گهڻي مهر ٻلي
 جي نظر جيوت سنگھ ۽ چانڊو مل تي ٿي، ڇاڪاڻ
 تہ اهي سندن اڳئين جنم جا جوڳي ڀائر هئا ۽ گڏ جوڳ
 ڪيو هئا تون، ٻنهي ششن ٿيڻ کان پوءِ پنهنجي
 ستورو جي شيوا ۾ پاڻ اڀاڻ ڪري ڇڏيو.
 هالن ۾ سائينجن جي اوطاق ٿري گوبيا هـ
 وڏو ٺڪاڻو ۽ مسافر خانو ٿي پيئي. وقت بوقت
 پري پري کان شش اچي پنهنجي بهاسي دل جو
 بهاس مٽائڻ لڳا. گهڻائي شاسترون جا پڙهيل به
 مباحث لاءِ وٺن ايندا هئا، ۽ جيڪڏهن اهي وڏ
 وڏن هستن جا پرمات ٿيندا هئا تہ هو ڪنپير تا سا

سگهڻي ۽ گيتا جا مثال ڏيئي کين سوالن جا جواب
ڏيندا هئا.

مٿيان جي چرچا مزي سان هلندي هئي. پر
جهڪڙهن ڪو ماڻهو فقط هوشيار ڏيکارڻ لاءِ
پنهجي دماغ کان ڪم وٺي آڏا اُٻتا سوال ڪندو
هو ته شالتيءَ سان کين چوندا هئا، ”بابا، اسان کي
جهترو اچي ٿو، اوترو ٻڌايون ٿا. جهڪڙهن دل
سان دليل نه ٿا لڳن ته پيا گهڻي پندت ۽ ودوان
آهن ۽ شاسترن جا واکياڻ ڪرڻ وارا آهن جيڪر
انهن سان شاستر ارت ڪري پنهنجي دل جون
شنڪاٽون دور ڪريو ته چڱو.“ برابر آهي به ائين:
”گولگي ڪي بات گولگائي جاني، گولگا پيا ته
ڪاهي بکائي.“

شن سان چڱيءَ ريت ڪليءَ طرح ٻڌيون ڪري
سندن شنڪاٽون دور ڪندا هئا، ۽ فرمائيندا هئا
ته سڀ ڪنهن کي پنهنجو پنهنجو فرض چڱيءَ طرح
ادا ڪرڻ گهرجي.

ڪنهن سندن سنگت منجهان کين اچي دانهن
ڏئي ته ”منهنجو حاڪم مسلمان آهي ۽ تنهنڪري
آءُ الهيءَ جو حڪم مڃڻ نه ٿو گهران.“ تنهن تي
سائينجن جواب ڏنس ته ”اوڪري ڪرين ٿو پنهنجي
پيت لاءِ ۽ پگهار جي لاءِ، تنهن ڪري جهترو وقت
لوڪي لوڪري ڪرڻي هجي، اولو وقت جيڪو

ٻه حاڪم پنهنجي مٿان هجي، پوءِ اهو حاڪم نه ڪٽي
مسلمان، ٻي ڀيري توڙي ڪڏهن هجي، تڏهن به پنهنجي
ڪم آهي الهيءَ جي آڳاٽي ۽ پنهنجو ڪم
سچائيءَ سان ڪرڻ. الهيءَ جي نهنجي فائدو آهي.
تنهن کي پوءِ اهو ماڻهو پنهنجي حاڪم جي حڪم
۾ رهيو ۽ سچائيءَ سان پنهنجو ڪم ڪندو رهيو
انهيءَ اهڙي طرح نه فقط روحاني ڳالهين، پر
دنيوي ۽ دندي جي ڳالهين ۾ سائينجن پنهنجي
پشن جي رهبري ڪندا هئا.

ڀاڻ ستون

ماتا ۽ وڏن لاءِ مان - سندن شڪتيءَ جو

پڙتاب - ڏيکارڻ ڪل ڌرم

سائينجن ايتريءَ اوچي ڀڌويءَ تي پهتا، ته
جيڪي ڪندا هئا، تنهن ۾ پنهنجي ماتا جي صلاح
خبر وٺندا هئا. مان جو ادب تمام گهڻو رکندا هئا
ڪڏهن ڪڏهن ماتا ناراض ٿي ڪجهه چئي ويهندي
هئي ته به هو موت ۾ سواءِ مرڪڙ جي ٻي ڪا
ورندي نه ڏيندا هئا.

ماتا لاءِ چوڻا هئا ته ماتا وڏي ۾ وڏو گورنر
آهي. مان جيڪا به مهينا پنهنجي ڀارڙي کي
مانده ٿي ٿي ته سندس حفاظت جا

پهرين پڄائي. مائو، جا سؤڙ سهي، ٻار چڻي،
 پوءِ پنهنجا سک مٿانئس قربان ڪري ڇڏي،
 جيڪا ٿڌي ۽ منهنجي ۽ ۽ صبح رات ويٺي سندس
 اُور پڄائي، جا هن جي پگهر مٿان پنهنجي خون
 هاري کان لڙهڪي، تنهنجي موت ڪير ڏيئي
 سگهندو؟ مائو جي مهما ڪير ڪري، سندس پيار
 جي قيمت ڪير ڪٿي؟ تحقيق، ڪير ڪري سگهي!
 ڪنهن ماڻهوءَ جو پيار هو هڪ حسين چوڪويءَ
 سان. چوڪويءَ جي سولهن انهيءَ پريميءَ کي اضل
 اللهو ٻڌائي ڇڏيو هو. چوڪوي شادي ڪرڻ لاءِ
 تيار هئي، بشرطيڪ اهو پريمي ثابت ڪري ڏيکاريس
 ته هن کيس دنيا ۾ سڀ ڇيڙ کان زياده ٿي پيار
 ڪيو. آزمائش جي دهر هئي. چوڪويءَ شرط
 ڏنو: ”جيڪڏهن تون پنهنجي ماءُ جي دل سيني
 مان ڪڍي، منهنجي اڳيان آئين ته مان تنهنجي
 لهنداس.“

عشق ۾ انڌي ٻاڳل عاشق اهو شرط قبوليو.
 ڪمرو وڃي، ماءُ کي خنجر سان خون ڪري، سندس
 دل ڪڍي، اٽوليءَ سان پنهنجي پياريءَ ڏي هلڻ
 لڳو. وقت ئي آيس ٿاڻو. چوٽ نه لڳس، پر نه
 اٿڻ. ماءُ جي دل جا سندس هٿ ۾ هئي، تنهن
 مان ڪنڌل آواز اڪتو: ”ٻچڙا، چوٽ نه ڪالهه لڳي؟“
 اهو آهي ماءُ ملئيءَ جي دل. اهو آهي ماءُ جو

آلدي لاء پيار. ڏن مائا، ڏن تنهنجي مڙهي
ڪير تنهنجي موت ڏيئي سگهندو؟
”ست اپراڌ ڪرت هئ جيتي
جنني چيٽ نه راکس لپيٽي
جي آت ڪروپ ڪري ڪرڏاها
نان پي چيٽ نه راکس مٽيا.“

سائينجن جي چٽ جو لاڙو جيتوڻيڪ ان پوءِ
پر ميسور ڏانهن هيو، تڏهن به هور هيا گرهه
آشرم ۾. کين اولاد ڇهه پٽ هئا، جن جا نالا هئا
آهن: مولچند، منگهر مل، شيوڪرام، هريپرا
لارائڻ راء ۽ اندرام. ڌيءَ هڪ به ڪانه ٿين.
جڏهن هالن ۾ آيا ۽ اچي لنڙ ۾ لين ٿيا تڏ
به گهرج وقت سنسار جي وهنوار کي ڇڏي
طرح منهن ڏيندا هئا. اڃاين سڃاين ڪارڻ -
سندن ڪو واسطو نه رهيو، پر شاديءَ يا غميءَ
پنهني ارادويءَ ۾ صلاح مصلحت وقت پاڻ و
بند نه ڪري ويهندا هئا. پٽ پوڙياڻون ۽ پنهنجا
پر گهرو گهرجن کي پوري ڪرڻ لاءِ هر
ڪوشش ڪيائون.

ڪجهه وقت بعد سندن پٽ شيوڪرام جي
شاديءَ جا ساليها ٿيا. مڙمان اچي سهڙيا. هالن
مان ڇڄ ڪري سهرڙو وڃڻا هئا. ريل نه هئي

هڪال. تنهن ڪري پڙهيءَ جي رستي وڃڻ جو
الٽام ڪيل هو. ڪنوارين وٽ پهچڻ لاءِ اڀاري
مسافري هئڻ سبب ٻه راتيون لڳڻيون هيون ۽
موت وقت لهاري مسافريءَ ڪري هڪ رات
گهرائي هئي. ڏينهن پاڻيءَ جي چڙهه جا هوا.

خزانچي هوندو هو ڏيان ساڌوسنگهه. ڏيان
ساڌوسنگهه واسواڻي بنگلديري جو ويٺل هو ۽ ڏيان
چانڊو مل جو پاڻيچو هو ۽ منشي مورو سنگهه. سائين
ولايت راءِ جن جي سنگتيءَ جو پٽ هو. جڏهن
پهرينين هو سائينجن جي سنگ ۾ آيو، تڏهن ڳيرو
جوان هو ۽ وڪالت لاءِ پڙهندو هو.

هڪ دفعي روپنيو کاتي ۾ جاءِ خالي ٿي،
جنهن لاءِ ساڌوسنگهه درخواست ڪئي، کيس اها
جاءِ نه ڪانه ملي، پر ڏيڪ منشيڪيريءَ جو اچي
حڪم سهڙيس. ساڌوسنگهه عجب ۾ پئجي ويو.
آيو ڏيڪندو سائينجن وٽ. جي، ”سائين، آءٌ ٿو
سپيران وڪالت لاءِ درخواست ڪيم روپنيو کاتي
۾ ۽ حڪم آيو آهي ڏيڪ منشيڪيريءَ جو.“

هن سمجهو هو ته سائينجن چوندا، ”بابا، ڀلي
ٻيو وڪالت پڙهه. پاڻيهي پر مالها سڻائي ڪندو.“
پر وڃڻ سان جواب ٿي اٿس، ”بابا، وڃي ڏيڪ
ٿي چڙهه. ايشور ڏيڪ ڏيڪندو!“ ساڌوسنگهه کي
ڪجهه به هڪ نه ٿي. وڃي ڏيڪ جي لوڪريءَ

تي چڙهيو، پر سندس الدر ۾ اهي اکر وڃڻ لڳا
”بابا، وڃي ڏي ڪي ٿي چڙهه. ايشور تنهنجو ڏي
ڏي ڪيندو.“

ايشور جي پگڻ جي مڪر مان اهڙا وڃڻ لڳا
سي ڪٿي ٿا ڪچا ثابت ٿين! ڪچا ڏي ڪ منڇڪين
ڪچا ڏي پٽي ڪليڪٽري! پنهنجي اور چالي
ايمانداريءَ ۽ وڏي ڳالهه ته پنهنجي ستگورو
مهر ۽ ايشور جي ڏاڍا سان هو وڃي ڏي پٽي ڪليڪٽر
جي عهدي تي پهتو. سندس لشچو سائينجن ۾ پورا
وقت تائين پڪو رهيو. پر پنهنجي نوڪريءَ
گهڻي ڪم ۽ هاڃاري ڪري هُو وڻ وقتائ
ايندو هو.

انهيءَ ديوان ساڌوسنگهه تي اهو ڪم رکيو
ته ڇچ جي کاڌي خوراڪ جو پر بند ڪري. شادي
جي خرچ ڪندي ڪندي ان ڪنهن وقت ڇچ
”سائين، پيسا ڏيو. باقي پيسا ٿورا بچيا آهن
سائينجن ورائيو.“ ”پيسا گهڻا بابا، دل نه لوڙه
هان، هن تڏي هيٺان پيسا رکيا اٿئي. وڃي ڪم
ديوان ساڌوسنگهه وڃي ڏسي ته برابر ٿيندو
هيٺان هڪ روپين جي ڳوٺري رکي هئي. ڳوٺري
ڪٽي ويٺو روپيا ڳڻڻ. سائينجن پريان چيو: ”بابا
ڳڻي ڇا ڪندين؟ خرچ ڪري، وري ڪٽي ڳوٺري
تڏي هيٺان رکجي. ڪو توکان ليکي حساب وٺڻ وارو
نه ڪونهي.“

سادو سنگھ ڇوڄ ڪرڻ شروع ڪيو. ٻيڙيءَ ۾ چڙهي سنڌو درياھ جي رستي جڏهن سيوهڻ، جتي ڪنوار پتا رهندا هئا، ۽ جتي وڃڻو هون، اوڏالهن وڃڻ جي ڪيائون، تڏهن سائينجن سادو سنگھ کي سڏ ڪري چيو ته: ”رستي لاءِ کاڌي خوراڪ جو بندوبست ٻيڙيءَ ۾ پورو رکجانءِ، پر بن ڏينهن جو.“

سادو سنگھ چيو: ”پر سائين، مسافري ته گهٽ ۾ گهٽ ٽن ڏينهن جي آهي!“

سائينجن جواب ڏنو: ”بابا، توکي جيئن چئون ٿا، سو ڪڍي ڪر. اسان کي بن ڏينهن ۾ واپس اچڻو آهي.“

سوال جواب ڪير ڪري؟ ديوان سادو سنگھ به هري انچا ڪري بن ڏينهن جي کاڌي جو بندوبست ڪيو، ۽ ڇڄ ٻيڙيءَ تي نڪرڻ لاءِ تيار ٿي.

الهن ڏينهن ۾ سائينجن جو وڏو ڀاءُ به جيئرو هو. وڏن کي هميشه اهو اٺو رهندو آهي ته اڃائي انت پٽالڪ به نه هجي، پر اهڙن موقعن تي ڪٿي کان بچيو پلو. شاديءَ جهڙي شپ موقعي تي ائين نه ڪر چوي ته پورو بندوبست ڪو نه هو. سو هي لڳو سيڙي سامان جي چڪاس ڪرڻ. ڏسي ته سامان هٿ ڪي ٿي نه پيو لڳي. سڏ ڪيائين ديوان سادو سنگھ کي: ”سادو بابا، سامان جو بندوبست

ته ڀرور رکيو ائين؟ مون کي ته ٿورو ٿو لڳي
 گهڻن ڏينهن جو سٺو ڪندو ائين؟
 ساڌو سنگھ، جواب ڏنو: ”سائين، ان ڏينهن جو
 ٻڌايائين: ”ڇو؟“ ڇي: ”جيئن سائينجن آڳ
 آڳ ڏينهن پٽاندرو وٽ بندوبست رکيو.“ ٻس، پر
 ته ڀريو هڙس اچي ڪاوڙيو. ڇي: ”ولایت
 تنهنجون اهي ڳالهيون مون کي اصل نه ٿيون وڻن
 وقت نه وقت ڏسين ٿي ڪونه. مفت ڪلا ڪڍائيندين
 هيترا چڻا کائڻ وارا ۽ پنڌ جي چئن ڏينهن جو نه
 ته به ٿن جو نه اوس ٿيندو. ڪٿان اچي پور
 ٿيندي؟ چاچي ڇا چوندو، ڪنوارين کي جي خبر
 پوي ته ڇا چوندو؟ سڄي سياڻپ، جيءَ جو جنجل
 هاڻ ڪڇانءَ سڏ مخدوم وانگر جنن کي نه اچي
 ٻيڙي ڀري. ”مطلب ته وڏن جي ڪاوڙ جي
 سڀني کي خبر آهي، پر سائين جن ڪٿي هڪ اڪ
 وات مان ڪڍن، اصل چپ!
 شاديءَ جي مهور ڪان هڪ ڏينهن اڳ صبح
 جو ٻيڙيءَ منجهه چڙهي، ڇاڇين سميت اٿي هليا.
 سڀني کي عجب پي لڳو ته شاديءَ جو مهور
 سياڻي، ۽ پنڌ آهي ان ڏينهن جو، ڪيئن وڃي
 هڪ ڏينهن پر ٻه ڏينهن؟ پر سڀني جي مهما اها آهي
 اڃا سوچيو اٿن؟ سڀ ڪجهه مڙيو ٿي چڪو
 ٿيندو! الهن ڇاڇين پر سائين جيوت سنگھ، ديوان
 چالڊو مل ۽ ٻيا گهڻائي صدي ڪامورا به هوا.

ٻيڙي اڀاري وڃي هئي، جنهن جي ڪري
 لوڙين سان چڪي پي ويئي ۽ ٻارن ۾ وڏي ئي ويئي.
 پنڌ ايترو هو جو اڀار نه ٿي سگهيو ۽ ٻار واپس لڳن.
 ٻيڙيءَ ۾ کائيندا پيئندا ۽ مزا ڪندا پي ويا ته
 شام اچي پيئي ۽ جهنگ جي هڪ سبب ۾ اچي
 ڪڙو ٿيو. هڪ ٻه اهڙو اچي ڪڙو ٿيو جو سڀيئي ماڻهو -
 جا جي ٻيڙيءَ ۾ ۽ ٻيڙيءَ ڇڪڻ وارا مهاڻا ٻاهر -
 توبه توبه ڪرڻ لڳا. ۽ چوڻ لڳا: ”سائين، اڃا
 نه پي به رات پنڌ ڪرڻ پيو آهي! مڃڻ سان
 ڪيئن ڪنداسين؟“

تنهن ئي سائينجن چيو: ”بابا، جي مڃڻ
 کان چڻو اٿو ته هاءِ درياهه جي وچ سير ۾.“
 سڀيئي اهو ٻڌي اچڻ ۾ پئجي ويا ۽ چيائون
 ته ”سائين، اڀاري ٻيڙي وچ سير ۾ ڪيئن هلندي.
 وري گهر موٽي هليو اٿو ڇا؟“

ٽڏهن چيائون: ”بابا، هلو ته وچ سير ۾ ٽسو
 نه پگوان ڇا ٿو ڪري! ۽ جيڪڏهن نه هلو ته
 توهان جي مرضي. ڀلي هڪ ڪاٺو. اسان مڃڻ ٿي
 ته روڪينداسين!“

تنهن ئي سائين جيوت سنگهه، ديوان چالڊو مل
 ۽ ٻين اهڙن ڇو نه ”سائينجن جو مڃڻ ۽ وچ سير
 مان هلو. ٽسو نه پگوان ڇا ٿو ڪري!“
 تنهن ئي مهاڻن کي چيو ويو، هن لوڙيون ڏليون

ڪري ٻيڙي بهاري ۽ چڙهي پيا، ۽ ونجهه سان
ٻيڙيءَ کي ڏڪو ڏٺائون سير ڏانهن. جنهن مهل
ٻيڙي سير تي پهتي ته هڪڙو اچرج ٿي ويو جو
ٻيڙي نه اڀاري هلي، نه لهواري. هڪ هنڌ لڳي
بهي رهي ۽ هڪڙو به گرم ٿي ويا. روئي پاڻي نه ٻيڙي
۾ هئا، سو خوب مزي سان کائي پي، چاچي توڙي
مهاڻا، سڀ سمهي پيا. اهو خيال ڪيائون ته صبح
ٿئي ته وري هلنداسين.

ڀڳوان جي قدرت! صبح ٿيو ته ڏسن ته سيوهڻ
جي سامهون پيٽا آهيون، جتي وڃڻو هون. ته
سائين ولایت راء جي شڪتيءَ سان نه رڳو ٻيڙي
ٻن ڏينهن جو پنڌ هڪ ڏينهن ۾ ڪري آئي، پر
مڃڻ کان به چٽي ويا ۽ مهورت جي ڏينهن برابر
اچي پهتا.

سائينجن جو وڏو پاڻ، جيڪو ٿوري سيڙي
تي ڪاوڙيو پي، خود سو به هيءُ اچرج ڏسي حيرت
۾ پئجي ويو، ۽ چيائين ته ”سائين، سندن جي ڪٿا
نرالي آهي!“

پوءِ سيوهڻ جي ڀر ڏي اچي، ٻيڙيءَ مان
لهي، ڇڄ ڪري، ڪنوار پتي گهر ڏانهن هليا.
ڪنوار پيءُ جيڪو هو سو هڪڙو شاهوڪار سينت
هو. الهيءَ دل ۾ ويچار ڪيو هو ته منهنجي سڀني
آهي سائين ولایت راء، هڪڙي وڏي سنت سان

جنهن جا شش ڪي تمام وڏا وڏا ماڻهو آهن. مان به پنهنجي شاهوڪاري نه ڏيکارين. تنهن پنهنجي عام رواج کي ريتي، جنهن موجب پاڙ ۽ شربت چچ ۾ وراهيو هو. خيال ڪيو ته مان سڄي ۽ چچ کي سٺو، هٿرادو شراب پياريندس. انهن ڏينهن ۾ سنڌي شراب تمام سٺو جنهن تنهن شهر ۾ نڪرندو هو. ۽ ماڻهو گهڻو ڪري پيئندا به هوا.

جڏهن چچ ڪنواريتي گهر پهتي، تڏهن انهيءَ سٺي سائين ولایت راء جن کي وڃي ويٺي ڪئي ته ”سائين، توهان سنڌن سان گهڻيتي وڏا ڪامورا جا جي ئي آيا آهن، تنهن ڪري مون خيال ڪيو آهي ته عام طرح پاڙ ۽ شربت نه ڏجي، پر شراب پيارجي. ۽ مون انهيءَ ڪري شراب به تمام سٺو ۽ گهڻو ڪڍائي رکيو آهي. مهر باني ڪري اها ڪرپا ڪري آيا ڏيو ته شراب پيارڻ شروع ڪجي.“

سائينجن چيو ته ”بابا، ڏيسا چال، ڪلا ڌرم، اهو هميشه پورو ڪرڻ گهرجي. اسان جي ڏيس جي چال هميشه ائين آهي ۽ اسان جي ڪل جو ڌرم به ائين آهي ته چچ کي پاڙ ڪرائجي ۽ شربت پيارجي. اسان ۽ توهان سڄي هڪ جهڙا آهيون. ۽ اسان ڪنهن به حالت ۾ پنهنجو ڌرم نه ڇڏينداسون. تنهن جي ڪري توهان وڃي سڄي ۽ چچ کي پاڙ ڪرايو ۽ شربت پياريو ۽ شراب جي ڳالهه نه ڪريو.“

ڪنوار ڀٽو سيٺ، جنهن کي پنهنجي ماما
گهمند هو ۽ پنهنجو ناموس ڪيڏي پي چاهيائين،
ضد ٻڌي ٻينو ته هن پيري ته معافي ڏيو ۽ شرا
پيئڻ جي هر ڪل ڏيو. سائينجن اڃا به ناد
ڪئي. جڏهن هن تمام لاچار ڪين، تڏهن چيائون
”چڱو، بابا، اسان وٽ به مکيه ماڻهو آهن، پهرين
انهن کي شراب پياري ڏيو ڪرايو، پوءِ سڄيءَ
کي پيار جو.“

ائين چئي، ديوان چانڊو مل وڪيل ۽ سا
جيوت سنگهه کي آگيا ڏٺائون ته هن جو شراب و
پيئو. هو آگيا مڃي اٿيا ۽ سيٺ سان گڏجي و
هڪڙي هنڌ ويٺا.

سيٺ هڪڙو شيشو ۽ ٻه ڪٽوريون شراب جو
گهرايون. اهي ڏسي هنن چيس ته ”بابا، ائين
پورٽ نه پوندي. اسين شيشن ۽ وئين مان ڪو
چاٽون. وڏا منٽ گهراءِ ۽ سيرڪ ڪٽورا گهرا
تڏهن مس اسان جي پورٽ پوي.“

سيٺ اهو چرچو ڪري سمجهيو، پر تڏهن
هڪڙو منٽ گهرايائين ۽ ٻه وڏا ڪٽورا گهرايائين
هنن يارن به منهن ڏوڪڙون ۽ هن جي مال
کي چيائون ته ”منٽ لائيندا وڃو هنن ڪٽورن
اسان پيئندا وينداسون.“ ڏسڻ وارا ماڻهو عجب

لڳي، ڏندين آڱريون ڪرڻ لڳا ته هيءُ ڇا ٿو
بماور لئي!

هيڏانهن هيءُ ٻئي سنڌ شراب پاڻيءَ کان به
لڳو پيئندا ويا. وري ٻيا مٺ گهرايائون. جيستائين
ٻيا مٺ اچن تيستائين اهي اٿي وڃي پيشاب ڪري
آيا. اهڙيءَ طرح جيترا به مٺ هن سيٺ ڪڍايا
هئا، سي سڀ پي ويا، ۽ پيشاب ڪري ڦٽو ڪيائون ۽
ٿان جو هن سيٺ وٽ هڪڙو دڪو شراب جو به
ڪين بچيو.

هنن يارن چيو ته ”سيٺ، اڃا ڪٿي ڳالهه آهي!
اسان جي نه ڪڪ به ڪانه پري آهي، آڻ پيو شراب.“
سيٺ گهٻرائجي ويو ۽ وڙتي ڪيائين ته ”پيو
شراب نه گهر ۾ ڪونهي.“

تنهن تي هنن چيس ته ”ڪٿان به آڻا. سائينجن
جو حڪم آهي ته اسان کي ڍڙ ڪراءِ.“
هن سيٺ سيوهڻ جي شهر ۾ جيڪو به شراب
ملي سگهيس، کڻن ٿا ۽ سڀني گهرن مان گهرائي
وڙن.

اهو شراب به هيءُ سنڌ پي ويا ۽ پيشاب ڪري
ڦٽو ڪيائون ۽ وڌيڪ گهريائون. لڏهن هيءُ سيٺ
لڳي لئي، گهڻيءَ ۾ ڪهڙو پاڻي، سائين و لائيت راءِ جن
وٽ اچي، ڪن پيرين پيو ۽ معافي گهريائين. چيائين:
”سائين، مون کي خبر نه هئي ته اوهان جا دؤت

اهڙا آهن. هنن ٻن سان ئي نه ڀڳو آهيان ته ٻين سان
مان ڪيئن پڇان ها؟ مون هاڻ توبه ڪئي! ڪري
معاف ڪريو.

سائينجن ورائيس: ”ڇڳو، بابا، وري ائين
ڪجانء. وڃي هاڻي ڀاڙ ڪارائين ۽ شربت پيارين.
تنهن کان پوءِ سيٺ رواج موجب سڀني جا
ڪي ڀاڙ ڪارايو ۽ شربت پياريو.

الهيءَ کان پوءِ دستور موجب شاديءَ جا
سات ڪيا ويا، ويڏي پڙهي ويئي، ڦيرا ڏياريا
۽ سڀني واڌايون ڏنيون. سيٺ ڇڳر ڏاج ڏيڍ
سڀني خوشيءَ ۾ وقت گذاريو. ۽ وري گهر
لاءِ، ٻئي ڏينهن صبح جو اچي پڙيءَ ۾ چڙهي
ڪٿا. لهواري هڪ سبب پڙي هڪ ڏينهن
اچي هالن پراڻن ۾ پهتي. ديوان ساڌو سنگهه
ٻن ڏينهن جو کاڌو کنيو هو تنهن جي به ڏاڍي
خوش ٿي نه برابر ٻن ڏينهن ۾ موٽياسون. مهل
ٿورا ڏينهن رهي، پنهنجي پنهنجي شهرن ڏانهن موٽي
سائين ولایت راء جن پنهنجي هر روز جي
ڪيرتن ۽ ڪاروبار کي لڳا رهيا. اهو مٿيون
سندن شڪتيءَ جو پرتاب ڏيکاري ٿو.
سڀيءَ سنڌ جي گهڻن ئي ماڻهن ۾ کائڻ
جو شوق جاڳايو.

ٻانئون

آتمڪ شڪتيءَ جا ڪم - سنگتئين کي ساڻ -

ڪرپت لاءِ سيڪٽ

سائين و لايت راءِ جن جو هڪڙو شش ديوان
 جمعيت راءِ حيدرآباد وارو لاڙڪاڻي ۾ سبب الجنيئر
 ۾ ڪيس هڪ پٽ ٿيو هو جو مري ويو هوس، ۽
 ٻي ٻي ڪا اولاد ڪانه پيئي ٿيس. هڪڙي پوري
 سنگت ۾ ويٺو هو. خيال ٿيس ته جيڪو مان سائينجن
 کان پٽ گهزان. ٻڌجي ٻڌجي وينتي ڪيائين ته
 ”مون تي جيڪو ڪرپا ڪريو جو پٽ ٿيو.“

سائينجن به انهيءَ مهل هوج ۾ ويٺا هئا. انهن
 چيس ته ”چڱو بابا، توکي پٽ ٿيندو.“ انهيءَ
 آسپس سان ڪيس پٽ ٿيو ۽ وڏو ٿيو.

ديوان جمعيت راءِ لاڙڪاڻي جي ديوان چانڊوئل
 ۾ ڪم ۾ جي جاءِ ۾ رهندو هو. هڪڙي پوري سائين
 و لايت راءِ جي سرپرست ڇڏي کان پوءِ اهو سندس پٽ
 انهيءَ جاءِ جي هڪڙيءَ ڪوٺيءَ ۾ اندر گهري ويٺو،
 اندران ڪٿي ڪڙو پائائين. ڪيس هڪڙو ماڇيس
 ۾ هو، جنهن سان راند به ڪيائين. هڪڙي
 ٻي ٻي پائائين، جنهن جي ڪري اندر جيڪي ڪپڙا،
 بند وغيره پيا هئا، تن کي اچي باهه لڳي، ۽ هو
 ٻارن ٻارن ڪرڻ لڳو.

دروازو اندران بند ٿي پاڻ ٿي ڪيو هوائي،
 کولڻ جي سمجهه ٿي نه ٿي پيس. ٻاهران جو مانا
 رڙيون ٻڌيون ۽ اندران ٻاهه ٻڌي ڏنائون،
 گهٽي ٿي ٻيلا در ڀڃڻ جا ڪيائون. پر در کلي ڪ
 ۽ ٻاهه وڌندي پيئي وڃي. لڏهن سائين ولايت
 جن کي ڀڪار ڪري ويٺي ڪيائون ته ”هي سائي
 چوڪرو ڏٺو به توهان آهي. هاڻي ساڻي به اوه
 اچي ٿيو. اسان جي ڀڃڻ جي جاءِ ڪانهي.“
 تنهن تي اندران دروازي جو ڪڙو هڪ

ٻاڻهي کلي پيو، ۽ چوڪرو سهي سلامت ٻاهر ڪ
 ويو، ۽ ٻاهه وسائي ويئي.

هڪ دفعي پنهنجي اوطاق ۾ ويٺا هئا ته در
 ڪڙڪو ٿيو. در اندران بند هو، ۽ سائينجن پنهنج
 موج ۾ ويٺا هئا. اڳيئي جي اکين سان هنن.
 ڪجهه ڏٺو ۽ سمجهو، پر جواب ڪر نه ڏنائو
 چپ رهيا.

در تي وري زور سان ڪڙڪو ٿيو، ۽ تنهن
 ڳڏ ڏوڏ ٻيو آواز به آيو: ”سائين! در کول.“
 لڪر درياھ ڏاڍو مل، جو ان وقت هالن ۾
 ڪوئي به موجود هو تنهن کي سائينجن در
 لاءِ چيو. در کليو. هڪ ٻيو مڙس اندر لنگهي
 سندس هنج ۾ هڪ ٻار جو لاش هو. ٻڌاي ۾
 ٻار گذاري ويو هو، سو زار زار ٿي رنائين. اندر

سان اچي سائينجن جي پيرن تي ڪريو. اهو ٻڌو
 سائينجن جو موت هو، سو سائينجن کيس اٿاري
 ڪراڙي پائي چيو: ”ادا! ايشور جو اهو حڪم هو،
 هينئر ڇا ڪجي؟ وڃڻ واري شي وٺي، هاڻي
 ارمان ڪرڻ مان ڇا هڪ ايندو؟“
 ٻڌي جواب ڏنو ته ”سڀڪي ٿيندو. ايشور جو
 ڪيو سندس پڪت ڦيرائي ٿا سگهن. مون پڪت
 آهي، مون تي وڌ ڪر. اٺ مون سان وڌ ڪر.“
 سائينجن چيو: ”پر ادا، ڪڏهن مل ٿو جيئرا
 ٿيا آهن؟“

ٻڌي چيو: ”هائو، ڪهڙائي ڏيها.“
 سائينجن چيو: ”ادا! ايتري سمورائي مون ۾ نه
 ڪاهي. مون ۾ ايتري شڪتي ڪاهي جو مٿن کي
 جيئاري سگهان، پر ڇوڪڙهن ٺوهان جو وشواس
 ايشور جي دٻا ۾ آهي ته پنهنجو پورو وڃي ڦرل
 صاحب جي اڳيان اچي، ۽ وڃي ڏين ڏيال، ڏين
 ٻڌو پر ايشور جي اڳيان سڄي من سان پراڻا ڪريو،
 ۽ سندس سرن ٻڪڙيو.“

ٻڌو مام مان سمجهي ويو ۽ وڃي گورو ڦرل
 صاحب جي اڳيان پنهنجو ٻار اڇلايائين، ۽ پاڻ سڌ ڪا
 پوندي، سڄيءَ دل سان پراڻا ڪيائين.
 جڏهن پراڻا پوري ٿي ۽ ٻڌي اکيون کوليون
 کڏهن پنهنجي پٽ کي ڇرندو ٻوڏو ڏٺائين. ”ڏن

گورو ناک، ڏن والي ولايت، ڏن اي جڳ جا والي
 ٻڌي اها ڪٿي ڏني لائي. سڄيءَ شرڏا سان پراڻ
 ڪوڙ جو ڦل کيس ملي چڪو، ۽ هو پنهنجو
 هنجه ۾ ڪڏائيندو اچي گهر ٿيو، جتي شاد مانا ٿي و
 وري ٻي دفعي پاڻي ڪيشوداس حيدرآباد وار
 صوفي دلپتراءِ جو شش هالن پراڻن ۾ آيو. ويو
 ويهي هڪ ڏينهن سائينجن کي چيائين: ”سائين
 منهنجو پتا پاڻي هر يارم بيمار آهي. گهڻيون ئي دوائون
 ستيون آزمائي ويٺا آهيون، پر ٿڪيون فرق نه
 نه ٿيون ڪن.“

سائينجن جواب ڏنو، ”بابا، ٿڪيون تڏهن فرز
 ڪن، جڏهن امر ٿئي ان جو!“
 پاڻي ڪيشوداس چيو، ”ائين سچ آهي، سائين
 پر منهنجو اهو پڪو وشواس آهي ته جيڪڏهن اوعار
 مهر ڪيو ته منهنجو پتا خوش ٿي پوندو.“
 سائينجن جواب ڏنو، ”بابا، مان ته آهيان هڏ
 ڪامورو ماڻهو. نه آهيان فقير، نه آهيان سنت.
 آهيان حڪيم، نه طبيب. رجي ڪنهن فقير جي
 شام پڻ.“

ڪيشوداس شرڏا واري من سان چيو: ”سائين
 مون کي نه پٺاڻيندڙن کان سراءِ هن وقت ڪو ٻيو
 فقير ڏسڻ ۾ ٿي نه آيو اچي، جرمهنجهي سهائتا ڪري.“
 سائينجن چيس، ”ٻاهر هڪ فقير ويندو اٿئي،

الهيءَ کان تعويد وٺي وڃي پنهنجي پتا کي پاءِ.
 لام ڪندو ته سڀ سڻائي ٿي ٻولندي.“
 آگيا وٺي، ڀائي ڪيشوداس ٻاهر نڪتو. فقير
 ٻاهر ويٺو هو. هن به سڄي شردا رکي، تعويد وٺي،
 پنهنجي پتا جي ڳچيءَ ۾ پاتو.

تعويد پائڻ سان جنسي طاسم ٿي ويو. هونءَ جو
 سڀ آسون اميدون لاهي ويٺا هئا، سو هاڻ اميد
 جي جهاڪ ڏسڻ ۾ آئي. ڀائي هر ڀرام ويو خوش
 ٿيندو تان جو بنهه نوبتو ٿي پيو.

ڀائي ڪيشوداس سڄي وارن پنهنجي پتا کي
 ڪري ٻڌائي، جنهن مرڪي چيو، ”بابا، فقير کان
 تعويد وٺڻ جو مڙيو ٿي هو بهانو. هيءَ ته ڪرپا ٿي
 سنڌن جي. پر هو سنڌ پرش ڏيک ڪڍي ٿا ڪن.“

اهڙيون عجب چون ڳالهائون ممبر ۾ تپداريءَ
 جي وقت، ۽ تنهن کان پوءِ هالن ۾ گهڻي ٿيون،
 جنهن ڪري ماڻهن جو وشواس دن بدن جان تان
 وڌندو ويو. پر پنهنجي ڪيل ڪرڻن تي گهڻو ڳوڙ
 گنجور ڪرڻ سائينجن کي پسند نه ايندو هو، ۽ ڪنهن
 وقت به اهڙي ڏيکاري نه ڏنائون ته ڪرامت جا
 ڪم هو ڪو پنهنجي اهل سان ٿا ڪن، يعني کين
 من جو مان، يا اهڙڪار ڪونه هو. سڀ ڳالهه ۾
 ايشور، سڀ ڪارج ۾ هڪ ايشور جا، ڪرپا
 ايشور جي!

هڪڙي ڏينهن سائينجن لاڙڪاڻي ۾ آيا. منشي
جيساسنگهه جي پٽ پاڻي ليلارام جي شادي بنگلديري
۾ ٿيڻي هئي. ۽ سائينجن انهن سان گڏجي وڃڻ
جو انجام ڪيو هو.

ڇچ بنگلديري ۾ پهتي. گهرو ۽ ڪنوار اچي
گڏ ويٺا. برهمڻ ويڙي پڙهڻ شروع ڪئي. وڃڻ
سائينجن اوچتو ئي اوچتو اٿي کڙا ٿيا، ۽ ڪنهن کي
گهوڙي سنڀرائڻ لاءِ چيائون. سڀ عجب ۾ پئجي
ويا ته ايترو جلد ڇا ٿي ويو جو سائينجن اٿي وڃڻ
جا سانباها پيا ڪن، پر ڪنهن کي همت ڪانه
جو اچي پڇين. البت، جيڪي خاص خلوت گار
تن سمجهيو ته ضرور ڪو راز هوندو، پر نه
سڀ ڇپ.

سائينجن اڪيلي سر گهوڙي تي سوار ٿي ڏاپ
ڪندا لاڙڪاڻي طرف وڌيا ته وات تي هڪ
پوليس وارو لاڙڪاڻي کان بنگلديري طرف ايندو
نظر آيو. گهوڙو روڪي، سائينجن پڇيو: ”با
ڪيڏانهن ٿو وڃين؟“

سپاهيءَ جواب ڏنو: ”وڃان ٿو ديوان جيساسنگهه
کي گرفتار ڪرڻ بنگلديري ۾.“
سائينجن ورائيو: ”تڏهن ڪر گرفتار مولائي
جيساسنگهه، نه مان آهيان.“
سپاهي هڪڙو آهستي آواز ۾ چيائين:

”جيڪڏهن توهان ديوان جيساسنگهه آهيو ته اجهو
وارنت.“

پوءِ سائينجن پوليس واري سان گڏجي لاڙڪاڻي
ويا، جتي هو نيسٽائين ترسيا جيسٽائين منشي
جيساسنگهه پٽ پُر ٿاڻي لاڙڪاڻي موٽيو. اهڙيءَ طرح
ان جي لاج رکيائون. جهڙيءَ طرح گرو نانڪ صاحب
جن چيو آهي:-

ستگور سک ڪي بنڌن ڪاڻي،
گور ڪا سک ٻڪار تي هاڻي،
ستگور سک ڪي ڪري ڀرت پال،
نانڪ سک اوڀر گور سدا ديال.

تهڙيءَ طرح سائين ولایت راءِ جن پنهنجي شش
ليلارام ۽ سنگتي جيساسنگهه جي پٽ رکڻ لاءِ پاڻ
کي تڪليف ۾ وجهڻ کان آر ڪين ڪيو.

موٽڻ تي سائينجن کان سڀني ايترو تڪڙ ۾ هلي
اچڻ جو ڪارڻ پڇيو، ۽ جڏهن کين سچي سبب
جي خبر پيئي، تڏهن سڀني جا ڪپاٽ تي ڪلي پيا،
۽ دل جو دل ۾ چوڻ لڳا: ”واھ اوھان جي ڀڳتي،
واھ اوھان جي شڪتي!“

منشي جيساسنگهه کي گرفتار ڪري، هٿس ۽ قدمو
هلايو ويو، پر سائينجن چيو هو ته ڪجهه نه ٿيندو.
ڪيس بهي نه سگهيو، ۽ وري ڪيس ساڳي
نوڪري ملي.

وري ٻئي دفعي ٻائي ليلارام، منشي جيساسنگهه جي پٽ تي ڪيس هليو. مٿس اهميت هئي ٻيسن هضم ڪرڻ جي. ليلارام ٻ ڪندو سائينجن وٽ آيو. جي: ”سائين، ثابتي آهي سورج کان به تيز. ٻچو جو امڪان ئي ڪونهي. مهر ڪريو ته سڻائي ٿي.“ سائينجن چيو: ”خطا جي سزا ته ضرور ملڻ ڪپي. سنسار آئيندو آهي، جنهن ۾ جنهن جو جهڙو منهن هجي، تهڙو هو ڏسي. جيڪي ڪر تنهنجي هويت مليئي. ليڪي ڪر ته ليڪيءَ جو ڦل مليئي، ٻرائي ڪر ته بديءَ جو بدلو مليئي.“ سچ:-

”سنسار آهي ڪيت جيڪي پوکيو سو پائيو، اک جو ٻوٽو عئي ڪيئن الب جو ڦل پائيو، هر هڪ خطا جي واسطي هر هڪ سزا نروار آهي، ڪلجڪ چئون، ڪر جڪ چئون، سنسار آهي اسرار آهي.“

ٻائي ليلارام چيو: ”اهو ته سائين، مان به ٿو سمجهان. پر سائين، مون جو اوهان جي سرن ٻڪري آهي، تنهن مان نه ڪجهه ٿيڻ ڪپي. اڳتي اهڙي چوڪ اصل نه ٿيندي. هيءُ پويون دفعو معافي ڏيو.“

سائينجن چيو: ”بابا، ڀڳوان مڙئي پلي ڪندو. تون وڃي شهنشاهه جي ڏن هٿ. جيڪي ٻچي تنهنجو جواب ڏي رڳو ’شهنشاهه‘، اوه توکي چريو. حذري ڏيندا.“

پاڻي ليلارام به کڻي ڳنڍ پڌي. هڪ اکر ڪري
 ياد ڪيائين: ”شههشاھ.“

ڪورٽ ۾ ڪيس شروع ٿيو.
 سرشتيدار چيو: ”ڇو ايشور کي حاضر ناظر
 ڄاڻي سچ چوندس.“

پاڻي ليلارام چيو: ”شههشاھ.“
 سرشتيدار چيو: ”شههشاھ ڇا جو؟ ڇو ته ايشور
 کي حاضر ناظر ڄاڻي سچ چوندس.“
 ليلارام چيو: ”شههشاھ.“

وڪيل اٿيو. پڇائين: ”نالو ڇا اٿئي؟“
 چي: ”شههشاھ.“

”پت ڪنهن جو آهين؟“
 ”شههشاھ.“

جيڪو سوال ٻين ٽنهن جو جواب ”شههشاھ.“
 وڪيلن ۽ مئجسٽريٽ گھڻو ئي ڏونڊاڙيو، پر
 هٿ ٻڪريءَ واري ساڳي ”بي.“
 چي ٻين ”پيسا تو ڪنڊا آهن؟“
 نه جواب ”شههشاھ.“

چي ٻين ”ڇر ٻو آهين؟“
 نه به جواب ”شههشاھ.“

مئجسٽريٽ اچي ڪڪ ٿيو. چي: ”شههشاھ...
 شههشاھ... شههشاھ... هتي راج ڪري مهاراڻي
 وڪٽوريا. هي لڳائي ويلر آهي شههشاھ! هڪ

چوڻي کي نه ڪٽي رڄو ڪيو اٿو. ڇڏيوس ته وڃي
 ڪڏ به پوي ..... شهنشاهه، شهنشاهه چولدو وٺي!
 ڪيس اهڙيءَ طرح ڇڏي ويو. پاڻي ليلارا
 سائينجن وٽ آيو. اچي پير مان پيو. سائينجن پڇيس
 ”ليلار ڇڏي آئين؟“

ليلارام جواب ڏنو: ”سائين، شهنشاهه!“
 سائينجن مرڪي چيو: ”هاڻو بابا، شهنشاهه
 سدائين شهنشاهه! پر هت اسان ڪو ڪيس نه ڪو
 ٿا هلايون. هاڻي ڇڏ اهو چريائپ جو ڍونگ.“
 تڏهن وڃي پاڻي ليلارام جي ”شهنشاهه“ واري
 ڏن پوري ٿي.

اها ڳالهه ياد ڪري گهڻو وقت پوءِ به جيڪو
 ٻڌندو هو سو ڪلي ڪلي ڪيو ۽ ٿيندو هو.
 پاڻي ليلارام پوءِ نه سڄو ٿي وقت سائينجن جي
 شيوار لڳو رهيو. سائينجن جو هو ٽهليو ٿي رهندو
 هو. سائينجن جي نه مٿس ڪرپا ويئي وڌندي
 هن کي شڪتيءَ جو جزو عطا ٿيو. پاڻي ليلارام
 ابتر ٿي ته طاقت ملي ويئي جو هو پنهنجي روءِ سان
 پنهنجي اڀ سان ڪنهن کي مٿي، ڪن يا پٺت
 سرور ڀولدو هو ته فقط هڪ لڳائڻ سان لاه
 سگهندو هو.

پاڻيءَ جڏهن ڏاڍو نه سندس چوڻ سان سڀڪو
 به ٿيو تڏهن ست جهلي نه سگهيو، ۽ سڄي مار

تان ٿو ڪٺا لڳو. اوچيءَ منزل جي ست به ڪو
سهي سگهي. جبل جي چوٽيءَ تي انسان چڙهي ته
وڃي، پر وڏي ڳالهه ته اها جو هو پاڻ کي قابو
۾ رکي سگهي. هڪ وار جي هيٺان اٿا، اونهائيءَ
جو خيال ڪندي مغز ۾ چڪر اچي ويس ته ضرور
ڪرندو ۽ جي ڪريو ته پرزا پرزا ٿي ويندو.

پاڻي ليلارام هيٺئر شراب تمام گهڻو پيئڻ لڳو ۽
ڪڏهن ڪڏهن ته مدهوشيءَ جي حالت ۾ پاڻ تان
ضابطو به اڪري ويندو هوس. سائينجن کي اهو
حال ڏسي ڏک ٿيو ۽ آهستي آهستي کانئس شڪتي
واپس ورتائون.

هڪڙي ڏينهن سائينجن لاڙڪاڻي ۾ آيا. گهاڙ
واهه ۾ سنان ڪرڻ جو خيال ڏيکاريا تون. ميت،
ليل، انگوچا، وغيره سڀڪي موجود ٿي ويو.
سڀيئي ديوان چانڊو مل جي اوطاق، جتي هميشه
اچي لهندا هئا، ان جي سامهون گهاڙ واهه تي سنان
ڪرڻ ويا.

پاڻي ليلارام به ان وقت حاضر هو، جنهن کي
سائينجن پهريائين گهاڙ ۾ گهرڻ جي آڱيا ڪئي.
پاڻي ليلارام ڪپڙا لاهي، الڳو ڇو ٻڌي، مٿي ۾
ميت پائي، گهاڙ واهه ۾ گهرارو ۽ ٽپي ڏنائين.
جڏهن هن جو پير آڙ کي لڳو تڏهن ڏسي ته
پاڻي آهي ئي ڪرڻ، لاڙڪاڻو به ڪولهي، ۽ اڪو

سائينجن، وغيره ايندا آهن. پاڻ کي هڪ واري سان
 رڻ ۾ ڏٺائين. ڪٽي جو منهن کي هٿ لڳائي
 ڏاڙهي ۾ چوڻ نهن ٿي. وڃي پيو پاڻ ۾ ڦير
 ڏسندو، تان جو پنهنجي سڄي بدن ڏانهن نظر ڪري
 ڏٺائين ته ليلارام جي بدران هڪڙي زال بڻجي
 پيو هو!

عجب ۽ تپرس ۾ پئجي ويو. خبر ٿي ته پوئس
 ۾ اڳتي ڇا ٿيندو. اڃا الهيءَ ڳڻ هڙ ۾ هو ته ڇا
 چنڊال اچي اتان لنگهيا. چنڊال جو اهڙي اوجوار
 سهڻي زال لارڻ رڻ ۾ رلندي ڏٺي، اهي وڏي
 سندس ويجهو آيا. پڇيائونس: ”ڪير آهين؟“
 پاڻي ليلارام جي زبان اڪليئي. ڪٽي ڇپ
 ڪيائين. ڪيئن ٻڌائي ته ڪير هو، جو جو اصلي
 هو مرد ۽ هاڻي ٿي پيو زال. ڪو به جواب هن وٽان
 نه جو آيو، سو هلي چنڊال جي وچر جهٽ پٽ نه
 ساڻس شادي ڪري ڪري؟ آخر وڙهي جهڙهي
 الهيءَ فيصلي ٿي آيا ته وڏو شادي ڪري.

پاڻي ليلارام مٺي به مات ۽ مٺي به مات ڪري
 سڀ ڪجهه ست ڪري پوڳڻ لڳو. ليک. هو چنڊال
 سان ويو ۽ اتي وڃي چنڊال جي زال ٿي رهيو.
 الهيءَ حالت ۾ ڪيس سالن جا سال گذري ويا.
 گهڻي ٻار به ڄاوس. آخر سندس هڙس مري ويو

۽ پاڻ به ٻڌي ٿي. سٺ ورهين جي ڄمار ۾ سندس موت ٿيو. هن جو مڙهه وڃي ساڙيائون. جڏهن سندس سرور کي باغ جو ٿو لڳو، تڏهن ٽي نه پاڻيءَ منجهان منهن ٻاهر لڪتل هوس. ۽ اڃا سائينجن مٿي ۾ ميٺ به ڪو نه پاتو هو. يعني هڪ کن ۾ گهٽ ۾ گهٽ سٺ ورهين جو دڪ ڏنائين. تڏهن ٻاهر نڪري، ڊوڙي اچي سائينجن جي پيرن تي ڪريو ۽ ”معافي، معافي“ ڪري پڪارڻ لڳو.

سائينجن چيس: ”ليلا، توکي اها سزا ڪافي آهي. پر اڳتي خبردار ٿيڻ. هن کان پوءِ تون طبابت جو ڪم ڪڇ. باقي ٻي شڪتي تو وٽ ڪانه رهندي.“

پاڻي ليلارام پوءِ ڪيترا ورهيه جيئرو هو، ۽ طبابت جي ڪم سان گڏ پاڻ وٽ سٺ سنگ ڪنو ڪري ڪٿا وارتا به سائينجن جي استٿي ڪندو رهيو. ماڻهن جو به وشواس پاڻي ليلارام ۾ قائم رهيو. اڄ تڏهن تائين مائو پنهنجي ٻارن کي هنج ۾ ڪٽي سندس اوطاق جي چائٽ تي مٿو ٽيڪائينديون آهن. سائين ولايت راءِ جن پنهنجي ايم ٽي اهڙا پورا هولاڻا هئا، جو جيڪڏهن ڪو به سندن شش توڙي ٻين منجهان ڪا غلطي ڪندو هو ته ان کي سندس سکيا جي لاءِ ئي وڃي سزا ڏيڻ کان ڪين گسندا

هوا. ٻيءَ هڪ مائيءَ کي به کائڻ سگهيت ملي هئي.
جنهن جو ذڪر هن ريت آهي:-

هڪ دفعي سائينجن پنهنجيءَ اوطاق ۾ ويٺا هئا
تہ هڪڙيءَ ماڙيءَ تان پٿر اچڻ لڳا. تن ڏينهن
جنهن جو پڙ ماڻهن ۾ تمام گهڻو هوندو هو، ۽ خاص
ڪري هالن ۾ تہ ائين سمجهڻ ۾ ايندو هو تہ اتي
جنهن جون بهيرون آهن. پورڙن ماڻهن کي پنهنجا
لاءِ ڪن شرارتي ماڻهن اهڙو مونو ڪڍي اختيار ڪيو هو
هالن ۾ جو سائينجن جي هيٺري هاڪ ٿي
هڪ مائي سڄي ڪار سگهي. جنهن جو بهالو ڪري
هوءَ پٿر اچائڻ لڳي. جڏهن به ٿي پٿر آيا، تڏهن
سگهت مان ڪنهن دانهن ڪئي. سائينجن يڪڏ
وڙ ڪري چيو تہ اڙي ڪير آهين؟ ٻيهر اتي!
سائينجن اهي وڃڻ ڪڍيا تہ مائيءَ جو اتي ٿي

اٿي دريءَ وٽ ڪنڌ سڙي ويو. مائيءَ جي مائي
کي اها خبر پيئي تہ اچي سائينجن جي قدمن تي
ڪرايا، جنهن تي مائيءَ کي فهمائش ڏيئي، سائينجن
معافي ڏني، جنهن کان پوءِ ڪنڌ سڌو ٿيس.
اهڙا جنات جي باري ۾ سائينجن ڪي ڪم ڪم
۾ به ڪيا هئا، يعني جن ماڻهن کي جن اچي ستائيندا
هئا، تن کي جنن کان آزاد ڪندا هئا. انهيءَ ڪري
ڪي تہ کين جنائي به ڪوٺيندا هئا، پر سچ پچ
هو جنائي بنائي ڪونه هئا.

هنن کي فقط ٻل هو پنهنجي پگتيءَ جو. الهيءَ
ٻل جي ڪري اکين ۾ اهڙو نه ٿيڻ هوندو هون جو
خود جن، وغيره هنن اڳيان بهي ڪونه سگهندا
هوا. ان اور جي تجلي سان ئي ٻين گهڻن کي به
لهال ڪري ڇڏيائون.

پاڻ ٺاڻون

عام ماڻهن جو اعتقاد - عشق جو اوتار

شيوا جا ميو

روز به روز ماڻهن جو اعتقاد سائينجن ۾ وڌندو
ويو، ۽ هو کين ڪلجڪ ۾ عشق جو اوتار ڪري
پوڄڻ لڳا. سندن شيوا ڪرڻ ۾ وڏا وڏا ماڻهو
فخر سمجهندا هئا، پر جيئن مٿي چيو ويو
آهي، سڀني ۾ هڪ جيتوئي سنگهه هو، جنهن سڄيءَ
شرڙا سان عجيب شيوا ڪئي.

جيوت سنگهه شيوا ڪئي نه موت ۾ ان کي
سائينجن جو آڻي پريم پلڻ پيو. سائينجن جو پيار
جيوت سنگهه تي ايترو نه ٿيو جو خود محمود ۽ اياز
جو قصو ٿر باد آهي.

سڀني کي خبر آهي ته اياز هڪ شيدائي غلام
هو، پر محمود جي اکين جو هڻ ٿارو هو. محمود
بادشاهه هو ۽ اياز هڪ ادلي غلام هو. چون ٿا

۳۶

تہ محمود اياز کي ايترو تہ پيار ڪندو هو، جو
جڏهن اياز کي ليد هو ادي هئي تہ هو وڃي سندس
پير چمندو هو.

سڀ وزير وڙرا، امير امرا عجب ڪائيندا هر
۽ حسد ڪندا هئا. بار بار هو محمود جي ڪنن ۾
جي ڪوشش ڪندا هئا تہ اياز پيار جي لائق نه
آهي. محمود چوندو هو: ”اياز منهنجي پيار جا
پر مولڪان وڌيڪ طاقتور بادشاهن جي پيار جي
لائق آهي. هن جا لچا ۽ اعمال اهڙا آهن جو خوا
خدا به مٿس موهت هوندو.“

وزير تنهن وقت تہ ڪٿي خاموش رهندا هئا
پر موقعي ملڻ تي بادشاهه کي وري پر غلامن جي
ڪوشش ڪندا هئا.

هڪ دفعي بادشاهه پنهنجي سڀني وزيرن
سردارن کي کالي جي دعوت ڏني. سڀ اچي
حاضر ٿيا. بادشاهه جي حڪم موجب هر هڪ کي
شيشي جو پيالو ڏنو ويو. بادشاهه چيو: ”منهنجي
حڪم آهي تہ پيالو زمين تي اچيو.“

حڪم جي تعميل ٿي ويئي. پيالو سڀ ٻوڙ
ٿي ويا. بادشاهه ڪدم اچيو: ”اهي اوهان جو
پڪا؟“

جواب مليو: ”حضور جو اهو حڪم هو.“
پوءِ بادشاهه اياز کي گهرايو. کيس به شيشي جو

پيالو هٿ ۾ ڏيئي، چيائين: ”ايازا! اهو پيالو زمين
 تي هڻي ڀرڙا ڀرڙا ڪر.“

اياز هڪدم پيالو زمين تي هڻيو.

بادشاهه ڪاوڙ مان چيو: ”هيءُ ڇا ڪئي؟“

اياز هٿ ٻڌي، نيزاريءَ سان چيو: ”حضور!

مون کان قصور ٿيو. مون کي معاف ڪريو.“

ايتري لوڙب ۽ ادب ڏسي، سڀ وزير ڪڪا

وڪا ٿيا.

پر ٿورو وقت گذريو ته ساڳيا لاٿون، ساڳيا ڇڪهه،

وري لڳا بادشاهه کي پنڀلائڻ.

بادشاهه کين ٻيهر سبق سيکارڻ جي خيال کان

سڀني وزيرن کي گهرائي سوال ڪيو: ”ڪو آهي

جو مون کي ٻڌائي ته بهشت جو دروازو ڪيڏو

آهي؟“

سڀ وزير منجهي پيا. هر ڪو چوڻ لڳو:

”حضور! ڪيئن چئجي ته بهشت جو دروازو ڪيڏو

هوندو!“

بادشاهه چيو ته سڏ ڪيو اياز شيدائي کي. اياز

آيو. بادشاهه چيو: ”ايازا! ڪر خبر بهشت جو

دروازو ڪيڏو هوندو؟“

اياز بادشاهه جا پير پڪڙي، ڪنڌ لوائي چيو:

”آغا! بهشت جي دروازي مان فقط اهي لنگهي

سگهندا، جي پنهنجو ڪنڌ پچائي، گردن زمين سان

لڳائي گهمندا. بهشت جو دروازو سائين! ڏاڍو
لنڊو هوندو.

بادشاهه وزيرن ڏانهن منهن ڪري چيو: ”
بيوقوف، اهو اٿو. توهان پنهنجي سياڻپ ۽ عقلمند
سندس بي عقليءَ سان ڀيٽيو ته تفاوت جي خبر پئي
اياز بهشت جي دروازي مان لنگهي چڪو آهي
هن پنهنجو گردن زمين سان لڳائي ڇڏيو آهي
توهان هر اهڙو ڪو هڪ به ماڻهو آهي، جنهن
ايتري نوڙت هجي؟ جيترو وڌيڪ پيار مان
کي ڪندو ٿو وڃان، اوترو هو وڌيڪ نياز ڪندو
ٿو وڃي.“

وزيرن کي اٿان به پوري سمجهه نه آئي، سوڙ
ڪيائون ساڳي ٺاٺار کي ڪڙ ڪڙ شروع. چي: ”حضر
اياز اهو سڀ انهيءَ لاءِ ٿو ڪري جو جڏهاڪر
اوهان جي خدمت ۾ آيو آهي، تڏهاڪر هن اوهان
وٽان اهڙيون ته قيمتي چيزون چورايون آهن،
سواءِ ڪوڙيءَ خوشامد جي، کيس ٻيو ڪو
ڏسڻ ۾ نه ٿو اچي.“

بادشاهه پڇيو: ”پلا اياز اهو چوريءَ جو سا
ڪٿي رکيو آهي؟“

هڪ وزير رڙ ڪري چيو: ”حضور! شهر ڪا
ٻاهر هن هڪ جاءِ خريد ڪئي آهي، جتي هر مهينو
هو هڪ دفعو ويندو آهي، ۽ اتي ٿورو وقت اٿي

وڃي پنهنجون عجيب و غريب شيون ڏسي، پنهنجي
دل خوش ڪندو آهي.

بادشاهه چيو: ”ڇڱو. اياز کي انهيءَ ڳالهه جي
بهر ٿي. اسين اوچتو ئي هلي ان جاءِ ۾ لڪايل
سامان ڏسنداسون.“

هڪ پيري اياز جڏهن ان جاءِ ۾ ويو، تڏهن
بادشاهه به پنهنجي اميرن سان گڏجي اتي ويو.
اندر وڃڻ سان ڏسن ته ڪو قيمتي خزانو رکيل
ڪونه هو، پر فقط هڪ پراڻو وڳر ڪپڙن جو ۽ هڪ
جهولي جتي وڪيا هئا.

سڀ شرمندا ٿيا ۽ رسيءَ ۾ پئجي ويا. بادشاهه
پڇيو: ”اياز، هن جو مطلب ڪهڙو؟ هر مهڻي پراڻي
جتي ۽ پراڻن ڪپڙن ڏسڻ جو سوڌ ڪهڙو؟“

اياز ڳوڏا ڪوڙي جواب ڏنو: ”حضور! هتي
مان انهيءَ ڪري ايندو آهيان ته مون کي ياد رهي
ٿي جڏهن مان پهريائين سائينجن وٽ آيو هوس،
تڏهن ڪير هوس. مون کي اهو خوف رهندو آهي
ته اڄڪو اوج ڏسي مون کي پنهنجو اصل لسل نه
وسري وڃي، ۽ مٿان مون کي گھمند ٿي پوي!“

بادشاهه الاري کيس چاليءَ سان لڳايو، ۽ واپس
ڏي منهن ڪري چيو: ”ڏسو! اڪيون ڪولي ڏسو!
اهڙي سياح جهڙيءَ به پرستي جي دل ٿي سگهي

ٿي. نياز اياز جو گهڻو آهي. اياز پنهنجي نور
سان مون کي غلام ڪري ڇڏيو آهي.“

سڀ وزير انهيءَ مان سبق سکيا ۽ انهيءَ کان
پوءِ محمود کي سندس باري ۾ هڪ لفظ به نه چيائون.
محمود ۽ اياز جي قصي مان اهو مطلب ٿو لکون
تہ نياز، نور ۽ هيٺائينءَ سان، پنهنجي دوست
کي سر ڪڍي ڏيڻ سان، پنهنجو پاڻ پنهنجي ستگور
جي مرضيءَ مٿان قربان ڪرڻ سان سڄو پور
ملي ٿو. اها حالت ٿي جيوت سنگھ جي ساڻ
ولایت راء جي سنگ ۾ اچڻ کان پوءِ. سکن

پوڄاري، عيش عشرت جو پتلو، بي پرواهه ۽ لاغر
زميندار سائينجن جي چرڻ ۾ اچي هڪ سڄو تيار
ٻڌجي پيو. هو دل جو دل ۾ سمجهڻ لڳو تہ:-
”گور وڏو گوبند وڏو، دل ڪير ويچار

هر ٿساڻو جڳت ۾، پر گورو ڪڍي ڪيو پار“
هو پاڻ کي گورو جي پيرن جي خاک سمجه
لڳو. جيڪي سائينجن جون سو لوهه محفوظ،
جو سوال، ڇا جو جواب، ڇا جو دليل، ڇا جو حجتون
هڪ دفعي سائينجن ڪنهن سٽيءَ ۾ پاڻي وجهڻ
جيوت سنگھ کي چيو: ”بابا، هي ته وڃي ڪاڙهه.“
جيوت سنگھ آڳاٽا جي پيروي ڪري وڃي
ڊيگرو چاهي ٿي رکيو. گهڻائي ڇڻا پوءِ اچي سائينجن

ڏٺ وينا، جن سان ويٺي سائينجن ڳالهايو. ڳالهائيندي
ڳالهائيندي سائينجن جيوت سنگھ کي چيو: ”جيوت
پاپا، پاڻي سُڪي ويو؟“

جيوت سنگھ جواب ڏنو: ”سائين، پاڻي نه
اچا اڌ جيترو پيو آهي.“

سائينجن چيو: ”پر ايترو وڏو ڇو؟“

جيوت سنگھ هٿ ٻڌي چيو: ”ڇوڪ ٿي،
سائين، اڳتي خبرداري ڪندس.“

پاڻي ڏيکڙي ۾ وڌو سائينجن پاڻ، پر معافي
ورتي جيوت سنگھ. اهڙي پريميءَ جنهن پنهنجي
هستي، هوٽل ۽ جيوت ٿيئي ڪٽي پنهنجي سنگورو
کي اڀيا، تنهن تي ايشور جي مهر چو نه ٿيندي!
اهڙيون ڳالهيون گهڻائي دفعا ٿيون هيون، جنهن ۾
پل جيوت سنگھ جي نه به هجي، پر جي سائينجن
چون: ”هيءَ ڳالهه هيئن“، نه نه، ٻه جواب ڏيندو:
”اٿين، سائين، اٿين.“

هڪ ڀيري سائينجن حڪم ڪيو ته ”جيوت،
فلاڻيءَ دوا مان هڪ ٽولو توري ڪٽي اچ.“
جيوت سنگھ ڏاڍي خيال سان ڪم ڪندو هو،
سو امام خبرداريءَ سان هڪ ٽولو ٻورو توري ڪٽي
آيو. سائينجن دوا ڏسي پڇيو: ”هيءَ گهڻي ٿيندي؟“

جيوت سنگهه. جواب ڏنو: ”سائين، هڪ ٽولو سائينجن چيو: ”نه، ٽولي کان گهڻي ٿيندي. جيوت سنگهه چيو: ”سائين! ضرور پل هوندي. مون کي ڏيو ته وري وري، پورو ٽولو ڪٿي اچان.“

سائينجن چيو: ”دوا پورو ٽولو هڻڻ ڪپي نه شايد نقصان ڪري. مان پاڻ توريندس.“

دوا ٿوريائون ته پورو ٽولو. سائينجن ڪندڙ ڪري، مشڪي چيو: ”جيوت، ڇيءَ جو نه پورو ٽولو آهي؟“

جيوت سنگهه ورائيو: ”سائين، خبر نه هئي پر ڇيمر مٿان پل ٿي هجي.“

تحقيق جيوت سنگهه سڀ ڪجهه وساري ڇڏيو.

هو هڪ زميندار هو، اوچي ڪل مان هو، لڪو

پڙهيل هو، پر تنهن کان به وڌيڪ هن تمام ڏيکاري

جي حياتي گذاري هئي، پر هڪ دفعي هالن

جڏهن جاءِ جو ڪم پي ٿيو، تڏهن هن گاري جو

تعارفون پري پري رازن کي پهچايون. سنگت ما

ڪنهن سائينجن کي چيو: ”سائين، جيوت سنگهه

کان هر وڏو اهو ڪم نه ڪرايو. جنهن ڪڪر پيو

به ڪڏهن پيٽو نه ڪيو هوندو، تنهن کان هر وڏو

تعارفون چوڻا ڪيائون؟“

سائينجن جيوت سنگھ کي گھرائي چيو: ”جيوت
 بابا، تون ڳارو نه ڪٺا. سنگھ جي مرغي نه آهي.“
 جيوت سنگھ هٿ ٻڏي چيو: ”جا آڻيا سائين،
 لا مون کي نه حد آندو اچي.“

اهڙو هو جيوت سنگھ، جنهن تي سائينجن جو
 اٽي پيار هو. پر جيئن محمود جو اياز لاءِ پيار ٻين
 اميرن کي نه وڻندو هو، تيئن سائينجن جو جيوت سنگھ
 لاءِ پيار سائينجن جي پٽن پوٽن کي نه وڻندو هو. سائينجن
 جا ٻيا ٻار نه ٺهيو، پر سندن پٽ نارائڻ راءِ ۽ سندن
 پوٽو ڪيولرام هميشه سائينجن کي چولدا هوا: ”پر،
 بابا، ڇو؟ اسان توهان جا پٽ پوٽا اٿي ٿي ويٺا
 آهيون، توهان پنهنجو سڄو پيار هڪ انراڌيءَ ۾ ڇو
 کڻي پرڻيو آهي؟“

سائينجن مشڪي کڻي ڳالھ ڦيرائيندا هوا. پر
 هڪ دفعي پر ڀڪشيا جي خيال کان پنهنجي ٻارن ۽
 جيوت سنگھ کي گھرائي چيائون: ”هوءَ ڪوهي نه
 ڪڇي ويئي. مٿان سرن هڻڻ جو ڪم آهي جيوت
 لي. باقي هن پاسي لهڻو آهي ٺلهو، سو ٺاهڻ
 لارائڻ ۽ ڪول.“

ڪم شروع ٿي ويو. لارائڻ راءِ ۽ ڪيولرام
 سنگھ جي ٻين ماڻهن جي مدد سان ٺلهو شام
 تائين ٺاهي تيار ڪيو.
 سائينجن اچي ٺلهو ڏنو. ڏسي چيائون، ”هي

ٿلهو ٺاهيو اٿو؟ هميشه جيڪو ڪم ڪيو سو
جهڙو. ٿلهو به نه ٺاهي سگهيا ۽ اجابو پيسو به نه
ڪيو. ٻاهيو هي ٿلهو. ڏاڍو ٿلهو ٺاهيو اٿن.
نارائڻ راء ۽ ڪيولرام کي الهيءَ ڳالهه تي ڏر
ٿيو ۽ خار به لڳا. منهن تي ته الهيءَ وقت ڪجهه
نه چئي سگهيا، پر پوءِ گهر اچي چيائون، ”ها
کي الهيءَ اراديءَ نه لائي ڇا ڪري ڇڏيو آهي
جو جيڪي اسين ڪيون سو نابخاڻ، باقي جيڪي
هو ڪري سو پاس.“

رات ٿي ته جيوت سنگهه دستور موجب سائينجن
کي زور ڏيڻ شروع ڪيو. ويهي ويهي چيائين، ”سائين
جي آگيا ڏيو ته ٿلهو مان ٺاهي وٺان.“
سائينجن چيو: ”بابا، سڀاڻي ڏسي وٺندا سون.“
پئي ڏينهن نارائڻ راء ۽ ڪيولرام اچي پهچيا
”هي سرون ڪيڏانهن ڪيون؟“

سائينجن چيو: ”ڪيڏانهن وري ڪيڏانهن ڪيون؟
ٿلهو ٺهندو. وري وڃي اڃ ٺاهيو.“
وري ڪم شروع ٿيو ۽ شام تائين ٿلهو ٺهي
راس ٿيو. شام جو وري سائينجن چڪاس ڪئي.
ٿلهو وري به ناپاس.

صبح جو وري ٿيو سڌ نارائڻ راء ۽ ڪيولرام کي
نه ٿلهو وڃي ٺاهيو، پر انهيءَ ڪار ڪيو. چيائون:

روز ٺاهيون، روز ٻاهيون ۽ اسان کان اهو نه ٿو
 اچي. توهان کي اهو چيو تنهن ڪري ته بس اٿو.“
 تڏهن سڏايو چيو تنهن ڪري: ”چيو تنهن
 تون ٺاهو ٺاه، پر ٺاهه خبرداري سان.“

ٺاهو ٺاهو، پر سائينجن کي نه وڻيو. اچي ٽينهن
 وري ٽينهن سر ٺاهو ٺاهو، پر وري نه ٺاهيو. ٽين
 ٽينهن چيو تنهن ڪري ٺاهه شروع ڪيو، پر
 سندن دل ۾ پراڻا اها: ”هي ستورو، مهر ڪج.
 او ايشور، تون اچي سهاء ٿي. پر اڄ تون مدد ڪج.
 مون ۾ ايتري سمورائي ڪٿي آهي جو جيڪي سائينجن
 کي وڻي سو ڪري سگهان. پر ديارو، تون نه ڏاڳ ڪج.“

ٽين ٽينهن ٺاهو پاس ٿيو. تڏهن سڏايو
 اچي ڪڏهن ڪٿا ٺاهي ٿي، تڏهن سڏايو کي
 آندو آيو. سائينجن چيو: ”چيو تنهن ڪري ٺاهه مان
 پار پيو. پر نه ٺاهو ٺاهي منهنجي اولاد به ڪو
 ٿي پئي، پر چيو ’جا آگيا‘ چئي روز بهڻي
 الساه سان ڪم ڪندو رهيو. ٿي نه ٺاهو ٺاهي،
 چيو ٿيئي لوڪ هٿ ڪيا.“

اها ڳالهه ٻڌي سندن ٻارن کي پاڻ وڌيڪ حسد
 ٿيو. هڪ دفعي جوش ۾ اچي رات جو نارائڻ راء
 پاڻ کي ۽ پنهنجي استريءَ کي زهر ڏنو. گهر ۾
 هلايو مڇي ويو. سائينجن چيو تنهن ڪري گهرائي

چيو: ”جيوت، هيءُ سڀ تنهنجي ڪري ٿيو آهي
 تنهن جي ڪري الهيءَ جو ڦل به لون پوک.“
 تدريت مالڪ جي جو جن زهر کاڌو تن
 ڪجهه به نه ٿيو پر الٽيون اچي جيوت سنگه
 ٿيون. جي پوءِ جلد بند ٿي ويون ۽ کيس
 ڪنهن به قسم جي تڪليف ڪانه ٿي.

ڀات ڏهون

هالا ٿيا پالها — قمبر ٿيو قمبر — سنگ لاءِ آيو ۽

جي قرباني

گرميءَ جا ڏينهن پي شروع ٿيا. سائينجن
 نه ”اڳتي اسين مٿي سمهندا سون. ڪٽولا مٿي
 چاڙهيو.“

سڌو سنگهه اتي هو. ان ڪٽولن مٿي چاڙهڻ جي
 ڪوشش ڪئي. هڪڙي ڪٽولي کي لوڙي ٻڌي
 مٿي چاڙهيائين. ڪٽولو اڌ تائين پهتو، پوءِ چڪي
 ڪر نه سگهيو. اڪيلي سر جڏهن پهچي نه سگهيو
 تڏهن سائينجن جي پٽ لارائي راءِ ۽ پوٽي ڪٽولن
 کي مدد لاءِ چيائين. پر انهن الڪار ڪيو. لوڙي
 ڪٽولي کي ٻڌل هئي ۽ ڪٽولو اڌ تائين پهتل هو
 نه مٿي چڪيائون، نه هيٺ لائون، اعرائي ٿي رهيا
 تڏهن سائينجن پاڻ انهن کي مدد ڪرڻ لڳا.

جيرو. پر انهن ٻن واهه نه ڪٽي ۽ چيائون ته ”جيوت سنگهه
کي چو نه ٿا چئو ته مدد ڪريس!“

سائينجن کي انهيءَ ڳالهه تي ڏاڍو ناراضو ٿيو،
سو چيائون: ”ڇڳو، بابا، جي توهان جي اهڙي
مرضي آهي ته اسان اڳوڻو وڃي ٿا جيوت وٽ
رهون. توهان پلي خوش رهو!“

انهيءَ وقت ڌاري پاڻي ڍيارام جيڪو سيوهڻ
۾ سندن شش هو، تنهن جي خبر آين ته هو سخت
بيمار پيو آهي ۽ پڇاڙيءَ ۾ سائينجن جي درس
ڪرڻ جي ڏاڍي خواهش اٿس. سو ان وقت وڃڻ
جو خيال ٿين.

پيو ته هالن پراڻن ۾ اور چائي نه هئڻ ڪري اتان
آهستي به آهستي ماڻهو روزگار لاءِ ٻاهرين ملڪن
ڏانهن ويندا رهيا، جنهن ڪري سندن ست سنگ
به گهڻو ويو. پر قمبر ۾ سندن ساڌ سنگت گهڻي
هئي ۽ ان جي پسگردائيءَ ۾ سندن شش به گهڻا
هئا. سو آخر طرح ويچار ڪيائون ته باقي حياتيءَ
جا ڏينهن قمبر ۾ وڃي گهارجن.

هاڻ جو اهو به ڏٺائون ته سندن پٽ آڳياڪاري
ڪرڻ هڙا ۽ ڄڻ نه سندن ڳالهين مان خفي پئي ٿيا،
سو هڪدم هالن ڇڏڻ جو ويچار ڪيائون. پنهنجي
ايتريءَ ۽ سنگتن سميت، لٽ کڻي اتي هليا ۽
ڏاڍي پتل تي پهتا.

تنهن کان پوءِ سائينجن جا ٻار ۽ ٻائو ديارام سان
ڪن پنهنجا ڪم ڪري ماڻهن کي پاڻ سان وٺي اتي آيا
ڪين هوندي هلڻ لاءِ منٿون ڪرڻ لڳا. پر سائينجن
ناڪار ڪئي، ۽ چيائون ته ”اسان جو سنگتي پاڻ
ديارام سيوهڻ ۾ سخت بيمار پيو آهي، جنهن وٽ
اسان کي جلد پهچڻو آهي. هونءِ ڏيڻ ۾ جڏهن
ڏيڻ ۾ جڏهن ڪو سولو ڪم نه آهي. پر هاڻي ها
ٿيندا ٿا وڃن. پالها، وڻ وڻ جي ڪاٺي ڇروڙ
ٿيندي پيئي وڃي، ڪو ڪاٺي آهي نه ڪو ڪاٺي
آهي. سو اسين به دل تي پٿر رکي الوداع ڪري
ٿا وڃون..... باقي قبر، سو ٿيندو عمر!“

✓ لااميد ٿي سڀ واپس هوندي ويا، ۽ سائينجن
پٿر ٽپي سيوهڻ ۾ آيا، جتي پاڻي ديارام جي گهر
۾ اچي رهيا. پاڻي ديارام عاملن جو مڪي هوندو
هو ۽ سائينجن جو سڪ پيو سنگتي هو. ان وقت
هو سخت بيمار پيو هو.

هيءَ سال ۱۸۸۵ع جي ڳالهه آهي. جڏهن
سائينجن پنهنجي سنگت سميت اچي اتي پهتا،
تڏهن شام جو وقت هو. ائين پي پيا سيو ته پاڻي
ديارام جي حياتيءَ جي به شام هئي ۽ باقي ڇو نه
ڪنهن کن پل جو زمانو هو. سائينجن جيئن اندر
گهر ۾ گهڙيا، تيئن کيس از غيبي پل اچي ويو.

جنهن کي اٿارڻ لاءِ ٻه ماڻهو کڻن، تنهن کي
ماڻهو به جهلي نه پيا سگهن.

پائي ديارام آئي، جنهن ڪٽ تي سائينجن اچي
ويٺا، تنهن جي چوڌاري ڦيرا پائڻ لڳو. سڀ عجب
۾ رهي ويا. ۽ هيءُ اچر جهڙي ڳالهه ڏسي، هڪ
ٻاڙي واري مائي جا اٺي ويٺي هئي، تنهن رڙ ڪري
چيو: ”اهڙو بيمار ماڻهو هڪ فقير جي اچڻ ڪري
ايتري ۾ گهمي نه ٿو. او ڀڳوان! تڏهن اهڙو فقير
تي پيدا ڪو نه ٿيو جڏهن منهنجو سڪيلڌو ٻچڙو
بيمار هو!“

ڦيرا پائي، پائي ديارام وري اچي ڪٽ تي ڪريو
۽ سندس ابض جهڪي ٿي ويئي. پائي ديارام جي
استريءَ پنهنجو سهاڳ هيٺن ويندو ڏسي، اچي
هياڻو ٽاڙي روئڻ لڳي. چوڻ وڻندي؟ ڏهاڳ
جو ڏک نه ڪو ڏهاڳڻ کان وڃي ٻڃي. اچي
سائينجن جي پيرن تي ڪري. هڪ هڪ اک ڪٽي
نه ڏهه ڏهه ڳوڙها پيئي ڳاري. سڌا ڪا پوندي
چيائين: ”سائين، دان ڏيو. منهنجي پلڙ ۾ مون کي
منهنجي سواميءَ جي حياتيءَ جي بيڪ ڏيو. مون
تي مهر ڪريو، ڪرپا ڪريو.“

سائينجن چيو ته: ”اسين ڇا ٿا ڪري سگهون!“
تنهن تي ان چيو: ”توهان نه ڪجهه ڪندا ته

ٻيو ڪير ڪندو! توهين مالڪ آهيو ۽ سڀ ڪجهه
ڪري ٿا سگهو. مون کي ڏهاڳ ڏسڻ نه ڏيو.
سائينجن ورائيو: ”ڪنهن نه ڪنهن کي ته
مهل ضرور وڃڻو پوندو. ۽ جيڪڏهن ٻيو ڪو
نه آهي ته اسان کي پاڻ ئي وڃڻو پوندو.“
انهيءَ ئي ڀاڻي ديارام جي استريءَ چيو
”مالڪ آهيو. جيئن وڻيو تيئن ڪريو. پر آءٌ وڏو
ڪانه بڻيس.“

تڏهن سائينجن پاڻ هلڻ جو سانباھو ڪيو. تنهن
ئي سندن استري جا اتي ويٺي هئي، تنهن جو
نه ”سائين، هيءَ وري ڇا ٿا ڪريو؟ ڀاڻي ديارام
جي استريءَ کي وڏو ٿيڻ کان بچائي، مون کي
ٿا ڏهاڳ ڏيئي وڃو! ڇڱو ائين ٿيندو جو منهنجي
عمر توهين وٺي، اڄ مون کي روانو ڪريو.“
سائينجن ٻڌائين ته ”تنهنجي عمر باقي ٻارهن
پنڌرهن مهينا کن آهي. سو اهر وقت گذري
ويندو. تون اسان کي وڃڻ ڏي.“
هن ماڻيءَ چيو: ”ٻارهن مهينا نه پري رهڻ
پر ٻارهن منٽ به مان توهان کان پوءِ نه وهندس
تنهن جي ڪري ڪرڻا ڪري مون کي ضرور رو
ڪريو. ۽ ٻارهن، پنڌرهن مهيني کان پوءِ توهان
پاڻ پلي اچو.“
تنهن ئي سائينجن چيو: ”ڇڱو، ائين ئي
ڪريون. تون وڃڻ واسطي سنڀال.“

ٿوري ئي وقت ۾ پاڻي ديارام کي آڻيا ڪيائون
 ۽ ”تون اٿ.“

هو اٿي ڪڙو ٿيو. ۽ سائينجن جي استريءَ کي
 اها ساڳي ئي بيماري ٿي جيڪا پاڻي ديارام کي هئي.
 ٿوري وقت ۾ پنهنجي مالڪ جي هٿن ۾ سهائجڻ
 ٿي ويئي. سائين ولايت راءِ جن ڪجهه ڏينهن اتي
 رهي، ٻارهو گذاري وري قمبر ويا.

اهڙو هڪ ٻيو به واقعو سائينجن جي گهر ۾ ئي
 گذريو آهي. سندن پٽ سائين منگهر مل جيڪب آباد
 ۾ ٿپدار هوندو هو. ان به پيءُ وانگر چڱو اڀياس
 ڪيو هئو، رهڻي به ڏاڍي سٺي رهندو هو، ۽
 شڪتيءَ وارو مڙس هو.

سندس ننڍو ڀاءُ سائين شيوڪرام، جنهن جي
 شاديءَ جو بيان اڳ ڪري آيا آهيون، سو سيوهڻ
 ۾ هيڊ منشي هوندو هو. اچتو سائين منگهر مل کي
 جيڪب آباد ۾ تار آئي ته سائين شيوڪرام سخت
 بيمار آهي ۽ اوهان جي اچڻ جو ضرور آهي.

سائين منگهر مل هڪدم تيار ٿيو، جنهن تي
 سندس استريءَ چيو ته ”اڳي سائين وڏن به سيوهڻ
 ۾ وڃي پنهنجي حياتي پاڻي ديارام کي بچائي هئي.
 توهان به وڃو ته سيوهڻ ۽ توهان به شڪتي آءِ،
 سر مٿان مون کي وڏا بڻايو ۽ پنهنجي ڀاءُ کي بچايو.
 ڪرپا ڪري ائين نه ڪجو ۽ جلد ئي موٽي اچجو.“

انهن چيس ته ”جيئن ڀڳوان جو حڪم ٿيندو
۽ سائين وڏن جي مرضي هوندي، تيئن ڪنداسون
اسان جو وس ڪهڙو آهي!“

هو جڏهن سيوهڻ ۾ آيا، تڏهن پنهنجي
سائين شيوڪرام کي سخت بيمار ڏٺائون. سند
استري جنهن سان ٿورو وقت ٿيو هو جو پهر
استريءَ جي گذري وڃڻ بعد شادي ڪئي هوائي
سا اچي سائين منگهرمل جي پيون کي چنبر
پيئي ۽ چيائين ته ”جيئن سائينجن وڏن ڀائي ديار
کي اٿاريو هو، تيئن اوهين مون کي به وڌو
کان بچايو.“

سائين منگهرمل جي دل تمام نرم هئي، تنهن
ڏاڍو خيال ٿيو سو سائين شيوڪرام کي اٿاري سند
بيماري پاڻ ئي آندائين ۽ نيٺ سريو جڏيائين
يعني پنهنجي حياتي پنهنجي ڀاءُ کي ڏنائين.

اڳي به هندستان جي تواريخ ۾ اهڙو هڪ مش
ٿي چڪو آهي، جڏهن بابر بادشاهه جو پٽ همايو
سخت بيمار هو ۽ مرڻ جي ڪنڌيءَ تي هو، تڏه
ان لمار ٻڙهي، پنهنجي بيمار پٽ جي ڪت چوڌاري
ٿي ٿيرا ڏيئي، اها ڏٺي ۽ در آواز ڏنا ڪئي هئي
۽ منهنجي پٽ آهي، پوءِ آءُ مران نه ٿي مران.
سندس عرض اگهاڙو هو. بابر بادشاهه بيمار
۽ همايون دن بدن خوش ٿيندو ويو. ان جو آءُ

ٻار، ڀري ويو ۽ همايون بلڪل نوبتو ٿي اٿيو ۽ پوءِ
ڪيترن ورهين راج ڪيائين.

ڀاڻ يارهون

سندن چيو ڪڏهن نه مٽيو - ٻين درويشن

سان دوستي

سائين ولایت راء جن ٿورا ڏينهن سيوهڻ ۾ گذاري،
پوءِ لاڙڪاڻي ۾ آيا، جتي ديوان چانڊو مل وڪيل
جي اوطاق ۾ اچي لٿا. اتي ظاهر ڪيائون ته هاڻي
هالن ڏانهن وري ڪڏهن موٽي ڪونه وينداسون،
۽ هتي ئي ڪٿي رهنداسون.

ديوان چانڊو مل کي گهاڙ ڀر تي اوطاق هڻي،
سا ان سائينجن کي آچي ته هميشه لاءِ اتي ئي
رهو. پر هو اڃا ڪنهن فيصلو تي اچن، تنهن کان
اڳر هڪڙي ماني چتر ٻائي جا اتي ويٺي هئي،
تنهن ويٺي ڪئي: ”سائين، ٻن ڏينهن کان سواءِ
مون کي نه ڪو پتو آهي ۽ نه ڪو ٻيو اهڙو ماڻھو
جو مون کان پوءِ منهنجي گهر جو وارث ٿئي. مون
کي پنهنجو گهر وڌو آهي. الهيءَ گهر جي اڳڻ ۾،
ٻي هڪ جدا سٺي ۽ وڏي جڳهه اهيل آهي، جا
آءٌ ارهان کي ئي ارڀا ڪريان. ارهين هلي اها
وسايو.“

اها چتر ٻائي ديوان ڪيراجمل، ديوان چار
 جي پيٽيوٽي جي نهن هئي، جو ميرن جي
 کان وٺي لاڙڪاڻي جو ڪاردار هر ۽ گذاري و
 هڪڙو پٽ ۽ ٻه ڌيئر ڇڏي ويو هو. سند
 ڌيئر خير پور ۾ پڙڻيون وٺيون هيون. هڪڙو
 علي مراد جي وڏي منشي چنداسنگه سان، پي
 را مچند سان، جيڪو پوءِ شڪارپور ۾ ميونسپل
 ۾ وڏو منشي هو، ۽ جنهن جو پٽ ديوان روڻ
 جيڪب آباد جو وڪيل اڃا تائين درٻار جو
 آهي ۽ ڏياريءَ جي موقعي تي قمبر ايندو آهي
 ديوان ڪيراجمل جو پٽ فقط ٽي ڌيئون
 ويو. انهن مان جيڪا وڏي هئي سا به خير
 منشين جي آگاهه ۾ پڙڻي ويئي. ديوان ڪير
 جي استري به گذاري ويئي. باقي هڪڙي
 ۽ ٻه اڻ پڙيل ڌيئر بچيون. ملڪيت گهڻي
 جايون جڳهينون سٺيون هيون ۽ هنن جو گذران
 پي ٿيو. پر ديوان ڪيراجمل جي وقت کان وٺي
 گهر جو ويساهه سائين ولایت راء ۾ هو.
 انهيءَ چتر ٻائيءَ جي آڇ سائينجن قبول ڪئي
 سائينجن جاء ۾ وڃي ويهن، تنهن کان اڳ
 جي مرامت ٿيڻ هئي. جاء وچ شهر ۾ آئي
 جتي هينئر مڪي مونسنگه جي حوالي آهي.
 پر پوءِ اوچتو ئي اوچتو مائيءَ جي من

اهي راز. هن اڳي ٻڌو هو ته سائينجن جنن سان
 ڇا ٿيڻ ڪندا آهن، ۽ هيئن جو سائينجن انهيءَ
 جاءِ ۾ رهڻ جو خيال ڪيو، تڏهن ڪن جي پرغلائڻ
 تي وري اڳيون يادگيريون سندس من تي تازيون
 ٿي پري آيون، ۽ هن جي ذهن تي ويهجي ويو ته
 سائينجن جناني آهن.

مالي چتر ٻائيءَ کي ڏپ وٺي ويو ۽ هوءِ بدگمان
 ٿي پئي. سندس شردا ۾ وڳهن پئجي ويو ۽ هن
 جاءِ ڏيڻ کان ڪيڀاڻو. سائينجن لاڙڪاڻي ڇڏڻ
 جو وڃار ڪيو، ۽ ويندي وقت چوندا ويا: ”بابا،
 اها جاءِ پلي اسان کي نه ڏي، پر هڪ دفعو اسان کي
 ڏل جاءِ اسان جي ئي ٿيندي.“

پوءِ فيصلو ڪيائون ته وڃي قمبر ۾ رهجي سو
 هيٺو لک ڊيون چانڊو مل لاڙڪاڻي ۾ رهڻ لاءِ گهڻو
 ڏور ڪين ۽ وري به پنهنجي اوطاق آڇين، تڏهن
 به هو قمبر هليا ويا.

قمبر ۾ سندن اچڻ جي خبر پئجي ويئي، رهڻ
 جي جاءِ جو بندوبست ٿيڻ لڳو. منشي شامداس ۽
 منشي سانول سنگهه جي صلاح سان سائينجن کي اها
 جاءِ رهڻ لاءِ ڏني ويئي، جنهن کي اڄ درٻار ڪري

ڪوٺيو ٿو وڃي. قمبر ويو وڌندو ۽ سڄي پڇي قمبر
 ٿيو، ۽ هالا پراڻا ويا ڦٽندا ۽ ويوان ٿيندا.

سائينجن جي اولاد مان هيئن حالت ۾ ڪو به

ڪو نه ٿو رهي، سڄو مھلو ويران پٽ لڳو پيو آھي.
سائينجن جتي اوطاق ڪندا هئا، اتي اڄ ڏينھن
تائين سندن ڪٽ رڪي آھي، ۽ الھيءَ اوطاق ۾
سنيال، صفائي ڪرڻ ۽ جوت ٻارڻ جو ڪم پاڻ
ديالڊاس جي ٽڪاڻي طرفان ٿيندو آھي. ڪو وقت
ڪوھيءَ مان مت پري ڪٽ جي ڀرسان رکيو ويندو
ھو، جتان گھڻيءَ آسانا ماڻھو، پاڻيءَ ڇڪو،
پنھنجي من جون آسون پاڻي ويندا هئا. پر هاڻ
اها ڪوھي به سڪي ويئي آھي.

ھوءَ چتر ٻائيءَ واري جاءِ به آخر سڄي پڇي سائينجن
جي ٿي. الھيءَ چتر ٻائيءَ کي به ڏينھن اڻ پورو
ھيون، جي گھڻي وقت کان پوءِ هن سائينجن ۾
آڪھ ۾ ڏنيون. هڪ اندرام، سائينجن جي پٽ
کي، بي موهن لعل، سائينجن جي پوٽي کي. مان
پاڻ آڪٽوبر ۱۹۳۳ ۾ گذاري ويئي، جنھن کان پوءِ
اها جاءِ آخر موهن لعل جي پٽن ڪشنيچند ۽ شوشنيو
کي ملي.

قمبر ۾ جڏهن سائينجن اچي پنھنجو ديار ڪيو
تڏهن سڄي شهر ۾ آندڙ چالنجي ويو. سائينجن اتي
به پنھنجو گھر ايم وارو ڪم شروع ڪيو، خوب
پڇن پاڻ ۽ ڪٿا ڪيران لڳل لڳو. شين جو تعداد
ويو وڌندو. دور دور کان وڏا وڏا پير فقير به
ديدار ڪرڻ لاءِ اچڻ لڳا.

سائينجن پاڻ به ڪڏهن ڪڏهن ڦٽڻ مان ٻاهر
 نڪرندا هئا ۽ جدا جدا شهرن ۾ رهي پيا فقيرن
 سان روح رهاڻيون ڪري ايندا هئا. سائينجن جي
 وڃڻ نه فقط هندو مهاتمانن سان هوندي هئي،
 پر مسلمان درويشن سان به. ڪڏهن ڪڏهن ته
 ڪنهن پير فقير يا سني جو نالو ٻڌندا هئا ته اتي
 ن ڀدار به ڪري ايندا هئا ۽ روح رهاڻيون به ڪري
 ايندا هئا.

فقير بچل شاهه سکر وارو ته کين ڪوڙيندو ئي
 'سائين' ڪري هئا ۽ جڏهن سندس ملاقات
 سائينجن سان ٿيندي هئي، تڏهن گدگد پيو ٿيندو
 هو ۽ خوشيءَ ۾ نه پيو ماڻندو هو. هو به هڪ وڏو
 درويش ۽ صاحب ڪرامت جو هو، پر ته به سائينجن
 کي ڏسڻ سان هن جا لپڻ ٽري پوندا هئا.
 هڪ دفعي جي ڳالهه آهي ته سائينجن سکر ۾ آيا.

هڪڙي جهان الله شاهه درويش جي هاڪ ٻڌائون.
 سائينجن پنهنجيءَ سنگت سان گڏجي سندس ڀدار
 ڪرڻ ويا. جهان الله شاهه ٿلهي تي ويهندو هو ۽
 ٻيا سڀ هيٺ ٿڌن تي ويهندا هئا.

جڏهن اتي پهتا تڏهن پير جڳين ويٺو هو، ليڪن
 ويٺو رهيو، ۽ هنن کي پورو آڙ ڀاڙ نه ڪيائين.
 فقط هڪ هندو ورید کي ڳاڻڻ لاءِ چيائين.
 ايتري ۾ فقير بچل شاهه به اچي اتي لڪيو.

ڏٺائين ته ٻين وانگر سائينجن به هيٺ ويٺا هئا
يڪدم ڪٽولي تان هنڌ ڪٽي فقير بچل شاهه سائين
وت آيو، ۽ چيائين، ”اٿو، سائين، ته هي
وڃائي ڏيانو. هن کي ڪهڙي خبر ته وٽس
آيا آهن!“

سائينجن چيو: ”نه، اسين هتي چڱا آهيون
پر هيٺ ته اسين هلون ٿا.“

سائينجن اٿيا ته جيوت سنگهه فقير جهان الله
جي اڳيان ارداس رکي موڪلايو. سائين ولالت
جن نيتي ۽ ڀرمارت جا صاحب نه مان ۽ ايمان
سم هئا، پر فقير بچل شاهه کي ڏاڍو ڏک ٿيو.
اتان ئي جڏهن پاڻي وسط رام جي ٽڪائي
تڏهن پاڻي صاحب پاڻ اڳيئي اچي دروازي
آدرستڪار لاءِ بيٺو هو، ۽ جڏهن پاڻي گذريا تڏهن
ڀاڪر پاڻي ڏاڍيءَ سڪ سان مليا. جڏهن اتان
تڏهن به مريادا موجب جيوت سنگهه ارداس رکي

ڀاڻ ٻارھون

ششن جي وڌڻ جو سبب -

بيڪ نه بدلائڻ جي سکيا

سائين ولالت راءِ جن جي شهپي جو سلسلو
ايترو ڊگهو ئي ويو، تنهنجو خاص سبب اهو هو

سائينجن پنهنجي ابدش ۾ ڪا اڃائي ڏيڻ ڪانه ڪندا هئا. سندن اهو چوڻ هوندو هو ته ”ڪوئي بيڪ نه بدلائي، ڇاڪاڻ ته بيڪ بدلائڻ سان نه ڪو ماڻهو ساڌو ٿئي ٿو سگهي ۽ نه ڪو مٿس پگوان راضي ٿي ٿو سگهي.“

پگوان کي راضي ڪرڻ واسطي ۽ پنهنجي مڪتي مال واپسي جيڪڏهن ماڻهو پنهنجو اندر بلڪل شدت رکي، سچ ڳالهائي، شپ ڪرم ڪري ۽ پگوان جي چران ۾ پنهنجو زبان رکي ته بس آهي. جيئن چيل آهي: ”هٿ هاج ۾، دل يار ڏي!“

گهڻو ڪري سڀني ماڻهن ڏٺو هوندو ته دنيا جا روزمره وارا جيڪي به ڪم آهن، تن سڀني ڪرڻ ۾ ڪنهن گهڻي زبان ڏيڻ جو ضرور ڪونه ٿيندو آهي. اهي ڪم اندريون سپاويڪ پنهنجو پاڻيهي پيون ڪنديون آهن. تنهن جي ڪري جيڪڏهن ماڻهو پنهنجو زبان ايشور جي چران ۾ رکندو ته الهيءَ جا جيڪي دليوي ڪم آهن، تن ۾ ڪا اڻڪ ڪانه ٿيندي.

جنهن ماڻهوءَ کان سچي پگتي ٿي نه سگهي، سو ماڻهو جيڪڏهن ڇڏا ڪرم يعني جڳت جي شيوا سچيءَ دل سان، ٽن، من ۽ ڏن سان ڪري، ۽ چران جي ڦل جي خواهش نه رکي، ۽ ان جو

قل سري ڪرشن اربڻ ڪري ڇڏي ته الهيءَ کي
شايد پڳتيءَ وارن کان به اوچي پدوي ملندي.
گيتا جي ٽئين اڌ ۾ ارجن سري ڪرشن پڳوار
کان پڇيو آهي :-

هي پڳوان ! تنهنجي چوڻ مان نه ائين معلوم
ٿئي ٿو ته ڪرم کان گيان وڌيڪ چڱو آهي. الهی
ڪري مان ته منجهي پيو آهيان. جي گيان چڱو
آهي ته پوءِ مون کي گهور ڪرم ۾ ڇو ٿو وجهين
مون کي صاف صاف ٻڌاءِ ته منهنجو ڀلو ڇا ۾ آهي
تنهن تي پڳوان اتر ڏاڻو :-

هي ڀاپ رهندو ارجن ! اصل کان ئي هن جڳت
۾ مارڪ هلندا آيا آهن. هڪ ۾ گيان کي مکيه درج
مليل آهي، ٻئي ۾ ڪرم کي. پر تون ئي ڏسي
سگهندين ته ڪرم بنا منش اڪرمي ٿي نه ٿو سگهي
ڪرم بنا گيان ملي ٿي نه ٿو. جيڪڏهن ڪو سڀ
ڪجهه ڇڏي مات ڪري ويهي رهي ته ائين نه چٽبو
هو سڌ پوڻ ٿي ويو. تون ڏسين ويٺو ته هر ڪم
ماڻهو ڪوئي نه ڪوئي ڪرم نه ڪري ٿي پيو ٿو
سندس سپاوڻي کيس ڪجهه نه ڪجهه ڪرائي ٿو
سروشڻيءَ جي اهڙي نيم هولدي به جو منش هڪ
پير ٻڌي ويٺو رهي ٿو ۽ هن ۾ اليڪ قسمن جا
گهاٽ پيو گهڙي سو مڙڪن جي قطار ۾ ليکيو وڃي
ٿو ۽ مڻيا چاري پڻ سڌ جڻ ۾ اچي ٿو. انهيءَ کان اڳ

وڌيڪ ڇڳو نه آهي ڇا ته لائبرين کي وس ۾ رکي،
 راک ڏيڻ ڇڏي، هٿ پڇاڙ ٻڌا، آسڪتي بنا يعني
 لشڪار تي هو هٿ پير هلائي ڪجهه ڪرم ڪري
 ۽ ڪرم بزرگ انوسار هلي؟ لائبرين کي وس ۾ رکي
 تون پنهنجا لپٽ ڪرم، يعني پنهنجي پاڳ ۾ آيل
 شيوا ڪاريه ڪندو ره. آسڪتيه جيان ويهي رهڻ
 کان ائين ڪرڻ بهتر آهي، ڇو ته سست ٿي ويهي
 رهڻ واري جو سرير آخر ٻڌهي پوي ٿو. پر ڪرم
 ڪندي ايترو ٻاڏ رکڻ گهرجي ته بگيه ڪاريه کان
 سواءِ ٻيا سڀ ڪرم لوڪن کي ٻڌڻ ۾ ٿا رکن.
 بگيه يعني پنهنجي لاءِ نه، بلڪه ٻين جي لاءِ،
 پراڻڪار خاطر ڪيل پورهيو، يعني، ٿوري ۾، شيوا،
 ۽ جتي شيوا جي لاءِ ٿي شيوا ڪٿي ٿي وڃي، اتي
 آسڪتي يا راک ڏيڻ نه ٿا ٿين. اهڙو ئي بگيه،
 اهڙي ئي شيوا، تون ڪندو ره.

برهما هيءُ جڳت پيدا ڪيو ۽ ان سان گڏ ئي
 بگيه پڻ پيدا ڪيو. ڇڻ ته اسان جي ڪنن ۾ هن
 هيءُ منتر ٿو ڪيو: ”پراڻويه تي وڃو. وڃي
 هڪ اُٺي جي شيوا ڪريو ۽ وڏو ويجهو. سڀني
 جهونن کي ڊوٽا روپ سمجهو. انهن ڊوٽائن جي
 شورا ڪري توهين کين پرسن رڪن، اهي توهان کي
 پرسن رکندا. پرسن ٿيل ڊوٽائون توهان کي ري طلبه
 من گهر يا قل ڏيندا.“

جيڪو ماڻهو برهم ڳياڻي ٿي ڪري ٿو
 ڪري سو هن جنم ۾ فقط پاڻ کي فائدو پهچائي
 پر جيڪو ماڻهو لشڪار ڪرم ڪري ٿو، يعني
 ماڻهن جي شيوا ڪري ٿو، سو گهڻن ماڻهن
 فائدو پهچائي سگهي ٿو. پوءِ جيتوڻيڪ اهو سڀ
 يا يوگين وانگر يوگ يا تپ نه ٿو ڪري تڏه
 پگوان کي وڌيڪ پيار وٺيندو آهي، ۽ هن جڳت
 هن جو ناما چار وڌيڪ ٿيندو آهي، جهڙي
 راجا جنڪ، گورو نالڪ صاحب ۽ پيا ٿو
 پڳت ڪنڀير ۽ سنڌ ۾ پاڻي وسط روهرڙيءَ
 ٿي گذريا آهن.

انهن سڀني برهم ڳياڻي ٿي عام لوڪن جي
 ڪٿي ۽ عام لوڪن جي سڌارڻ جو اڀاءُ ڪيو.
 نه دليا ۾ گهڻي يوگي ۽ سنڀاسي ٿيا آهن ۽
 نه آهن، جن جهنگلن ۽ غفائن ۾ ويهي يوگ
 آهي ۽ موڪش پراپت ڪيو اٿن، پر انهن جو
 جڳت ۾ گهڻو ڪري نالو نه پڌر ۾ ڪو نه ٿو
 تنهن ڪري عام ماڻهن جي ڪنهن به ڦل جي
 کان سواءِ شيوا ڪرڻ وارا اهڙن جوگين ۽ ٽپس
 کان ضرور مٿي وٺي ٿيا.

ماڻهو جيڪڏهن سمجهي ته مون ۾ ايتري شڪ
 نه آهي جو پگوان جي پڳتي ڪري سگهان ۽ مون
 جي خواهش به هجي ته ان کي لشڪار ڪرم ڪر

پوءِ جيڪي ڪنهن جي دل سان شيوا ڪندو
هي، ته اهو ضرور موڪش کي پراپت ڪندو.

هڪڙي هئي ونشيا، جنهن جو گهر شهر ۾ انهيءَ
ڪنهن جي هئي، جتان ماڻهن جا مڙدا مسائن ڏانهن
لنگهائيندا هئا. جنهن وقت ڪو مڙو هن جي
ڏور وٽان لنگهيندو هو، تڏهن هو پنهنجي ٻانهيءَ
کي چوڻدي هئي: ”ڏس ته هيءُ ماڻهو سرگ ويو،
هن لڙڪ ويو؟“

ٻانهي هيت وڃي سر وارن سان گڏي هئي.
اڏري وقت کان پوءِ مٿي اچي انهيءَ ونشيا کي
لنگهيندي هئي ته هيءُ لڙڪ ويو، هو سرگ ويو.
ڪنهن لڳا انهيءَ ونشيا وٽ هڪڙو ماڻهو ويٺو
۽ تنهن پڇيس ته ”تنهنجي ٻانهيءَ کي اها خبر
ڪهڙن لي پوي ته فلاڻو ماڻهو لڙڪ ويو يا سرگ ويو؟“
ونشيا جواب ڏيس ته ”جيڪو ماڻهو چڱا ڪم
ڪندو آهي تنهن جي واسطي سر وارا وٺندا به ويندا
هن ۽ هن جا ڪم به ڳائيندا ويندا آهن. پر جيڪڏهن
انهيءَ پنهنجي حياتيءَ ۾ اڇڙا ڪم ڪيا هوندا آهن
پوءِ انهيءَ جي اهي سر وارا گلا ڪندا ويندا آهن.
جن مان پرست ٿيندو آهي ته جنهن جي هتي لڙڪي
هي، اهو ضرور سرگ ويو هوندو. ۽ جنهن جي
هتي گلا آهن، اهو ضرور لڙڪ ويو هوندو.“

۶۸

انهيءَ مان صاف ظاهر آهي ته لشڪار ۾
ڪوڙ واري جو هتي به ناماچار ٿئي ٿو ۽ پراره
۾ به هو بدوي پائي ٿو.

”ليڪي هوري ليڪ ڪي، بددي ٻري ڪي هر
جس ڪي لنڊا جهڳت ۾، گنهگار پي سوء!“
سائينجن جي جو اها آڳيا هوندي هئي ته ٻي
ڪير نه بدلائي، تنهن ڪري شهن ڪي پنهنجو
ڪار ڪرت ۽ ٿنڌي ۾ گيان درشتيءَ سان وهند
ڪوڙ ۾ وڌيڪ سولائي ٿي ٿي.

پان تير هون

سائينجن جو اڀرڻ آتما ڇا ۽ پرماتما ڇا؟
سائينجن جي سکيا اها هئي ته ”ايشور اڪين کا
به ويجهو آهي، ۽ ان کي پاڻ لاءِ منو ڳالهايو ۽ نه
پاڻ ڪيو ۽ جيترو ٻڃي سگهيو اوترو ٻين جي ٿر
من ۽ ٿن سان شيوا ڪريو.“ جنهن ڪنهن سنڌ
چيو آهي: ”ميٺا ٻولڻ، نيٺن چلاوڻ، هٿون
ڪجهه دي، رب تنان بڙي، ٻاهر ڪيا ڏيندڻ؟
سائينجن جوئي جوت سمائڻ کان اڳ ٻوڙان لفظ
اهي چيا، ”نيلاز مڙ نه ڇڏجو.“ ڪهڙي نه وڻندڙ
عجيب، پر ٿڪي سڪيا.

بيشڪ نيلاز اوچائيءَ جي نشاني آهي. جنهن و
۾ ميوو هوندو آهي، سو ضرور لميل هوندو آهي

وڏا وڏا سنت ۽ فقير پاڻ کي ليڇ سمجهي، پنهنجي
 انگورو جي شيوا ڪري لرواڻ جا نورا وڃائي ويا.
 ڪورن ڪورن نالڪ صاحب پڻ، جو هڪڙي قسم جو
 اوتار هو ۽ هن جڳت ۾ اهڙي وقت موڪليو ويو هو،
 جڏهن مسلمان هندستان ۾ ڏاڍو زور ٿي ويا هئا
 ۽ هندن کي تمام گهڻو ٿي ستاڻائون، تنهن پاڻ کي
 سدائين غريب سڏايو آهي ۽ ڀرمائڻا ڏيو کي وڏيءَ
 لمر لاسان هڪ شبد ۾ چيو آهي ته:-

”هي ڀڳوان! اسين ميرا آهيون، گندا آهيون،
 تون اسان کي اوچل ڪرين ٿو. اسان ۾ گڻ ڪوئي
 ڪونهي، تنهن هوندي به تون اسان تي ڪرپا ڪري
 جيڪي اسان کي گهرجي ٿو، سو اسان کي ڏين ٿو.
 هي ڀڳوان! اسين بلڪل مورڪ آهيون ۽ تون بلڪل
 چتر، سياڻو آهين، سڀني ڳالهين جي ڄاڻ وارو
 آهين. هي ماڻو! اسين ههڙا ۽ تون اهڙو آهين،
 جو اسين پاپ ڪريون ۽ تون اسان جا پاپ ئي
 ڪٽي ڇڏين. تو جهڙو اوچو ٺاڪر ٻيو ڪونه ڏٺوسين.

”هي ڀڳوان! هيءَ سڄي سرشتي تو آهائي آهي
 ۽ آهائي ڪري، سڀني جيون کي پاڻ ڏيئي، اها
 پاڻ ۾ اسٽت ڪئي آهي. اسين بلڪل اوکڻن وارا
 آهيون ۽ اسان ۾ ڪوئي به گڻ ڪونهي. تنهن ڪري،
 هي ڀڳوان! اسين توکان حقي ڪجهه نه ٿا گهري
 سگهون. تون پنهنجي ڪرپا ڪري دان ڏيندو

رھ. تون سدائين اسان سان ڀلائي پيو ڪرين
اسين ڪرت گھڻ ٿي، تنهنجون ڀلايون ڪول
مڃون. تنهن هوندي به تون اسان تي هميشه دٻا
آھين.

”هي ڀڳوان! تون سدائين اسان کي سکن ڏي
وارو، سڄيءَ سرشتيءَ جو پٽ آھين، تون اسان سڀني
ٻارن جي سنڀال ڪرين ٿو. هي ڀڳوان! تو منجھا
اسين پيدا ٿيا آھيون، ۽ تون راج اٿل راجا آھين
توکان ڪي به جيو جنم ڳجھا نه آھن. (گورو نانڪ
صاحب ٿو چوي ته) هي ڀڳوان! اسان جا اچھو اچھو
حال آھن. ڪرپا ڪري سنتن جي صدي اسان
پٽ رک.“

”هم ميلي، تم اوچل ڪرتي، هم لرڳن تون داتا
هم مررڪ، تم چتر سيالي، تون سرب ڪلا ڪا گيا
ماڏو! هم انسي، تم ائسا
هم ٻاڻي، تم ٻاپ کنڊن، ليڪو ٺاڪر ديسا
تم سب ساڄي، ساڄ ٺو جي، چيو پند دي ٻولا
لر گٽياري، گٽ نهين ڪوئي، تم دان ديه مهر وانا
تم ڪرو ڀلا، هم ڀلو نه جاني، تم سدا سدا د ڀالا
تم سکڏائي پرڪ وڌائي، تم راڳو اپني بالا
تم لڏان، اٿل سلطان، جيءَ، جنم سڀ جاڳي
ڪه ٺاڪ، هم اڀي حوالا، راڪ سنتن ڪي ٻاڳي
(آبادي وار)

هڪ دفعي گيان گوشت ڪندي، ڪنهن سنگتيءَ
 سوال ڪيو: ”سائين، خبر ڏيو ته آتما ڇا ۽ پرماٽما
 ڇا آهي؟ ۽ من کي شالتي ڪيئن ايندي آهي؟“
 تڏهين فرمايائون ته سمند ۾ ننڍا پٽيا پاڻيءَ
 جا ڦوٽا ٿيندا آهن، جي هوا جا پرزا پاڻيءَ جي
 مٿين لهر جي اندر اچي نهن ٿا، جهڙيءَ طرح ڪي
 ار ڪنهن ٿڙيءَ ۾ صابن جي گچ وجهي، جنهن ۾
 پاڻي پاڻي ٿيندو آهي، ڦوڪ ڏيندا آهن ته انهيءَ
 ٿڙيءَ منجهان ڦوٽا وڌا ۽ ننڍا نڪري اڏامي ويندا
 آهن ۽ ٿوري وقت کان پوءِ ڦاٽي پوندا آهن. اهي
 ننڍا پاڻيءَ ۽ هوا جي جزن منجهان ٺهيا ۽ وري
 جلد ئي هوا جي لڪري وڃڻ ڪري ڦسي پون ٿا.
 پاڻي پاڻيءَ سان ۽ هوا هوا سان ملي وڃي ٿي.
 انهن ۾ ضرور ڇڻي نه سگهيو ته اهي ڦوٽا سمندي
 آهن يا هوائي آهن، پر انهن ضرور ڇڻي سگهيو ته
 انهيءَ سمند جو جزو انهن ۾ آهي ۽ اهو هوا سان
 گڏجي بچي بيهي ٿو.

سڀني کي خبر آهي ته سمند تمام وڏو آهي،
 بي انت آهي، امام اولهه آهي ۽ سندس پيءُ ڪهڙي
 آهي، پنهنجي خبر ڪنهن کي ڪانه آهي. پر ڦوٽا
 تمام ننڍڙا آهن ٿا ۽ سڄي امام چڱيءَ طرح ڏسڻ ۾
 اچن ٿا. ۽ پنهنجي ڏسندي ڏسندي ڪهڙي روان

۽ الهيءَ اڇي ڌرم ڏانهن نه ڏورجي، جو ته پنهنجو
 ڌرم ڇڏي پراني ڌرم ۾ وڃڻ سراسر نقصانڪار آهي
 ”پرايا ڌرم جو سرشت هٿ، پٽي ڪا دانا سوڌ
 اپني اپني ڌرم ۾ سهڻو ڪي گت هوءَ.“
 ڪو ماڻهو جو ان جو واپار ڪندو هجي ۽ الهيءَ
 ۾ هوشيار ٿي ويو هجي، سو پٽي ڪنهن کي ڏسي
 ته هو ڪهڙي جي واپار ۾ گهڻو ٿو ڪمائي ۽ وڌيڪ
 سڪي ٿو نظر اچي، پوءِ جي اهو ان جو واپاري پنهنجو
 جو واپار ڇڏي، جنهن ۾ هو هوشيار ٿي ويو آهي
 ۽ ڪهڙي جي واپار ڏانهن رخ رکي، ته ضرور
 کي گهڻي تڪليف ۽ نقصان پيش ايندا. ڇاڪاڻ
 ڪهڙي جي واپار هلائڻ جي، هن کي سڌ ٿي ڪانهي
 ۽ اهو قدرتي سڀاڻو آهي ته جنهن ڌنڌي يا واپاري
 جي ماڻهوءَ کي خبر نه هجي، پوءِ اهو ماڻهو ڪي
 ڪيترو به هوشيار هجي، ته ضرور انهيءَ ڌنڌي
 هلائڻ ۾ گهٽ ۾ گهٽ ڪيترا ڏينهن تڪليف
 موچهارو نظر ايندو. ۽ سڀ ڪو چوندو ته الهيءَ
 کان بهتر آهي جو هو پنهنجي ان جي واپار ۾ ئي رهجي
 تهڙيءَ طرح جيڪو ماڻهو جنهن ڌرم ۾
 آهي ۽ الهيءَ ڌرم جي پيروي ڪندو رهيو
 سو جيڪڏهن پٽي ڌرم کي پنهنجي ڌرم کان
 سمجهي، پنهنجو ڌرم ڇڏي، ان ڌي ڏورندو
 ضرور ان جي اهڙي گت ٿيندي جهڙي ان واري

راهاريءَ جي. تنهن ڪري هندن واسطي هندو ڌرم
 تي اتر آهي ۽ مسلمانن لاءِ مسلمانن تي ڏين تي جهڙو
 آهي. ٻئي هڪ جهڙا رستا ڀڳوان کي پائڻ جا
 ڏيکارين ٿا.

سو جيڪر ماڻهو جنهن ڌرم ۾ ڄائو آهي، ان
 کي گهرجي ته پنهنجي ڌرم جي قاعدن موجب
 ڀڳوان کي پائڻ جي ڪوشش ڪري. هندن ۽ مسلمانن
 ۾، خاص ڪري سنڌ ۾ صوفي فرقي تي گهڻا هليا
 آهن ۽ ٻنهي هڪ ريت سان ئي ڀڳوان جي پگڙي
 کڻي آهي ۽ ڀڳوان کي پائڻ به آهي. نه ڪنهن
 مسلمان فقير کي هندو بطحا جي ضرورت ٿي آهي
 ۽ نه هندو سنت کي مسلمان ٿيڻ جي ضرورت
 ٿي آهي.

سري ڪرشن ڀڳوان گهٽا ۾ چيو آهي ته ماڻهن
 جي ڏيهه ڪرمن کان سواءِ هلي نه ٿي سگهي.
 جهڙيءَ طرح کائڻ، پيئڻ، اکين، ڪنن، وات، هٿن
 ۽ ٻين سان الهي ڏيهه کي ڀرڻ وڌو لاءِ ضرور
 ڪم ڪرڻو ٿئي ٿو. ٻيو ماڻهو ڪي، جيڪي ڪرم
 اهڙا آهن جن کان سواءِ هن جي ڏيهه رهي نه ٿي
 سگهي، سي ڪرڻ ٿي گهرجن. باقي الدارين جا
 ورثو پوک جن کان سواءِ سڙي امام چڱيءَ طرح هلي
 ٿو سگهي، ۽ جن ۾ من و جهڻ سان ڀڳوان جي پاسي

ڪان خيال بگڙي ويندو، اهڙن ڪمن کي ڪيا
 گهر جي ۽ اهڙا ڪم بلڪل نه ڪرڻ گهرجن.
 پنهنجو من پگوان جي گيان پرائڻ ۾ ست
 ۽ ستگورن دواران لڳائڻ گهرجي. پوءِ جڏهن پر
 پوهر گيان پراپت ٿي وڃي تڏهن ڀلي ڪرم ۽
 سڀ ٿياڳي ڇڏي، ڇاڪاڻ ته گيان پراپت ٿيڻ
 پوءِ هن جو من سدائين پگوان جي پگڙي ۾
 رهندو ۽ پوءِ هن کي اندر ڪري اهي فرق ڏسڻ
 نه ايندا، جيتوڻيڪ ظاهري ضرور انهيءَ پنهنجي
 ڌرم ۾ رهڻو آهي، جيستائين هيءُ سرور آهي
 سائين ولايت راءِ جن پاڻ انهيءَ اوستا کي پهتا
 جو هيٺين سندن چيل شبد مان ظاهر آهي،
 بهاري هٿ سدا دل ۾ اصل بي نام ذاتي هون،
 پڇالون آپ ڪون آبي احد سبحان آبي هون،
 ۱- نه مٿن هندو، نه مٿن مسلم،

نه مٿن قاضي قضا ڪا هون،

نه مٿن من هون، نه مٿن دل هون،

نه مٿن دالاش عقولي هون،

۲- نه مٿن جوڳي پيراڳي هون،

نه مٿن پوڳي بڪياري هون،

بدائي عشق کي باز رهڻ لڳ روپ مايا هون،

۳- نه مٿن ذڪري، نه مٿن فڪري هون،

نه مٿن گویا لسالي هون،

مٿن ظاهر، نه مخفي هون،
سري سر تاج شاهي هون.

مٿن معشوق، نه عاشق هون،
به عشق خود عين الحق هون،

آبي سڀ رنگ لانا هون،
آپس ڪون آپ پاتا هون.

نه مٿن جيوت، نه موتا هون،
نيارا نور رهتا هون.

بهر جائي مڪاني هون، بهر سوتي منور هون.

سائينجن جو چوڻ هو نه جيئن سرور جا سڀ
عضوا ڪارائتا آهن، پر هر هڪ جو ڪم الڳ الڳ

آهي، ٿيڻ هن دنيا ۾ جدا جدا ذرعا پنهنجي
پنهنجي سر ڪارائتا آهن ۽ هڪ سڃيءَ راهه جا طالبو

آهن، پر هر ڪنهن جون ريتيون رسمون جدا جدا
آهن، ۽ انهن کي پڇڻ مان ڪوبه فائدو نه ٿيندو،

هڪاري اجائي ڇڪتاڻ ٿيندي. وهندڙ پاڻيءَ کي
اڌ ڏيڻ معنيٰ ٻوڏ جو باعث ٿيڻ.

هون ۽ هندو مسلمانن کي سائينجن هڪ ڪري
سمجهندا هئا. چولدا هئا نه گيان درشتيءَ سان

سروئي برهم آهي، پيد ڪواهي، سڀ سمان آهن،
پر نه به پنهنجن شين کي چولدا هئا نه وهنوار درشتيءَ

۾ ڪريا جو پيد رکيل آهي، سو سڀ کي قائم رکڻ
گهرجي. چولدا هئا نه دل جي حالت ڪهڙي به

هجي، پڙ ڀر ڪڙي جي قاعدن ٽوڙڻ لاءِ هر
پنهجي اجايا مڃايا خيال ظاهر نه ڪجن، يعني
النگهن نه ڪرڻ گهرجي.

مثال وٺو هڪ ڏاڻاڻ جو. ان کي پٽ
ڪري ٿو ڪوئي، پٽار استري ڪري ٿو ڪوئي
پيءُ ڌيءُ ڪري ٿو سمجهي، ڀاءُ ڀيڻ ڪري
سمجهي، سهر و لنهن ڪري ٿو ليکي، ڏاڍا ڄاڻ
ڪري ٿو سمجهي، مامو ڀاڻيجي ڪري ٿو سمجهي
۽ اهڙيءَ طرح ٻيا به سندس مت مائت پنهنجي
پنهجي مائتي ۽ انوسار ڪيس ڌار ڌار لالا ڏن
ٿا. آهي ته هڪڙي ٿي زال، پر سڀ ڪنهن
پنهجي پنهنجي نظر موجب ڌار ڌار ڪن وارن
ڏس ۾ اچي ٿي. جهڙيءَ طرح هو پٽ کي
جو ڪم ڏيندي، پٽار کي استريءَ جو ڪم ڏيندي
پيءُ کي ڌيءُ جو ڪم ڏيندي ۽ ٻين سڀني ماڻهن
کي پنهنجي پنهنجي مائتي ۽ موافق ڪمائي ڏيندي
تهڙيءَ طرح برهم گياليءَ کي گهرجي ته جيستائين
سڀر نهيا ٻيڻا آهن، تيستائين هر ڪنهن کان پنهنجي
پنهجي رشتي آهر پنهنجي ڪم جي اميد رکي
ڪم وٺي.

ڪنهن چيو آهي: ”گهر سي ٻاهر جب هون

خلعت تما شائي هئي“، جنهن جو مطلب آهي
جيڪڏهن ڪو به ماڻهو پنهنجي گهر کان ٻاهر

لو، يا پنهنجي ڪٽنب کي ڇڏي ٿو، يا پنهنجي
 بددعا جي قاعدن کي ڌڪاري پنهنجي مٿي تي
 هلڻ چاهي. اهو ته اهو ماڻهو سڄي ملڪ ۾ ڏار ٿئي
 ٿو ۽ پوءِ ماڻهو هن ئي ڪاڙون ڪن ٿا.

ڪيترا اهڙا ڇڱا تعليم پرايل، ڪليل مغز وارا ۽
 عقل وارا ماڻهو آهن، جيڪي اڄ ڪالھ جي سائنس
 پڙهي ۽ ملڪ جو حال ڏسي، برهمڻن ۽ ساڌن کي
 ڏٺل ڪري ڪين سمجهندا آهن. ۽ وقت تي ائين
 نه سمجهندا آهن ته اهي سڀئي اسان جا نوڪر آهن،
 انهي جي لاءِ ٿا ڪم ڪن. تنهن هوندي به جڏهن
 انهن وٽ ڪو اهڙو ڪري يا ڪرم يا اٽسو ٿيندو
 آهي ته اهي ”ديسا چال، ڪلاڌرم“ سان هلڻ
 واسطي انهن برهمڻن ۽ ساڌن کي پاڻ پيرين ٻولدا
 آهن، هنن جا پير ڏوٽندا آهن ۽ رومن آهر هنن
 جو آڌر ڪندا آهن، جنهن جي ڪري هونءِ تمام ڇڱا
 ماڻهو ڳڻيا ويندا آهن ۽ ٻيا عام لوڪ هنن وانگر
 هلڻ پسند ڪندا آهن ۽ قبول ڪندا آهن. جڏهن
 خود سري رامچندر ۽ سري ڪرشن مهراج پنهنجي
 ورن آشرم ۾ رهي ايتيءَ اوسار وهندڙ ڪيو، تڏهن
 اسان کي ڇو ڪين ڪرڻ گهرجي؟ پر هروڀرو انهن
 کي ڪڍي جو ورتو ۽ ڇڪتاڻ ٿئي، پر الهيءَ لاهي
 ۾ جيئن ڪنهن کي لکا نه پوي.

الهيءَ ڪري جيڪي به سندن شش لڳا تن ايڪ
 نه بدلايو ۽ نه وري ورن آشرم لڳا ڳيو. جو گرهستي
 هو، سو گرهستي رهيو، ڪاهورا پنهنجي لوڪرين
 ۾، واپاري پنهنجي وڻج ۾، برهمڻ پنهنجي برهمڻڪي
 ڪريا ۾، جاجڪ پنهنجي جاجڪيءَ ۾، اڪاڻيدا
 پنهنجي اڪاڻي جي ڪمن ۾، ۽ استريون گهرن ۾
 پنهنجي رواجي ڪمن کي لڳيون رهيون. ايترو
 سو ٿيو جو اهي سڀئي سندن شش، هر ڇاڇي
 استريون پنهنجي پنهنجي ڌرم ۾ وڌيڪ لڳي واري
 ٿي، پنهنجا پنهنجا ڪرم وڌيڪ سچائيءَ ۽ سنائي
 سان ڪندا رهيا، ۽ ستگورن ۽ رام جي نالو
 چٽ به لڳائيندا رهيا.

سائينجن کليو ڪلايو چوندا هئا ته سڀ ۾ وڏو
 الهيءَ الڪ ابناسيءَ جو آهي، سو گيان واري
 نظر سان ڀلي سڀڪو ٻڌي ڪي پنهنجي آتما ڪري
 ڄاڻي، پر ڪريا جو پيد ضرور رکي.

”پورن برهم واپار ٿي تو سڄل آتما ايڪ،
 ڪايا ڪا گڻ نه ڏيکي ٿي تو نالا ورن اليڪ.“

ڀاڻ پٺڙهون

سڀ ڪنهن لاءِ سٿگورو جي ضرورت
هڪ دفعي سائينجن ڳيريلي ۾ هوا ۽ ڪٿا ٻي
هلي چئي ڪٿا مان ٻو سنگ لکيو:
”صاحب سدا جو ڏيکيئي،

سو ڪس ٻڌ لکيا نه جاءِ.“

جيوت سنگهه سائينجن کي اڻ ڪرڻ جي ريتي
ڪئي. سائينجن مهراج شوداس کي اڻ ڪرڻ لاءِ
آيا ڪئي، جنهن اڻ ڪيو: ”پر ماڻها ڪنهن
ریت نه لکيو يعني ٻاڻو نه ٿو وڃي.“

انهيءَ ئي جيوت سنگهه عرض ڪيو ته ”سائين!
جي پر ماڻها ڪنهن ریت نه لکيو نه ٿو وڃي، تڏهن
ماڻهو ائين سمجهن ته پر ماڻها سان ملڻ جي اميد رکڻ
اجائي آهي؟“

سائينجن جو ٻاڻ جاليءَ جو جمال ماڻي چڪا هوا،
ن چيو: ”بابا، انهيءَ جو اڻ هئي آهي نه پر ماڻها
هر آهي، سو ڇو ڪين لکيو ويندو؟ سو ڪس ٻڌ
لکيا نه جاءِ؟ يعني ضرور لکيو ويندو.“

اهو ٻڌي جيوت سنگهه ۽ ٻي سنگت جا سنسا
دُور ٿيا.

ڪنهن دفعي اچي اهو ته ڪنهن کي نه

ستگورو ڪرڻ جو ضرور ڪهڙو آهي؟ سائين
 چيو: ”ٻڌو! ڪنهن ماڻهوءَ کي چئجي ته بابا،
 جي بونگر ڪٿي اچ. هو ڪڙر نه سڃاڻندو آهي
 بونگر جي خبر ڪانه اٿس. لنگهي پيو وڃي
 بونگر نٿو ڳولهي سگهي. ليڪ ڪنهن وانهڙوءَ
 ٿو پڇي، ”ادا، بونگر ڪهڙي آهي؟“ جڏهن
 کيس بونگر ڏيکاري ٿو تڏهن هو رڙ ڪري
 چوي، ”اڙي! اها بونگر نه، مون هزار دفعا
 هڻي، پر سڃاڻم نه پي.“ اهڙيءَ طرح ستگورو پنهنجي
 شش کي اڳيئي پرايٽ ٿيل وستو ڏيکاري ٿو
 ڏسي شش چوي ٿو: ”مارا ڏٺو ته گهڻا دفعا
 پر خبر هائ پيئي.“

هو چولدا هوا ته ڪن حالتن ۾ ائين ٿيندو آهي
 جو ڪن بنا گروءَ وارن جي رهن ڪن گرو
 وارن جهڙي ٿيندي آهي. ڪم برابر رهن
 آهي، پر گروءَ کان سواءِ رهڻي رهڻ البت
 آهي. دل ۾ گهڻي پيا شڪ شيوهه ڄاڻن، تن
 اوزن ڪرڻ وارو ضرور ڪو ڪامل موشهه
 اهڙيءَ ۾ ڇڙهي ٻار اڪرڻ جي غواش دل
 گهڻي ٿي هجي، پر ڪو ڪامل ملاح به ساڻ
 گهرجي، جو لوڪيل لڏيءَ جي ٻار به ٿي.
 وري هڪ دفعي ساڳيءَ وشهه ٿي ڳالهائيندو
 پڇيائون: ”نوعان ڪڏهن موليٰ ڏٺا آهن؟“

ششن جواب ڏنو: ”هاڻو.“
سائينجن چيو: ”موتی ڪوڙا به ٿيندا آهن ۽
سچا به.“

سڀني چيو: ”ارار، سائين!“
سائينجن چيو: ”توهان مان گهڻا آهن جيڪي
هڪ ڪرپڪيءَ طرح پئي سگهن ته موتی ڪوڙا آهن
يا سچا؟“

ڪنهن به هام ڪانه هئي.
سائينجن سمجهايو: ”بابا، موتين جي پرک ڪن
صرف. سڀڪو ته صرف ڪونهي. پر جيڪڏهن
هڪ دفعو توهان کي صرف سيکاري ته موتي ڪيئن
پرکجن ته جيڪر سڀي وڃن ڪين ته؟“
سڀني چيو: ”ضرور.“

سائينجن چيو، ”هن دنيا ۾ سڄي موتيءَ کي
پرکڻ لاءِ سڄن صرافن جي ضرورت آهي. هن مٿيا
ٻان هڪ اڻ لپ موتيءَ کي ڳولڻ لاءِ سڄن ڳورن
جي گهرج آهي، جي ائين ئي سمجهو، پر سچ پچ
سمجهڻ جي منشا رکندڙن کي رستو ڏيکارين. ڳورو
سان گت ٿي ٿئي. ڳورو اڻالهي رستي ۽ ڪنن
راڻ ۾ سچو سرلهر آهي، سچو رهڻا آهي، جنهن
جي پٺ وٺڻ سان رستي جون سڀ تڪليفون دور
ٿين ٿيون ۽ سڀ مشڪلاتون حل ٿي ٿيون وڃن.
ڳورو مالڪ صاحب به پنهنجي ٻالهيءَ ۾ چيو آهي:-

”جي سڙ ڇندا اڳوڻين، سورج ڇڙهين هزارن
 ايتي چالڊ نه هوندڻيان، گورن بن گهورن الدارن
 پلهاري گورن آڀي، ڍو هاڙي صد وارن
 جن مانن تي د پوتا، ڪيئي ڪرت نه لاڳي وارن،
 هڪڙو مهاڻا پرش د تارن، نالي سان ٿيو آم
 جنهن چورين گورو ڪيا هئا، يعني جنهن جن
 وٽان هنن ڪي ڪا نئين سکيا ملندي هئي انهيءَ
 هو نئون گورو ڪري سمجهندو هو. سندس نه
 پاڳوت جي پارهين سڪندڙ آيو آهي. ان ڪي نه
 ۾ پڳوان جو ترمور ٿي اوتار ڪري پوڄيندا آهن
 ڏسڻ ۾ ايندو ته هن جن ڪي پنهنجو گورو ڪري
 مڃيو آهي، تن ۾ جيڪي گڻ هئا، سي پاڻ اختي
 ڪيا اٿس. باقي هنن جي اوڳن ڏي نظر نه ڪا
 ڪئي اٿس.

گيتا ۾ پڳوان اڃان ڪي چيو آهي ته جنهن ڪي
 مون سان ملڻ جي خواهش هجي سو ڪنهن
 ”بري ڪرم ڪي لنڊ نه ڪري،
 ست ڪرم من ايتي ڌري،

ڦل تن ڪا ڪجهه ٻاڄي ٺاهي؛

ڪرم ڪري اڃا ايتوڻي ماهي!

جڏهن ڪري نه سڀ ڪنهن ماهر ڪي ڇهن
 جي وقت کان وٺي گورو جي ضرورت آهي

پنهنجي ٽن گورو ماڻا، پتا ۽ ٻيا گهر ۾ پاڻو ۽ پٿرون،
 ۽ ڏا آهن، سي هنن کي الڏي وهندي
 ۽ سنئين ۽ ريت هلڻ جي سکيا ڏين ٿا.
 وقت کان پوءِ جڏهن هو پنهنجي سالي ۾
 اچي ٿو، تنهن کان پوءِ وري کيس پنهنجا وڏا جن
 سان هو ڪم ڪرڻ لڳي ٿو، يا جي ڪنهن پالڻالا
 ڪرڻ وڃي ٿو ته اتي ڄاماستر ان جا گورو بڻجن
 ۽ هنن کي نئين قسم جي سکيا ڏين ٿا، جنهن
 جي زور تي هو ڪنهن وقت تي سوتنتر ٿي پنهنجو
 پاڻ کي پالي سگهي ۽ ٻيا وهنوار جا ڪم چڱيءَ
 طرح هلائي سگهي. پوءِ جيڪڏهن هن کي ڪو
 اهڙو سنگ ملي ٿو جنهن ۾ هن جو خيال پڳوان
 ڏانهن لڳي ٿو ته پوءِ وري هن کي نئين گورو ڪرڻ
 جو ضرور پوي ٿو جو وري هن کي اهو نئون رستو
 ڏيکاري.

ماڻهو پيدا ٿيڻ کان وٺي سڀ ڪنهن ريت،
 رسم، سمجهه، وديا ۽ گيان لاءِ انهن تي محتاج رهي
 ٿو، جن اهي ڪم اڳي ڪيا آهن ۽ جن کي انهن
 ڪمن جي پوري پوري خبر آهي. جهڙيءَ طرح
 هڪڙي شهر کان ٻئي شهر ڏي رستو لهيل هجي،
 پر الهيءَ رستي تي ڪي پراڻا هنڌ هجن، جهڙيءَ
 طرح ڪڏون ڪوٺا، جالور، وغيره. پوءِ الهيءَ رستي
 سان جيڪڏهن نئون ڪو ماڻهو وڃڻ لاءِ تيار ٿئي،

خاص ڪري رات جي وقت ۾، ۽ پوءِ جيڪڏهن
هو ڪنهن به ماڻهوءَ کان جيڪي الهيءَ رستي تان
ايندڙ ويندڙ آهن، تن جي پڇڻ کان سواءِ ويندو
ضرور هن کي مها ڪشالو پهچندو. پر جيڪڏهن ان
رستي جي ٽانگهائو ماڻهن کان پڇي ويندو ته ان کي
خبر پوندي ته ڪهڙيءَ طرح وڃي، ڪهڙي
خبرداري ڪجي ۽ ڪيئن پاڻ بچائجي. انهن ڪرڻ
سان هو پنهنجو رستو چڱيءَ طرح طئي ڪري ويندو
۽ وڃي پنهنجي ماڳ تي چڱيءَ طرح پهچندو. اهي
سڀئي ماڻهو جيڪي هن ٻانڌ پٿري کي پورو ڪرڻ
پتر ڏين ٿا، سي انهيءَ جاءِ ڏک قسم جا گورو آهن
جڏهن ايتري ٿوري پنڌ ڪرڻ لاءِ به راهه ٻڌائيند
يعني گوروءَ جي ضرورت پوي ٿي، تڏهن هيءَ
وڏو سختيءَ جو پنڌ آهي ۽ جنهن جي وچ ۾ ڪار
ڪروڻ، روپ، موهر، اهنڪار وڏا ڍوڪي باز ۽ ڍاڍ
آهن، الهيءَ رستي تان سهي سلامت لنگهڻ لاءِ
ڪهڙو نه وڏو ۽ زبردست گورو گهرجي. اهي
گوروءَ کي سنگورو ڪوٺيو ويو آهي، ڇو جو انهي
راهه کي به سڄي راهه ڪري ڪوليندا آهن
جنهن تي هڪ سان هن دنيا جي جنمن کان مڪ
ٿي وڃي ٿو.
اهڙيءَ طرح سائينجن وٽ گهڻيون ئي گيان
الهيون هلنديون هيون. ڪي خطن رستي لک

ڪري پنهنجون شڪاٽون دور ڪرائيندا هئا. سائين سڀني کي تمام سليس ۽ چٽي طرح مثال ڏيئي جواب سمجهائيندا هئا. اڃا ئي واد واد نه لهندي هئي. شش کي به سچ پچ سندن لاءِ از حد عزت رهندي هئي. جتي بهار گهڻو هوندو آهي اتي عزت به وڌيل هوندي آهي. اهڙا هميشه پنهنجي برتر جي آڳاٽا رهندي آهن ۽ پاڻ پلي ويندا آهن. هر هميشه ستگورن ڏي ڌيان ڏيئي ويندا آهن ته من ڪو اهڙو اکر الهن جي وانسان نڪري جو اسين لاپ وٺون.

سائين جي شش کي سائينجن لاءِ تمام گهڻو پريم هو ۽ پريم سان گڏ ادب ۽ لحاظ به گهڻو رکندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ساڻوسنگهه پيارا پيارا شش تمام حجابو هلندا هئا، پر تڏهن به گستاخيءَ جي دٻاءُ به ڪانه هوندي هئي. پنهنجي اکين سان عجيب تجربا ڏسي شش چو نه وسهندا؟

ڀاڱ سورهون

پڇاڙيءَ جو وقت ۽ ديهانت - دربار جو آرٽي
سائين ولایت راء جي وري سال ۱۸۸۷ع ۾
دربار چڱو جو خيال ٿيو. تڏهن پنهنجي سڀني
سنگتين سان مرڪلائيءَ جي ويچار کان باخبرين ملڪن

۾ دور ڪرڻ لاء ويا. آخر سيوهڻ مان ٿورو پنهنجا
ٿي، موٽي لاڙڪاڻي ۾ ديوان چانڊو مل وٽ آيا
ديوان چانڊو مل کي خبر ڪيائون ته اسان جو وقت
هيٺ ٻورو ٿيو آهي ۽ اسان هيٺ وڃنداسون. ديوان
چانڊو مل ويٺي ڪٿي ته ”جي توهان جي ٻي
مريض آهي ته اسان وٽ ئي سربر چڏيو.“
سائينجن چيو ته ”نه اسان جي مرضي آهي
ته قمبر ۾ وڃي سربر چڏيون. تنهن ڪري هون
ڏيو ته اوڏانهن قمبر وڃون.“

لاڙڪاڻي ۾ سڀني پنهنجي وڏن شين کي
موڪلائي ڇڪڙي تي چڙهي قمبر ويا. جنهن ڏي
سائينجن قمبر ۾ پهتا، اهو ڏينهن ۱۴ جنوري
۽ سندن عمر باهت ورهيه هئي. اٺ ڪال لا
سڀني سان ويٺي ڳالهائون ٻولھائون، ۽ گرم
ٿي ويٺا رهيا.

پڇاڙي ۾ جو سائينجن جيوت سنگھ کي سڏ ڪر
چيو: ”بابا، تيار ڪريو. اسين پيشاب ڪر
اچون ته پوء سربر چڏينداسين.“

تياريون ته اڳ ۾ ئي ٿيون پنيون هيون.
سائينجن ڪرسيءَ تان اٿيا، پيشاب ڪري
۽ پوء اچي هيٺ زمين تي سهجي، پر مالڪ ۾
ٿي ويا. سهجي سندن پيارا شين اتي حاضر
جن کان موڪلائي تاريخ ۱۵ جنوري ۱۸۸۷ع

ڄڻن بچي اسر جو سائينجن جوئي جوت سمايا.
 صبح جو عام لوڪن کي خبر پيئي، جي سنڪ ۽ لاد
 کڻي آيا، جنهن کان پوء پوري طرح اگني سنسڪار ٿيو.
 سائينجن جي ديهانت جي خبر جڏهن هالن ۾
 پيئي تڏهن سندن پٽن پوئڻ کي ڏاڍو ارمان ٿيو
 ۽ کين اهڙي مهاڀرش پتا جو پويون درشن به نصيب
 نه ٿيو. سڀ زار زار روئڻ لڳا. شي جو قدر وڃڻ
 کان پوء پوندو آهي.

ارائن راء ويٺي ٿلهي تي رنو نه ميهي فقير اچي
 روئڻ جو سبب پڇيو. ميهو هڪ بروهي مسلمان
 لاڙي ۽ جو ويٺل هوندو هو. سنڌي ڳالهائيندو هو.
 سائينجن جڏهن کان تپدار هوا، تنهن وقت کان وٺي
 سندن لوڪريء ۾ هو. جڏهن سائينجن استيفعا ڏيئي
 هالن ۾ آيا، تڏهن ميهي سندن چرلن ۾ رهڻ لاءِ
 باغ به استيفعا ڏئي هئي ۽ سندن شيوا سڄيءَ دل
 سان ڪندو هو.

پئي هڪ لوڪر ساڌوءَ کي به سائينجن ٿپداريءَ
 کان پوءِ باغ سان هالن ۾ وٺي آيا هئا. ساڌو ٻائي
 به بالڊاس وقت باغ ۾ ڪم ڪندو هو. ۽ ميهو سائينجن
 وقت پيو پلندو هو. جڏهن سائينجن هالا ڇڏي نمبر
 ويا، تڏهن هر هالن ۾ اوطاق پٺيان هڪ لالدي
 آڏي، اتي ئي رهي پيو.

ميهي فقير کي جواب مليو ته ” سائينجن هي دنيا ڇڏي ويا.“

ان رڙ ڪري وري سوال پڇيو ته وري ڪي ساڳيو جواب مليو. ايت ئيون دفعو ساڳيو سوال پڇي بس ٿي ويو. ۽ ان کان پوءِ هو گولڪو ٿي پير سيندس زبان هميشه لاءِ بند ٿي ويئي.

ان کان پوءِ ميهو فقير ڇهه مهينا پنهنجي ڪن ۾ رهيو. ڪوئي اکر آڻي ٿي بندر هوس نه واه نه ته الله جو نالو. تنهن بعد هالا ڇڏي هو اچي نواب فيصرو خان جي ملڪ ۾ جو قمبر کان اٽڪل وٺي ڪوهه پري آهي، اتي اچي هڪ وڻ هيٺ ڊڄي ڄمايائين.

ڪنهن اچي نواب فيصرو خان کي ٻڌايو ته ” سائين ولايت راءِ جو هڪڙو فقير وڻ هيٺان اچي رهيو آهي، ۽ ڪنهن سان ڳالهائي ٻولھائي نه ٿو، پنهنجي مستي ۾ مڙو آهي.“

نواب فيصرو خان پنهنجي ٻيلن کي وٽس ماڻي پهچائڻ ۽ هڪ مٺ ٻنگ جو پري رکي اچڻ لڳو. حڪمران ڏار. ميهي فقير کي بنا ڳالهائڻ ٻولھائڻ جي پيئي مائي ملندي هئي ۽ مٺ مان آيو ويو ٻنگ جو رڻو پي ويندو هو. سال ٽيئي ميهو اتي رهيو جڏهن ڪان پوءِ گذاري ويو. وڻ ڳهڙي ۽ لال سيندس وٽ نه ڪير.

سائينجن جي ديهانت کان پوءِ سندن اولاد جي مرضي هئي ته ڇاڪاڻ ته ڪٿي رجي هالن پر درٻار ۽ سماڙ ٺهرائجي. پر جيوت سنگهه جو چوڻ هو ته جنهن صورت ۾ سائينجن پوئين وقت هالا ڇڏي، هالن کي هميشه لاءِ الوداع ڪري اچي قمبر ۾ دٻو ڪيون ۽ آخر قمبر ۾ ئي سرپو ڇڏيو، تنهن صورت ۾ درٻار به قمبر ۾ ٿئي.

جڏهن سائينجن جي اولاد گهڻو زور رکيو تڏهن جيوت سنگهه چيو: ”بابا، جيڪا اوهان جي مرضي. مان ته سائينجن جو نوڪرو آهيان. مان انهن جي غلامن جو غلام آهيان. توهان سندن اولاد آعيو، ته منهنجا سائين آهيو. اوهان کي جيئن مناسب ٿئي ته اچي تيئن ڪريو.“

رات جو اهي ڳالهون ٻوليون ڪري دل ڇادر سان ڍڪي سهي پيا. دل ڇڱيءَ حفاظت سان سائينجن جي پٽن لڪائي رکيو.

صبح ٿيو. ڏس ته ڇادر آهي، پر ڇادر هيٺان دل نه ٿي ٿي. پوءِ ماڻھون جيوت سنگهه کان. جيوت سنگهه ڇادر کڻي ڏسي ته دل اتي ئي رکيو هو. اهو اچر ڏسي سائينجن جي اولاد چيو: ”ڏس ته مان انهن کي اچي ته سائينجن جي ڀاڱا اها مرضي آهي ته سندن سماڙ ٺهر ۾ ٿئي. تنهن ڪري مان سائين اوهان جي مرضي هجي، تنهن ڪريو.“

هڪدم سماءُ لھڻ جا ساليباها ٿي ويا. سما
جي مٿان قبو اڏايو ويو. الهيءَ قبي جي اڏاوت
۾ سائين جيوت سنگھ پاڻ بہ ڪاريگرن سان گڏ
ڪم ڪيو. سائين جيوت سنگھ، جيڪو سائين
جي ھولندي، سندن جاءِ جي مرامت ھلندي، ھا
۾ گاري جون لغاريون ڪٽندو ھو، سو خود سائين
جي قبي تي چو ڪين امنگ ۽ الساهه سان
ڪندو! صدق ۽ سرجوشيءَ سان ھن قبو اڏا
راس ڪرايو جو اڃا تائين قائم آھي.

دربار صاحب جي چٽيءَ لاءِ سولي پاڻي
ڪٿس واسطي جيوت سنگھ پاڻ امرتسو ويو. پر
ڏياريءَ تي ڪنھن پگت پنھنجي روءِ سوءِ ا
پگت وڌي. موٽڻ تي جڏھن اھا خبر سا
جيوت سنگھ کي پيئي، تڏھن سمجھائين تہ ستر
جو اھو رايو آھي تہ ھتي پگت پاڻ جو بندوب
رکجي.

الھيءَ کان پوءِ ھر سال ڏياريءَ، پڙھ ۽ چنڊ
پگت ۽ ٻين پاڻ جو پونءِ ڪيائين، جو اڄ ڏين
تائين ھلندو رائجي. الھيءَ موقعي تي سڀ شا
سنگت وارا شرڌالو اچي شامل ٿيندا آھن. عال
ميلو ليکندو آھي. انھن ڏينھن تي دربار ۾
پندارو ھلندو آھي، جنھن لاءِ سڀڏو سامان ۽ راز
سڪ، شيرڪ ۽ شرڌا رکندڙ گھڻائي شاھو

موڪليندا آهن يا پاڻ سان آڻيندا آهن. ۽ سڀئي
وڏا چاهي لڏيا هڪ هنڌ ويهي ساڳيوئي پوڄن ڏاڍي
پوڄن سان کائيندا آهن.

ساريءَ سنگت کي گهڻا گوشت ۽ شيوا ڪرڻ
جو وجهه ملندو آهي، جهڙيءَ طرح ديوان روپچند
ليئون مل وٽائڻ مختيار ڪار ۽ ديوان روپچند رامچند
جيڪب آباد وارو وڪيل ۽ پيا اهڙا پنهنجي هٿن
سان بهاري پائيندا آهن. ۽ ديوان روپچند ليئون مل
جي استري، ماما گنگا، جا سائين جيوت سنگهه جي
ڏور پٿري هئي سا پاڻ روڻيون پڇائيندي آهي ۽
سنگت کي ڪارائيندي آهي. سڀ گورن جي مهما
۾ گڏجي وقت صرف ڪندا آهن ۽ رام نام جو جاپ
ڪندا آهن.

جيوت سنگهه جڏهن قبو ٺهرائي تيار ڪرايو،
تڏهن کيس خيال ٿيو ته درٻار جي سنڀال جو ڪم
پلي سائينجن جي اولاد مان ڪو ڪري. هن يڪدم
سائينجن جي پٽن پوڻ ڏانهن ماڻهو موڪليو، پر
ڇاڪاڻ ته اهي سڀ اوڪرين ۾ مشغول هئا، تنهن
ڪري ڪنهن به اچڻ نه قبوليو.

ٻئي ڪنهن آڇ قبول نه ڪئي ۽ سڄي رات
درٻار جي سنڀال ڪرڻ جو هو، سو
درٻار جو سنڀاليندڙ ٿي ڪم ڪرڻ لڳو. اهو
مقام ٿيل آهي ته کيس جڏهن جڏهن ڪو سوال

پڇڻو هوندو هو يا سائين ولایت راء جن سان کان
جي مرضي ٿيندي هيس ته سائينجن جي سمان
وڃي ڳالهائون ڪندو هو ۽ سوال پڇندو هو.
سڀ جواب برابر ملندا هئا.

ڀاڻ سترهون

پرلوڪ پڌارچڻ کان پوءِ شرڌالو ششن سان سائين
ولایت راء جن جڏهن هيءَ سنسار ٿي چل
تڏهن ڪنهن چيو، ”سائين، اسين توهان کان
ڪيئن ڪندا سون؟“

سائينجن ورائيو: ”مان ظاهري نه وڃان ٿو
ڇاڪاڻ ته وڃڻو ضرور آهي، پر مان سچن ٻولين
جي هر دم اوڏو هوندس. سچي لشي سان مون
کي ياد ڪندا ته مدد لاءِ مان اڏامندو ايندس.
توهان نه لڄاء ڪريو.“

سائينجن جيڪي چئي ويا، سو هڪ کان ٻئي
دعا ثابت ٿي چڪو آهي. سچو ويساھ رکي
نه سندن ڌيان ڪري، ڪن اڏاس ڪئي آهي.
ان جون منو ڪامڻائون سدائين پورا ٿينديون
آيون آهن.

هڪ دفعي ديوان روپچند ٽيمون مل بهائي
لاڙڪاڻي واري جي بدلي ٿي. مختيار ڪار مان

اڀرائي کيس رڳو زبانت مئجسٽريٽ ڪري رکيو
 ڇاڪاڻ ته اها بدلي کيس پسند ڪانه هئي. ڏيوان
 روپڻدا اچي نڪر ڏرهي ڏي مل ڪي، جو سائين
 جرنيل سنگهه کان پوءِ ڏر ٻار جي شيوا ۾ هو، ويٺي
 ڪئي. ان وري سائينجن جو ڌيان ڪري ارداس
 ڪئي.

ڌيان ۾ نڪر صاحب کي سائينجن ڏيکائي ڏئي،
 جنهن ۾ هن سائينجن کي ڏيوان روپڻدا جي ٻارن
 رڳو ڪئي. ارداس اڳهاڙي ۽ بدلي بند ٿي.
 ان کان پوءِ به ڳهڙا دفعا ڪمشنر جي آفيس ۾ سندس
 بدليءَ جون رٿون آيون، پر ڪٿان نه ڪٿان اهو آواز
 لڪو ته ڏيوان روپڻدا پلي مختيار ڪار ٿي رهي.
 سڄيءَ سنڌ ۾ اهو ڏيوان روپڻدا هڪڙوئي اول
 درجي جو جهڙو ڏهن سالن جو مئجسٽريٽ هو،
 هو زبانت مئجسٽريٽ نه ٿيو. ايتري مٿس سنجڻ
 جي ڏيا آخر ٿاين رهي.

سائينجن جو اهو هڪڙو شش منشي رتن لعل
 هڙدو هو. انهيءَ کي اچي ملي جي بيماري ٿي.
 ٻين ڏوائون ڪري جڏهن لڪو، تڏهن لڪي ڌارا
 لڙت جي گرم چشمن ۾ سنان ڪرڻ ويو اٿي
 ڪجهه ڏينهن رهيو، پر فائدو نه ٿيس.
 هڪ رات ويهي ويهي گورن جو ڌيان ڪري
 لڙاريءَ سان چيائين: ”اي سالن! مان اهو ڏي“

62

گنهگار۔ تون بخش، مان ڏاڍو ڏکي ٿيو آهيان
منهنجو ڪشت ڪات، پنهنجي غلامن کي مهر ۾
نظر تون نه ڪندين، نه ٻيو ڪير ڪندو؟“

الهيءَ رات ننڊ ۾ کيس سائينجن جو درس ٿي
ڏسي ته سائينجن پاڻ اچي اڳيان بيٺا آهن ۽
چون: ”رتن بابا، تنهنجو ڏک لوڙت ٿيندو. جڏهن
مان ڪوبه فائدو نه ٻولند. سيوهڻ وڃ. اتي پاڻ
ديارام کان گوشت گيتا جو ۱۸ اڌياڻ وٺي وڃ
پاڪ ڪر.“

صبح جو پهريون ڳاڙهيءَ ۾ رتن لعل سيوهڻ وڃي
جڏهن پاڻي ديارام کيس پنهنجي گهر ڏانهن ايندو
ڏٺو، تڏهن ڪدم گيتا جو ۱۸ اڌياڻ کڻي اچي
رتن لعل کي ڏنائين، ۽ چيائينس: ”رتن لعل
مون کي خبر هئي ته اڄ تون مون ڏانهن هتي نه
جو ۱۸ اڌياڻ وٺڻ ايندين. رات مون کي سائين
ننڊ ۾ درشن ڏنو ۽ ٻڌايو ته تون ڪشت ۾ آهين
چيائون ته تون لکيءَ ۾ آهين، ۽ صبح جو مون
وٽ ايندين. اهو ٻڌ فرمايائون ته توکي گيتا
۱۸ اڌياڻ ڏيڻو آهي. سو وٺ هتي گيتا جو
اڌياڻ.“

رتن لعل جا ته ٿاڪ ٿي لڳي ويا. ”تن رتن
ولايت، تن پنهنجي موما“ چئي، هن پنهنجي
خواب جي سراسري ڳالھ پاڻي ديارام کي ڪر

ٻڌائي. ٻئي ڏاڍو خوش ٿيا. آڳيا الو ساز، سڄي
سڄي سان رتن لعل ڀات ڪيو ۽ جلد ملو لهي ويس،
جنهن کان پوءِ ساريءَ ڄمار ۾ وري کيس انهيءَ لنگريءَ
بيماريءَ نه ڪپايو.

وري ٻي هڪ ڳالهه آهي ته سالو لداس، سائينجن
جي ٻولي، نارائڻ راء جي ڀت تي ڪو فوجداري
مقدمو هليو. تهمت هتي ته سالو لداس ڪش
سرٿيفڪيٽن جا پئسا گهٽ ڏنا هئا ۽ ڪن حالتن
۾ هڪڙن جا ٻين کي ڏنا هئا. فرياد ۾ اهو به
ٻڌايو ته انهيءَ ڏوهه ۾ ڪيملداس، سائين
جوت سنگهه جي ڀائٽي جو به هٿ هو.

جن شاهدن سرٿيفڪيٽن جي مٿان وقت شاهديءَ
ڏيڻ صحيحون ڪش سرٿيفڪيٽن تي وڌيون هيون،
تنهن ۾ ائين به چيو ته ڏوهه ثابت آهي. لاڙڪاڻي
ملي ۾ اهڙا ڪيس ٻيا به ٿيا هئا ۽ تنهن وقت جو
ڪليڪٽر مسٽر بولس اهڙن ڪيسن ۾ تمام گهڻي
ملي رکندو هو، تنهن ڪري سڀني کي سزائون
ملڻ هيون.

سالو لداس ۽ ڪيملداس ٽي جڏهن ڪيس هليو،
تڏهن سزا کان بچڻ جو امڪان ئي نه ٿي ڏسڻ ۾
آيو. نارائڻ راء موڪل واري قمبر آيو. اهو پاڻ ۽ ٻئي
راڻي هڪ رات درٻار جي اندر ڦٽي ۾ جاڳيا ۽
سائين ولايت راء کي آڀدا کان ڇڻڻ لاءِ ويهتي ۽
پڇڻا ڪيائون.

پراڻا کان پوءِ سندن اندر ۾ شائتي اچي ويئي.
 سمجهڻ لڳا ته مهر ٿيندي. قدرت مالڪ جي
 جڏهن ڪورٽ ڪلڪتي مان ڪش سرٿيفڪيٽ
 گهرائڻ لاءِ لکيو، تڏهن اتان خبر آئي ته ان
 ڪش سرٿيفڪيٽ اتي هوائي ڪر نه. ڪيس
 پيو ۽ جوابدار چٽي ويا.

سائين ولایت راءِ جن جو پوڙو ڪيولرام ۾
 ڪندو هو ته مون به گهڻي پڙا ڪم هن دنيا
 ڪيا، پر جڏهن جڏهن ڪا پڙا اچي پوندي هئي
 تڏهن تڏهن مان سائينجن کي سچيءَ دل سان
 ڪندو هوس ته هو منهنجي اڳيان، لک هٿ
 ڪيل، ساڪيات ڏسڻ ۾ ايندا هئا ۽ چوندا هئا
 ”دلچاءُ ڪر. سڀ سڻائي ٿيندي.“ ۽ پوءِ سڻائي
 به ضرور ٿيندي هئي.

اهڙيون عجيب ڳالهون گهڻيون ئي ٿيون.
 ڳالهه آهي. ويساهه جي، پورن اعتقاد جي، پورا
 شرڙا هجي ته سڀ سڻائي آهي.

ڀاڱا ارڙهون

سائينجن جو سڀيڙو

سند جا ماڻهو لاز ڪندا آيا آهن ۽ ڪندا آهن
 شين تي. سندو ۽ تي ۽ سندن تي.
 سندو پنهنجي مٺي ٻاٽيءَ جي زور سان

گهٽ پچائي سڀ کي روزي پهچائي. ۽ سنڌ
پنهجي گيان جي گنگا وهائي، گهڻن پياسي دلين
هي پياس بجھائن.

سنڌ ۾ اڃا به کان اهڙا سنڌ پرگهت ٿيا آهن،
جن پنهنجي اعمالن ۽ ڪرامتن سان ثابت ڪري
ڏيکارڻو آهي ته ايشور جي پگتي ڪرڻ سان خرد
پگڙان به هٿ وس ٿي ٿو سگهي. هين اهڙو چٽيءَ
طرح ظاهر ڪري ڏيکارڻو آهي ته پگڙن جو ڪيو
پگڙان به مٿائي نه ٿو سگهي، جيترو ٿيڪ وقتن تي
پگڙ سندس ڪيو مٿائي سگهن ٿا.

ڪنهن دفعي گهڻائي برهمڻ پاڻ ۾ ويٺا هئا ۽
وڏي الهيءَ وٽ ٿي بحث ڪيائون ته ”دنيا ۾
وڏي ۾ وڏو ڪير آهي؟“

هڪ برهمڻ چيو: ”پرڻوي. ڇاڪاڻ ته پرڻوي
لي آهي جنهن ۾ ئي لوڪ سمايل آهن.“

ٻئي چيو: ”نه، وڏو آهي شيش نانگ، جو
پرڻويءَ کي پنهنجيءَ قٽ تي جهلي بيٺو آهي.“

ٽئين چيو: ”پر شيش نانگ کان وڏو نه ٿيو
شر شڪر، جنهن جي گچيءَ ۾ شيش نانگ لپڻيو

اهڙو آهي، ۽ جنهن جي ڪنڪ ۾ سڄي وڪ سمايل آهي.“

چوٿين چيو: ”شو شڪر کان نه وڏو آهي
ڪيلاس، پر ايت، جنهن تي شو اچي پنهنجي ڏوٽي
ڏکائي.“

پنهنجي چيو: ”ٻو ڪيلاس کان وڏو به راول
جنهن ڪيلاس ٿي به قبضو ڪيو.“

جهن چيو: ”راول کان نه وڏو رام، جنهن
راول کي نيڪي اوائو.“

ستين چيو: ”رام برابر سڀ کان وڏو. راول
کان وڏا وري پگت، جن جو رام به چيو نه هو. راول
برابر آهي به ائين. خود پگوان فرمايو آهي:
”ميري ٻالدي سنت چڙاوي،
سنتن ٻاندي موهه پڻ چوٽ نه پاوي.“

اهڙا سنت، پگت ۽ ٻريو جا پيارا سنت هر گهڻا
پيدا ٿيا آهن، جن جي مٿي به مان لذت آهي.
پنهنجي سر در شئيءَ واري سپاڻ سان، پنهنجي الڳ
آواز سان، پنهنجي پگتيءَ جي ٻل سان، اهي ڪراڻ
جا صاحب، گهڻن گمراهه انسانن کي سڄي رات
ڏيکاري ويا، سندن سنس مٿي ويا ۽ کين مڪت
جي مارڻ جو نمونو ۽ وسيلو سڻائي ويا.
سائين ولايت راءِ هڪ زبردست هستي هئي.
جنهن پنهنجي رهڻي، ڪهڻي ۽ سکيا سان اهو
سندھو ڏنو: ”پنهنجو پاڻ مار، نياز ڪر. اوڙت ڏاڍو
خوديءَ جو ٻرو هٽاءِ، ته تنهنجي ۽ تنهنجي اهل
جي وچ ڪا به اڻڪ نه رهي. پوءِ ايشور
اون ايشور!“

سائين جيوت سنگھ